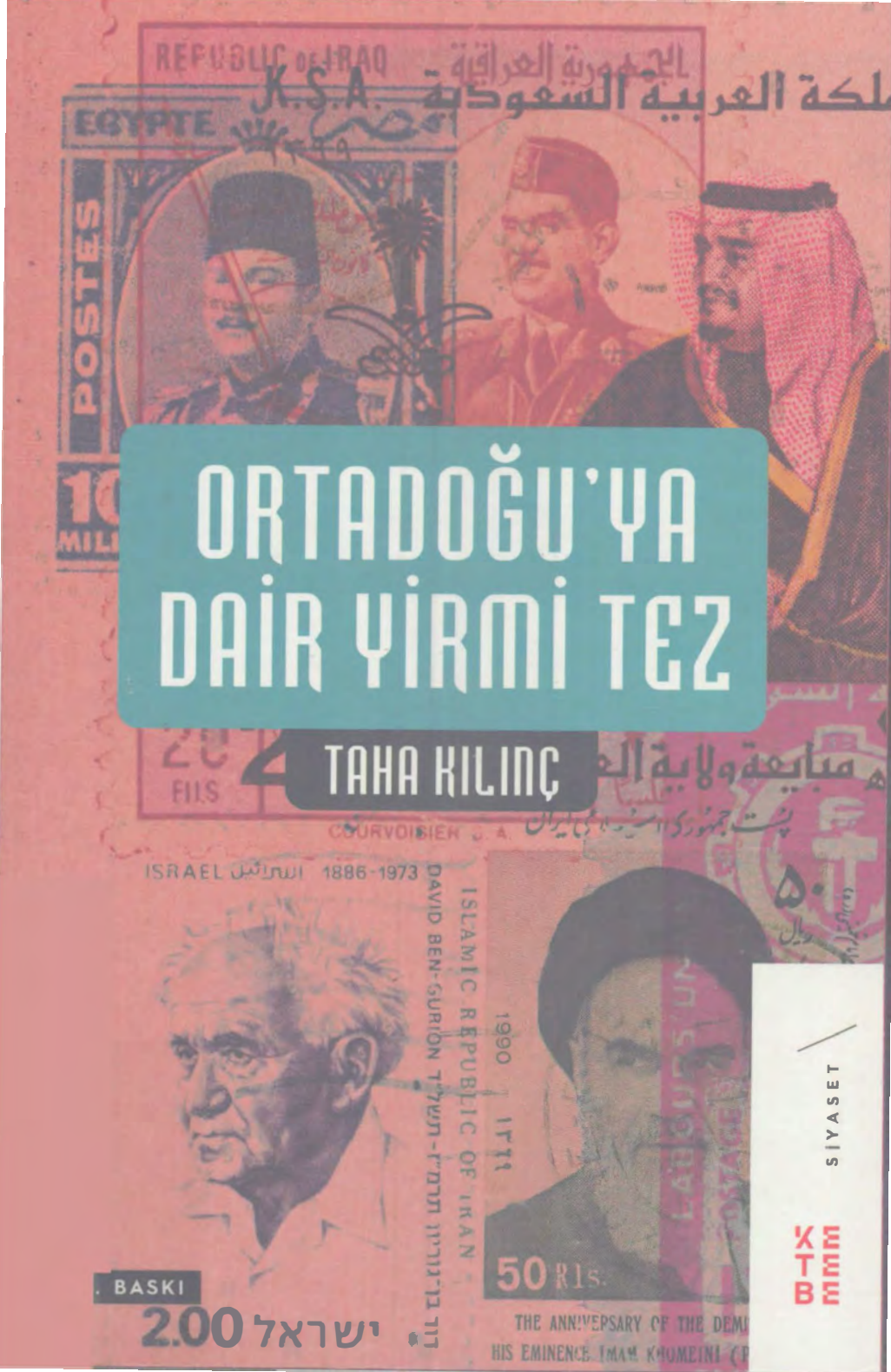

ORTADOĞU'YA DAİR YİRMİ TEZ

TAHA KILINÇ

BASKI

2.00

SİYASET

KTB

ISBN: 978-605-7949-09-7
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.

ketebe. com

Ketebe Yayınları: 90 | **Siyaset**

Editör
Sezai Saraç

Düzelti
Cihan Aldık

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. Baskı
Kasım 2018

6. BASKI
Şubat 2022

İstanbul

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 49619
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212 612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe. com

Baskı ve Cilt
Matsis Matbaa Hizmetleri
San. ve Tic. Ltd. Şti
Sertifika No: 40421
Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy Küçükçekmece /
İstanbul Tel: 212 624 21 11

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez

TAHA KILINÇ

KETEBE

Taha Kılınç

1980, Anamur (Mersin) doğumlu. Kartal Anadolu İmam-Hatip Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra başladığı gazetecilik mesleğini sürdürüyor. Ortadoğu ve İslâm dünyası, uzun yıllardır yoğunlaştığı çalışma sahası. Hâlen *Yeni Şafak* gazetesinde, haftanın iki günü, sıklıkla seyahat ettiği İslâm coğrafyasının gündemine dair köşe yazıları yazıyor. Aynı zamanda aylık *Derin Tarih* dergisi ve gzt.com/mecra sitesinin genel yayın yönetmeni.

Yayınlanmış kitapları:

- *Şam Kitabı*
- *Çocuk Ansiklopedisi*
- *Eski İstanbul Fotoğrafları*
- *365 Günde Peygamberimin Arkadaşları*
- *Ali Emiri'nin İzinde*
- *Söylemesem Olmazdı*
- *Ortadoğu'dan Notlar*
- *Kırmadan İncitmeden*
- *Kudüs Yazıları*
- *Seyrüsefer*
- *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez*
- *Neyi, Nasıl Yapmalı?*
- *Hatırda Kalanlar*
- *Biz Bize*
- *Gölgelerin Peşinde / 50 Portre*
- *Dalları Gökte Bir Ağaç*

İçindekiler

Başlarken 9

1 Kur'ân'da kıssaları anlatılan peygamberlerin gönderildiği coğrafya ile bugün "Ortadoğu" denildiğinde kastedilen coğrafya aynıdır 13

2 İslâm dünyasının (ve dünyanın) merkezi bugünkü Ortadoğu'dur. Bu dairenin dışında kalan ülkelerin etkileri ve önemleri daha alt düzeydedir 21

3 Ortadoğu'da güç, silah ve insan kaynağı konuşur. Fazla anlam yüklenen "yumuşak güç" gibi kavramlar, ancak güce göre şekillenir ve etki kazanır 27

4 Petrol, doğalgaz ve diğer tabii kaynaklar günün birinde tükense bile, Ortadoğu'nun stratejik öneminde bir değişme olmayacaktır 33

5 Kudüs, Ortadoğu'nun kilit taşıdır. Kudüs'ü elinde tutan dünyayı elinde tutar; dünyayı elinde tutan, Kudüs'ü de mutlaka eline geçirir 39

6 Yavuz Sultan Selim döneminde izlenen Ortadoğu siyaseti, Arap dünyasıyla aramızdaki temel kırılma noktasıdır. Bunu kısa vadede telafi etmek mümkün değildir 45

7 Ortadoğu'da dört devlet, bölgenin dengelerinde temeli oluşturur: Türkiye, İran, Mısır, Suudi Arabistan (Hicaz) 61

8 Arap dünyasının belkemiği Mısır'dır. Mısır'da hangi tür bir yönetim olursa olsun, ülkenin önemi ve değeri azalmayacaktır 69

9 Ortadoğu halkları, güçlü ve muktedir yöneticilerden hoşlanır. İlerleme ve kalkınma da, "toplumsal konsensüs" yerine muktedir idarecilerin icbarıyla gerçekleşir 81

10 Ortadoğu halkları, kendiliğinden bir araya gelmez. Tarihte olduğu gibi, güçlü bir liderin yine zor kullanarak bölgeye nizamat vermesi gerekir. Tarihsel tecrübe, bunu göstermektedir 91

11 Tarih boyunca, ortalama 100-120 yıllık periyotlarla, Ortadoğu'da ciddi sarsıntılar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden 100 yıl geçtikten sonra Arap Baharı'nın patlak vermiş olması tesadüf değildir 97

12 Ortadoğu'nun mevcut dengelerinde, sahne arkasındaki belirleyici güç İngiltere'dir. ABD kaba kuvvetiyle ortalıkta görünse de, İngiltere'nin kurmuş olduğu düzen hâlen yürürlüktedir 105

13 Irkları yok sayan "ütopik ümmetçilik" coğrafyaya gerçekçi bir proje sunamaz. Irk unsurunu yok etmek mümkün olmadığına göre, bu gerçeği dikkate almak gerekir 119

14 Şiîlik, tarihteki üçüncü büyük yükselişini yaşamaktadır. Bu durum, İslâm dünyası içinde bir iç çatışma ihtimalinin güçlendiğini göstermektedir 127

15 Uluslararası arenadaki İran karşıtı retorik İslâm dünyası içindeki bölünmeleri, rekabeti ve çekişmeleri körüklemektedir 147

16 İran halkı, zannedildiği gibi Batı'ya düşman değil, Batı hayranıdır. Kuvvetli "İranlılık" kimliğiyle bunu dengelemektedir 155

17 İsrail'in yıkılışı, kendi içinden ve kendi iç çekişmeleri yüzünden gerçekleşecektir. İsrail devlet aklı, dışarıya karşı saldırganlık ve savaşla bu akıbeti geciktirmeye çabalamaktadır 163

18 İsrail'i kontrol altına almanın yolu 'topyekûn savaş' veya 'topyekûn barış'tır. İslâm dünyası, her iki yolu da henüz tam anlamıyla tecrübe etmemiştir 181

19 Bölgenin tabiatı gereği, Filistin topraklarında "iki devletli çözüm" mümkün değildir. Kudüs, farklı yönetimler arasında paylaştırılamaz 193

20 Suudi Arabistan'ın en az üç parçaya bölünmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu bölünmenin ilk adımı, 'kurucu ideoloji'nin ortadan kalkmasıdır 201

Başlarken...

Tarih, herkese başka şeyler söyler. Okuduğunuz kaynağa, bakış açınıza ve almak istediğiniz derslere göre, olaylardan çıkaracağınız sonuçlar da değişecektir. Okumalarımız çoğu defa fıtratımızdan, yönelişlerimizden, hayattan beklentilerimizden ve zihnimizin istikametinden etkilendiği için, bu normaldir belki de. Eğer sağlıklı ve dengeli bir tartışma zemini sağlanabilirse, tüm bu farklı okumaların ve değerlendirmelerin zengin tecrübe aktarımlarına dönüşmesi ve ufuklarımızı açması mümkündür. Aksi ise, sadece daha fazla çatışmaya ve körleşmeye hizmet edecektir.

Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez işte böyle bir tecrübe aktarımı isteğiyle ortaya çıktı. İçinde yaşadığımız bölgeye dair çeşitli okumaların, konuşmaların, tartışmaların, seyahatlerin, gözlemlerin ve tüm bunların zihinde oluşturduğu tasavvurların toplamı, şimdi iki kapak arasında size sunulmuş bulunuyor. Kitapta kendisine yer bulan tezlerin hepsi, elbette yazarının bakış açısından ve bölgeye dair izlenimlerinden etkiler barındırıyor. Buna rağmen, somut bilgiden hareketle, mümkün olduğunca "objektif" ve "veri odaklı" bir bakış açısının yakalanmaya çalışıldığı söylenebilir. Yine de, "mutlak objektifliğin imkânsızlığı (ve bazen de gereksizliği)" akılda tutularak.

Ortadoğu'ya dair ileri sürülebilecek tezler, elbette yirmi ile sınırlı değildir. Burada daha çok, bölgenin genel manzarasıyla, temel unsurlarıyla, bünyeyi oluşturan yapı taşlarıyla ve bunların tarihsel arka planıyla ilgili olanlara yer verilmiştir. Ortadoğu'daki her bir ülkeyle ilgili ayrı ayrı yüzlerce tez üretilebilir, hepsi ciltlerce kitap tutabilir. Bölgemiz böylesine büyük bir potansiyele sahip. Kitapta üzerinde durulan tezler seçilirken, okurun zihninde farklı pencereler açma potansiyeli bulunanlara öncelik verilmiş, bu sayede içeriğin "şaşırtıcı", "düşündürücü", "akılda kalıcı", "merak uyandırıcı" ve "dikkat çekici" olmasına gayret edilmiştir.

"Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez", ismindeki 'tez' sözcüğünün de ifade ettiği şekilde, iddia barındıran, doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olan, bazı noktalarda neticelerin ancak istikbalde ortaya çıkacağı tahminler içeren 20 ayrı bölümden oluşuyor. Bölgeye neden ve ne zamandan beri 'Ortadoğu' dendiğinin açıklamasıyla başlayan anlatım, Türkiye'nin de içinde yer aldığı coğrafyanın tarihindeki çeşitli dönemleri, tarihten günümüze taşınan unsurları, bugün ilk bakışta belki fark edemediğimiz ama kesinlikle aktüel hayatın tam ortasına denk düşen somut gerçeklikleri gözler önüne seriyor. Ortadoğu'nun belkemiğini oluşturan dört ülkenin (Türkiye, Mısır, İran ve Suudi Arabistan) tarihine sıklıkla atıfların yapıldığı kitabın temel hedefi, coğrafyanın kendi iç dinamiklerine işaret etmek. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri genellikle "dış güçler"e hamleden genellemeci ve kolaycı bakıştan kaçınmaya çalışarak, "dış güçler" dediğimiz ülkelerin aslında içerideki bazı dengeler ve yerli unsurlar yardımıyla iş gördüklerini izah çabası, kitabın ana fikrini oluşturuyor.

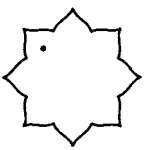
Kitaptaki tüm bu başlık ve bölümlerden bazıları okura fazla "cesur" gelebilir, bazıları mantıksız veya saçma bulunabilir,

bir kısmı da "işte bu" dedirtebilir. Bütün farklı bakış açılarına ve yorumlara rağmen, *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez* eğer okurlara alışılmışın dışında bir ufuk sağlar, onların zihnindeki tozları savurur, daha kaliteli ve derinlikli okumalar için onlara yol gösterici ve ilham verici olursa, bunu hamd vesilesi kabul edeceğim.

Son olarak, kitabın okurla buluşması noktasında her türlü samimi gayreti gösteren Ketebe Yayınları ailesinin bütün mensuplarına en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Taha Kılınç
İstanbul, 15 Ekim 2018

1

Kur'ân'da kıssaları anlatılan peygamberlerin gönderildiği coğrafya ile bugün "Ortadoğu" denildiğinde kastedilen coğrafya aynıdır.

Ortadoğu terimini ilk defa kimin kullandığı hususunda net bir bilgi bulunmuyor. Genel kabule göre, Ortadoğu ibaresinin mucidi, İngiliz hükümeti bünyesinde 1858'de oluşturulan Hindistan Ofisi'dir. Balkanlar ve Anadolu'nun da içinde yer aldığı geniş coğrafyayı kabaca üçe bölen ofis bürokratları, Irak'ı da kapsayacak şekilde Doğu Akdeniz havzasını "Yakındoğu" olarak isimlendirdi. Basra Körfezi ve İran çevresi "Ortadoğu" olarak anılırken, Çin ve Japonya'ya da "Uzakdoğu" denildi. 1900'lerin başında "Ortadoğu" terimi henüz yaygın bir şekilde kullanılmıyordu. Kavrama aşina olanların anladığı bölge ise, günümüzdekinden daha farklıydı.

Amerikalı denizci ve stratejist Alfred Thayer Mahan (1840-1914), Ortadoğu kavramını literatüre kazandıran ve daha geniş sınırlarıyla tanımlayan ilk isim oldu. Londra'da yayımlanan aylık "National Review" dergisinin Eylül 1902 tarihli sayısında bir makale kaleme alan Mahan, Ortadoğu'nun sınırlarını Süveyş Kanalı'ndan Singapur'a kadar genişletti. Böylece Ortadoğu kavramı, sadece İran ve çevresini tanımlayan bir kelime olmaktan çıkarak büyük bir bölgeyi ifade etmeye başladı.

Alfred Thayer Mahan'dan sonra, İngiliz gazeteci ve diplomat Valentine Ignatius Chirol (1852-1929), *The Times* gazetesinin Tahran muhabiri olarak, "Ortadoğu" kavramını haberlerinde

sıklıkla kullandı. Chirol'un çizdiği çerçeveye İran, Afganistan ve Arap Yarımadası da dâhildi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun şekillenmesinde aktif rol oynayan Winston Churchill, 1942'de "Ortadoğu Departmanı"nı kurdu. Yapılan yeni Ortadoğu tanımına Süveyş Kanalı, Sina Yarımadası, Arap Yarımadası, İran, yeni oluşturulan Irak ve Mâverâ-i Ürdün ülkeleri dâhil iken, Afganistan ve çevresi artık Asya içinde mütalaa ediliyordu. Toprakları Asya'da yer alan İran'ın Ortadoğu'da sayılması tamamen siyasi, stratejik ve jeopolitik bir tercihti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren "Küçük Asya" olarak bilinen Türkiye ise, Ortadoğu yerine bir Avrupa ülkesi kabul edilecekti. İngiltere ile aynı dönemde, ABD de içinde Ortadoğu kelimesinin geçtiği resmi bir kurum oluşturdu: Ortadoğu Enstitüsü. Londra'daki benzerinden 4 yıl sonra, 1946'da çalışmalarına başlayan enstitü, Ortadoğu kavramının Yeni Dünya'da da yaygınlaşmasına yol açtı.

Önce askerlerin, ardından gazetecilerin ve siyasetçilerin diline yerleşen Ortadoğu ibaresi, günümüzde Mısır, İsrail, Filistin, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, İran, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen ve Suudi Arabistan'ı kapsayan bir anlam içeriğine sahip. Bazı tanımlar Türkiye'yi de bu haritaya dâhil ediyor. İran'ı Asya'da, Mısır'ı ise Kuzey Afrika'da sayan tanımlamalar da mevcut.

Bugün Ortadoğu dendiğinde kastedilen bölgenin coğrafi sınırları, kavramın ilk kez resmen ortaya atıldığı dönemden bu yana geçen yaklaşık 100 yıllık zaman dilimi içinde büyük oranda netleşmiş bulunuyor.

Kur'ân'da geçmiş zamanlarda yaşanan olaylar ve bizden önceki milletlerin başından geçenlere dair anlatımlar geniş bir yer tutar. Bilhassa, toplumları hidayet yollarına eriştirmek

için Allah tarafından gönderilen peygamberlerin mücadeleleri, Kur'ân'ın başından sonuna kadar her yerde karşımıza çıkar. Bizden beklenen, geçmişte yaşananlardan ibret ve ders almamız, aynı hataları tekrarlamamamızdır.

Kur'ân'ın iki yerinde, peygamberlerin, kıssası anlatılanlardan ibaret olmadığı belirtilir. Biri Mekke döneminde, diğeri de Medine döneminde nâzil olan, ancak mesaj itibariyle birbirini tekrarlayan ve teyit eden ayetler şu şekildedir:

"Şüphesiz ki, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan bazılarının kıssalarını sana anlattık, bazılarını ise anlatmadık..." (Mu'min, 40/78)

"Peygamberlerden, sana daha önce kıssalarını anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da..." (Nisâ, 4/164)

Buna göre, Kur'ân'da kendilerinden söz edilen peygamberlerin dışında, dünyanın farklı bölgelerine ve coğrafyalarına gönderilen, oralarda mücadeleler veren, başka toplumları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için uğraşan nice elçiler de gelip geçmiştir. Ancak isimleri ve görev alanları Kur'ân'da zikredilmediği için, ne kendilerinden haberdarız, ne de yaşadıkları coğrafya hakkında net bir bilgimiz var. Bu bağlamda Buda, Konfüçyüs, Sokrat gibi bazı ünlü tarihsel figürlerin aslında peygamber olduğu, getirdikleri dinin sonradan tahrif edildiği yönündeki çeşitli tahminler, mevcut veriler ışığında yalnızca spekülasyondan ibarettir.

Kur'ân'da yaklaşık 600 sayfa boyunca sıklıkla atıf yapılan peygamber kıssalarını coğrafi koordinatlar üzerinden okuduğumuzda, karşımıza oldukça dikkat çekici bir manzara çıkar:

Hz. İbrahim'in Harran'a kadar geldiği ve ateşe atılma kıssasının burada gerçekleştiği rivayetlerini sahih kabul edecek

olursak, "peygamberler coğrafyası"nın kuzey sınırı bugünkü Şanlıurfa şehrimiz ve çevresidir.

Güney sınırda Yemen yer alır. Kur'ân'da Yemen'e dört ayrı atıf vardır:

1) Hz. Hûd'un gönderildiği Âd kavminin yaşadığı yer, Yemen'in doğusundaki Hadramevt bölgesidir. Kur'ân'da buranın ismi "Ahkâf"tır,

2) Hz. Süleyman döneminde, kraliçesinin Kudüs'ü ziyareti zikredilen ünlü Sebe kavmi, günümüzde Yemen'in başkenti Sanaa'nın kuzeyindeki Ma'rib bölgesinde yaşamıştır,

3) Fîl suresine konu olan, Kâbe'yi yıkmak üzere harekete geçen Ebrehe, Yemen yönünden gelmiştir,

4) Kureyş suresinde zikredilen "kış ve yaz seferleri"nin kış ayağı, daha ılıman olan Yemen istikametine gerçekleştirilmekteydi.

"Peygamberler coğrafyası"nın batı sınırını Mısır oluşturur. Mısır'da ise, Nil nehrinin doğu yakasındaki bölge olayların ana merkezidir. Nil'in batı yakası ve Libya tarafları kapsamın dışındadır. İsrailoğulları'nın tarihsel yürüyüşü anlatılırken, Mısır'a defalarca vurgu yapılır, bölge ismen de zikredilir.

Doğu sınırda ise, Hz. Yûnus'un gönderildiği Ninova bölgesi, yani bugünkü Irak ve çevresi yer alır. Hz. Nûh tufanının da Mezopotamya bölgesinde gerçekleştiği, -Kur'ân'da zikredilen Cûdi'nin neresi olduğu tartışmalıdır- genel bir tarihî kabuldür.

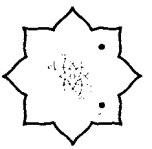
Kur'ân'da geçen peygamber kıssalarına mekân olan coğrafya, aslında oldukça dar bir kareyi oluşturur. Anadolu'nun güney sınırından Arap Yarımadası'nın alt ucuna, Nil nehrinden Mezopotamya'ya uzanan bir çerçeve söz konusudur. Kur'ân'da kendilerinden söz edilen peygamberlerin mücadelelerine sahne olan ve bizim de dikkatimizi odaklamamız istenen bölge, bu karenin içidir.

Çarpıcı bir gerçeklik olarak: Kur'ân'da bize sunulan "peygamberler coğrafyası" ile zaman içinde değişip dönüşerek bugün artık kıvamını bulan "Ortadoğu" kavramı aynı topraklara işaret eder. Peygamber kıssalarını okurken Ortadoğu'nun tarihini de okumuş oluruz. Böylece Kur'ân, bizi kaçınılmaz olarak günümüze ve üzerinde yaşadığımız topraklara bağlar. Bu açıdan bakıldığında, Kur'ân sadece bir "din kitabı" değil, aynı zamanda bir "tarih, coğrafya ve strateji kitabı"dır. Kur'ân, Ortadoğu'nun tarihsel, coğrafi ve jeopolitik dengelerini kavrama adına incelendiğinde, okuyanlara oldukça geniş ufuklar açar.

Şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Allah'ın, Müslümanların dikkatlerini Ortadoğu coğrafyasına yönelttiği ortadayken, Müslümanların bu toprakların dününe, bugününe ve yarınına kayıtsız kalması beklenemez.

Bölgenin ve dünyanın bütün ülkeleri bu dar karenin içine girmeye ve burada etkili olmaya çalışırken, bölgenin sâkinlerine sadece olayları izlemekle yetinmek ve nesne olmayı kabullenmek yakışmaz.

2

İslâm dünyasının (ve dünyanın) merkezi bugünkü Ortadoğu'dur. Bu dairenin dışında kalan ülkelerin etkileri ve önemleri daha alt düzeydedir.

"İslâm dünyası" diye bir yer var mıdır? Bu soru, özellikle son dönemde oldukça revaçta. Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bölgelerin kâhir ekseriyetinde savaşların, işgallerin, açlığın, fakirliğin, siyasi istikrarsızlığın, yolsuzluğun, istibdatın ve insan üretimi diğer problemlerin yaşandığını gören, bu manzaraya bir de Müslümanlar arasındaki çekişme, acımasız rekabet ve düşmanlıkları ekleyen biri, herhalde "İslâm dünyası" diye yekpare bir varlığın mevcudiyetine inanmakta güçlük çeker.

Hâlihazırdaki durum ne olursa olsun, Ortadoğu olarak tanımlanan topraklar, hem İslâm dünyasının hem de dünyanın tamamının merkezi konumunda. Bu, bölgede yaşıyor olmanın akla getirdiği ve dikte ettiği "öznel bir yorum" değil. Aksine, tarihin ve coğrafyanın bütün koordinatları, bu gerçeğin altını kalın çizgilerle çiziyor.

Dünya haritasını önümüze açtığımızda karşılaştığımız manzarada, Ortadoğu'nun tam merkezde yer aldığını görüyoruz. Yalnızca fiziksel olarak değil siyasî, ekonomik, dinî ve sosyal olarak da Ortadoğu, dünyanın odak noktasında. Kıtaların birbirine bağlantı noktalarından önemli suyollarına, dinler tarihinin iç içe geçmiş duraklarından peygamberlerin kat ettiği güzergâhlara, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden büyük nehir ve göllere, tarihin başlangıcını oluşturan hikâyenin ana

aktörlerinden bölgede bugün yaşayan halkların etnik çeşitliliğine... Ortadoğu'nun dünyanın merkezi oluşuna dair onlarca kanıt sıralayabiliriz.

Sınırları Kur'ân'da çizilen, modern dönemdeki kullanımlarla da uluslararası alanda kabul gören Ortadoğu, dünyanın bütün ülkelerinin içine dâhil olmaya çalıştığı bir çerçeve. Okyanusun öbür yakasından gelip bölgenin dört bir yanına üsler kuran ABD, "sıcak denizlere inmek" olarak özetlenen politikasıyla geçtiğimiz yüzyıldan bu yana Akdeniz'e ulaşmaya çabalayan Rusya, kurduğu askeri üslerin yanında işçi ve mühendis ordusuyla da binlerce kilometre öteden başını uzatan Çin... Bunların dışında Ortadoğu'da varlık göstermeye çalışan irili-ufaklı onlarca dünya ülkesi, Avrupalı güçler... Dahası, Suudi Arabistan'ından İran'ına, bölge ülkelerinin kıyasıya nüfuz mücadelesi... Tüm bunlar, dünyanın başka coğrafyalarında hangi imkân ve değerler bulunursa bulunsun, Ortadoğu'da söz hakkı elde etme konusunda dünyanın bütün ülkelerinin yarışmakta olduğunu gösteriyor. Merkezden uzak olunduğunda ve merkezde yer bulunamadığında, dünyanın çeperlerindeki iktidarın da önemi kalmıyor çünkü.

Ortadoğu'da fizikî varlığıyla yer almayan ülkelerin bölge ve dünya siyasetindeki etkisi sınırlı düzeydedir. Arap dünyasının batı ucundaki Fas ve Cezayir, bu noktada verilebilecek iki örnek. Avrupa ile ilişkileri ne seviyede gelişmiş olursa olsun, "coğrafyanın merkezi" olarak tabir edebileceğimiz Ortadoğu'da somut biçimde bulunmadıkları için, olayların gidişatına etkileri de sınırlı ve önemsizdir. Daha çarpıcı bir örnek, Endonezya ve Malezya'nın durumudur. Dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna -yaklaşık 207 milyon- ev sahipliği yapan Endonezya, bu muazzam potansiyeline rağmen, İslâm dünyasının genel gidişatına dair hiçbir önemli dönüm noktasında varlık gösterememiştir. Ortadoğu'da da Endonezya'nın esamisi okunmamaktadır. Uygulanan birçok modern projeye, ekonomik alanda yürürlüğe konan modellere ve yazılan başa-

rı hikâyelerine rağmen, Malezya da Endonezya ile benzer bir çizgiyi paylaşır. Her iki ülkenin de handikabı, Ortadoğu'nun merkezinden uzakta yer almalarıdır.

Aynı örneği bölgedeki görünürlüğünü giderek artıran dünya devleri üzerinden de vermek mümkündür: Rusya, dünyadaki etkisini ve gücünü korumasını Ortadoğu'daki varlığına borçludur. Bu önerme, "Rusya, artan gücünü korumak için Ortadoğu'da fiilen bulunmak durumunda kalmıştır" şeklinde de ifade edilebilir. Benzer bir durum, ABD için de fazlasıyla söz konusudur. Körfez'de, Doğu Akdeniz'de, Kızıldeniz'de ve bölgenin iç kısımlarında varlığını hissettiren Amerika Birleşik Devletleri, pekişen gücü üzerinden, coğrafyanın diğer dengelerini de dizayna soyunmuştur.

❁

Bu noktada, zorunlu bir parantez açmak gerekiyor: Ortadoğu'ya has bir denge olarak, bu coğrafyada uzun süre tutunabilmenin ve kök salabilmenin yolu Yahudilik, Hıristiyanlık veya İslâm'dan birine mensup olmaktır. Pagan inançların, Ortadoğu'da derin etkiler bırakması ve siyasal hâkimiyet kurması mümkün değildir. Bu nedenle, tarihte Roma İmparatorluğu bu bölgeyi yönetmeye çalışırken sürekli isyanlarla karşılaşmış, Yahudilerden teslim aldığı coğrafyayı Hıristiyanlara teslim etmek durumunda kalmıştır. Aynı şekilde, mecusîliğe mensup Sâsânî İmparatorluğu'nun Kudüs, Filistin ve Ortadoğu'da 614'te başlayan egemenliği, ancak 15 yıl devam edebilmiştir. Hıristiyan Bizans İmparatorluğu, bölgeyi yeniden teslim almış, 638'de de Müslümanların hâkimiyeti başlamıştır.

Tarihte, Roma ve Sâsânî imparatorluklarının yaşadığı "siyasi handikap", günümüzde Çin'in elini kolunu bağlamaktadır. Yahudilik, Hıristiyanlık veya İslâmiyet'in itici gücünden mahrum olan Çin, ekonomik kozları ve insan gücünü masaya sürmeye çabalasa da, bölgede derinlere kök salmak noktasında

-mevcut dengeler ışığında- şansı bulunmamaktadır.

İsrail'in kurucuları neredeyse tamamen ateist olmasına rağmen devletin bir "din devleti" olarak kurgulanması da tamamen bu gerçeklik sebebiyledir. Seküler, ateist veya deist ideolojilerin Ortadoğu'da kalıcı olması mümkün değildir. Yahudiliğin Siyonizme dönüştürülerek işgale perde yapılmasının en önemli nedeni, Ortadoğu'daki hâkimiyeti garantiye almak hedefidir. İsrail, bir din devleti olmak yerine herhangi bir siyasî ideolojiye yaslansaydı, şimdiye kadar çoktan yıkılır ve yerini başka bir devlete terk ederdi.

Yine aynı şekilde ABD, Britanya, Rusya gibi büyük ülkelerin hepsinin "dini argümanlar"a son derece düşkün oluşları da, "semâvî dinler"in Ortadoğu hakimiyeti için öneminin farkında olmalarından kaynaklanıyor.

Bölgenin iç dengelerini kavrama adına açtığımız bu zorunlu parantezden sonra…

Dünyanın bütün ülkelerinin somut biçimde var olmaya çalıştığı Ortadoğu'da güç kavgası ve bilek güreşleri tüm hızıyla devam ederken, "bölgede var olmak" ifadesiyle kastedilenin, büyük ölçüde "caydırıcı askeri güç" olduğunu vurgulamak gerekir. Siyasi, ekonomik ve kültürel etkiler, "caydırıcı askeri güç"ün peşinden gelmektedir.

Önemine binaen, bu konuyu ayrı bir başlık altında konuşalım.

3

Ortadoğu'da güç, silah ve insan kaynağı konuşur. Fazla anlam yüklenen "yumuşak güç" gibi kavramlar, ancak güce göre şekillenir ve etki kazanır.

Tarih boyunca olduğu gibi, günümüzde de Ortadoğu'da sonucu belirleyen şey güç, silah ve bunlara bağlı olarak insan kaynağıdır. Bunlar olmadan ve sahaya sürülmeden, coğrafyada gidişata tesir etmek mümkün değildir. Dünyanın her yerinde geçerli olan bu kural, Ortadoğu'da şaşmaz bir kaide halindedir. Bunu gözden kaçırıp, herkesin kendine göre tanımlama yoluna gittiği demokrasi, diplomasi, siyaset gibi kavramlarla uzun uzadıya vakit geçirmek, Ortadoğu'da hezimete ve gerilemeye neden olur. Tarihin ve coğrafyanın bize öğrettiği gerçeklik budur. Günümüzde Ortadoğu siyasetinin ne yönde şekillendiğine bakılırsa, sahada bileği güçlü olanın, gidişata da tesir ettiği ve sonucu belirlediği görülür.

İçinde bulunduğumuz 2018 yılı itibariyle, bölgemizde etkili olan ve uluslararası arenada kendisine yer edinen her bir devlet, mutlaka sahaya sürdüğü güçle, kullandığı silahla ve bunların ardından istihdam ettiği insan kaynağıyla adından söz ettirir. Bu durum ABD için de, Rusya için de, İran için de, Suudi Arabistan için de aynı şekilde geçerlidir.

❄

Suriye'deki savaşın Türkiye'yi kaçınılmaz biçimde sahaya bizzat sürüklemesinden sonra, dünya ülkelerinin Türkiye'ye

bakışı değişmiştir. Türkiye, savaş gücünü aktif şekilde göstermesi nedeniyle, daha ciddiye alınan, sözlerine kulak kabartılan ve söylediği dinlenen bir ülke haline gelmiştir. ABD başta olmak üzere, dünyanın büyük devletleriyle yaşanan birtakım gerilimler, bu anlamda hem normaldir hem de uzun süreli değildir. Güçten ve kaba kuvvetten başka bir şeye kolaylıkla boyun eğmeyen Ortadoğu coğrafyasında, sahada gücünüz varsa, krizler zamanla sona erer.

Asker ve silah kuvveti olmadan, sadece diplomasi, söz ve ikna çabasıyla Ortadoğu'da işler yürümez. Düzenlenen salon toplantıları, kültürel etkinlikler veya diplomatik girişimler, arkasında asker ve silah kuvveti varsa etkilidir. Bugün Rusya, ABD, İngiltere, Fransa, İran gibi ülkelerin Ortadoğu siyasetinde etkili olmalarının nedeni, tamamen ellerinde tuttukları "caydırıcı güç"tür.

Bu, sadece günümüzde değil, tarih boyunca böyledir. Dünyanın merkezi ve odak noktası olan Ortadoğu coğrafyası silah, zor kullanma ve göz korkutma ile elde tutulabilir. Bu sağlandıktan sonra, "soft power"ın bölgeye enjekte edilmesi de kolaylaşır.

Bundan yaklaşık 15 yıl önce, Türk dizilerinin Arap televizyonlarını kasıp kavurmasından sonra, "soft power" ("yumuşak güç") şeklinde bir kavram tedavüle sokuldu. 1990'da ABD'li stratejist Joseph Nye'nin icat ettiği ve zaten bilinen bir kavramın, aslında gayet yanlış bir bağlamda kullanılmasıydı bu. "Soft power"cılara göre, Türkiye dizi ve filmleriyle, kültür merkezleriyle, Türkçe kurslarıyla, hayran olunan şarkıcılarıyla vb. bölgede artık "yükselen odak"tı. Diğer "kaba güç" sahibi ülkelerin aksine, Türkiye'nin elindeki "yumuşak güç", kırmadan ve incitmeden bölgeyi dizayn edecek, Türkiye'nin etkisi böylece "kimsenin burnu kanamadan" dört bir yana yayılacaktı.

Uzunca bir süre, "soft power" üzerinden coğrafyayı şekillendirdiğimizi ve bölge ülkelerinin bize gönüllü bir şekilde itaat etmeye başladığını düşündük. Arap sokaklarında Türk artistlerin posterleri çoğaldıkça, ziyaret ettiğimiz yerde şarkılarımızı mırıldananları duydukça, bunu yeni bir siyasi sürecin habercisi olarak yorumlamak, hoşumuza gitti. "Sykes-Picot devri"nin artık sona erdiğini, artık bölgede sadece Türkiye'nin sözünün geçtiğini ve Batılı ülkelerin rollerinin azaldığını iddia edenlerimiz bile çıktı. Bu bakış açısıyla kitaplar ve makaleler kaleme alındı, konferanslar verildi, hatta siyasi söylemler bile üretildi.

Oysa, Ortadoğu'da işlerin pek de böyle yürümediği, "Arap Baharı"nın patlak vermesiyle anlaşıldı. Türkiye'nin geliştirdiği ideal söylemlerin, sahada sonucu belirlemeye yetmediği; dile getirilen idealler ne kadar doğru ve güzel olursa olsun, Ortadoğu'da "caydırıcı silah gücü"nü elinde tutanın borusunun öttüğü -acı bir biçimde ve yüz binlerce hayat pahasına- görülmüş oldu. Üstelik yolun sonunda, Türkiye de sahaya bizzat inmek ve coğrafyada askeri olarak boy göstermek durumunda kaldı. Başka türlü, "fiili etki" sağlanamazdı çünkü, bu fark edildi.

Hayaller güzeldir, idealler de öyle. Ancak Ortadoğu coğrafyasının acı ve somut gerçeklikleri, hayalleri de realize etmeyi gerektirmektedir. "Gerçekleşebilecek hayaller" kurmak, Ortadoğu'da siyasetin sırlarından biridir. Ve maalesef Ortadoğu, hayallerin güçle, kanla ve can yakmakla gerçekleşebildiği bir coğrafyadır.

İlla içinde "soft power" geçen bir cümle kuracaksak, Ortadoğu gerçeklerine uygun biçimde, şunu söyleyebiliriz: "Soft power", sahadaki caydırıcı askeri gücün ardından, boyun eğdirilen

bölgeleri şekillendirecek yardımcı unsurlardır. Sadece "soft power" yetmeyeceği gibi, sadece "kaba kuvvet" de yetmez. Yumuşak güç, kaba kuvveti izler. Kaba kuvvetin zapturapt altına aldığı coğrafyalar, artık yumuşak gücün tesirlerine teslim olur. Diziler, filmler, yeme alışkanlıkları, kültürel öğeler, dil gibi çok sayıda "yabancı" unsurun kabullenilmesi de son derece kolay haline gelir.

(Eğer sadece pembe diziler üzerinden bir "güç" temerküzü mümkün olabilseydi, 1980'lerde İslâm dünyası ekranlarını istila eden dizileri kanalıyla, Brezilya'nın Ortadoğu'da etkisinin artması gerekirdi. Elbette böyle bir şey olmadı. Brezilya, dünyanın öbür yakasında yine eski Brezilya olarak kaldı.)

Örneğin, bölgemizde ve dünyanın genelinde "Amerikan kültürü" olarak ifade edilen kültürel kodlama hâkimse, bunun en büyük nedeni ABD'nin elinde tuttuğu caydırıcı güçtür. Zor kullanarak boyun eğdirdiği coğrafyalara kültürel istila yoluyla nüfuz eden Amerikan emperyalizmi, dünya çapında böylesine yaygın bir kabul görmesini, tamamen elinde tuttuğu güce, silaha ve insan kaynağına borçludur. Ancak, müstakil bir bölüm halinde inceleneceği üzere, kaba kuvvetle yumuşak gücü en ideal biçimde kombine edip kitlelere benimseten ülke İngiltere'dir. Bunun nasıl olduğu ve gerekçeleri, 12'nci bölümde ayrıntılı bir şekilde müzakere edilecektir.

4

Petrol, doğalgaz ve diğer tabii kaynaklar günün birinde tükense bile, Ortadoğu'nun stratejik öneminde bir değişme olmayacaktır.

Ortadoğu dendiğinde bugün petrol akla gelmesine rağmen, petrolün coğrafyamızdaki geçmişi sadece 100 yıllıktır. William D'Arcy başkanlığındaki İngiliz keşif ekibinin İran'ın Mescid-i Süleyman kenti yakınlarında 1908'de açtığı ilk petrol kuyusunu, bölgedeki diğerleri izlemiş; nihayet 1938'de Suudi Arabistan'daki keşiflerle, Ortadoğu artık petrolle anılmaya başlamıştır. Petrolün kömürün yerine ikame edilerek savaş gemilerinin yakıtı olarak kullanılması, İngiltere başta olmak üzere büyük devletlere sahada daha hızlı ve etkin hareket imkânı sağlamış, böylece dünya savaş tarihinde de baş döndürücü gelişmeler yaşanmıştır.

Petrolü, petrol sebebiyle (ve yardımıyla) yapılan savaşları, petrolü korumak için coğrafyaya yapılan askeri müdahaleleri aklına getiren biri, Ortadoğu'nun petrol sayesinde önem kazandığını, buraların önceden sadece "değersiz çöllerden ibaret" olduğunu düşünebilir.

Ortadoğu coğrafyasının şimdiki durumuna bakıp, bölgenin petrol ve doğalgaz nedeniyle öneme kavuştuğunu zannetmek, bölgemizle ilgili içine düşülebilecek en önemli yanılgılardan biri olacaktır. Tarihi şöyle üstünkörü okuyanların bile rahatlıkla göreceği gibi, geçtiğimiz yüzyılın başına kadar

Ortadoğu'da petrol (ya da sonrasında doğalgaz) üretimi yoktu. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde keşfedilen ilk petrol yatakları, bölgenin stratejik önemini artırmış olsa da, Ortadoğu bundan önceki zamanlarda da yine dünya imparatorluklarının ve hükümdarlarının ana hedefi konumundaydı.

Coğrafî keşiflerle ve yeni deniz yollarının kullanılmaya başlamasıyla Ortadoğu'nun öneminin azaldığı şeklindeki yanılgı, birçok kaynakta sıkça tekrarlanır. Bu bakış açısına göre, dünyanın diğer bölgelerine gitmek için Afrika'yı dolaşan veya "Yeni Dünya"yı keşfeden emperyalist imparatorluklar, Ortadoğu'yu ihmal etmişler, böylece bölgenin önemi ve kıymeti de azalmıştır.

Oysa, yine tarihin bize açıkça gösterdiği gibi, Ortadoğu eski önemini kaybetmek şöyle dursun, ulaşım imkânlarının artmasıyla birlikte daha fazla devletin ve güç odağının saldırısına uğramıştır. İngiltere başta olmak üzere, büyük sömürge imparatorlukları, dünyanın başka yerlerinden devşirdikleri zenginlik ve insan gücünü, Ortadoğu'da daha fazla kök salmak ve kontrolü sıkılaştırmak için kullanmışlardır.

Bu devletlerin sadece petrole odaklanarak bölgeye akın ettiğini zannetmek, yine İngiltere tarafından sürdürülen binlerce kazı projesini, bölgenin sosyal yapısını çözümlemek için ta 1800'lerden itibaren başlatılan araştırmaları, petrolden çok önce bölgeyle ilgili hazırlanan ayrıntılı raporları ve bunların arkasındaki motivasyonu anlamayı imkânsız kılar. 1700'lerin ikinci yarısından itibaren Batılı emperyalist güçlerin coğrafyaya akın etmesindeki ana etken, "belki petrol vardır" şeklinde bir tahmin olamayacağına göre, o zaman Ortadoğu'nun kendisinde var olan, herhangi bir dönemsel etkiyle ortadan kaybolmayacak aslî noktalara dikkat kesilmek gerekir.

Ortadoğu'nun kıymeti, toprağın altında sakladığı "para eden" maddelerden değil, bizatihi kendisini oluşturan çok sayıda bileşenin toplamından kaynaklanır. Hepsi de tarihin derinliklerinden gelen ve tarihle ilgili olan bu bileşenler, insanoğlunun dünya üzerindeki varlığı kadar eski ve onun yaşamını sürdürmesine yardımcı olan hayatî unsurlar kadar önemli olduğu için, Ortadoğu'nun önemini yitirme ihtimali de söz konusu değildir.

"Semâvî dinler" olarak isimlendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm (oysa ilk ikisi, sonuncusunun muharref biçimidir), Ortadoğu'nun dünyanın gözbebeği olmasının birinci sebebidir. Bu dinler kıyamete kadar ortadan kalkmayacağına göre, bu dinlerle ilgili her şey de ilk sıradaki önemini korumaya devam edecektir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'ın Ortadoğu'daki referansları, bu bölgenin daha tarihin ilk devresinde önem kazanmasına yol açmıştır.

Bin yıllardır bölgeye hayat vermeyi sürdüren nehirler ve suyolları, tarihle coğrafyanın ilginç kesişme alanlarıdır. Nil, Fırat ve Dicle başta olmak üzere, dinî metinlerin de bol bol referans verdiği bu kaynaklar, insanoğlunun kaderiyle ve tarihiyle iç içe geçmiştir. Nehir, göl ve suyollarının kontrol altına alınması, en eski zamanlardan günümüze, Ortadoğu'da hâkimiyetin sırlarından biridir. Buralar, -tarihin ilk çağlarından beri olduğu gibi- bundan sonra da sürekli biçimde rekabet ve mücadele sahası olmaya devam edecektir.

İnsanlığın başlangıç noktası olan Ortadoğu (ve bilhassa Mezopotamya havzası), dünyanın bütün kültürlerine de kaynaklık etmiştir. Aradaki mesafeye rağmen Inka ve Maya metinlerinde Nuh Tufanı'na atıfların yer alması, Ortadoğu'nun dünyanın diğer coğrafyalarıyla yakın ve kadîm bağlantısının işaretlerinden yalnızca biridir. Keşmir'de Hz. İsa'ya atfedilen bir mezarın bulunması, tarihî veya dinî gerçeklik ihtimali ne olursa olsun, Ortadoğu'nun Asya'dan hiç de uzak olmadığını gösterir. Çin'de Hz. Peygamber'in bazı arkadaşlarına atfedilen

mezarlar da, aynı şekilde coğrafyalar arasındaki geçişkenliği akıllara getirir.

Dünyadaki her dil, din, ırk, kültür ve bölge, doğrudan ya da dolaylı olarak, Ortadoğu'yla bir bağlantıya sahiptir. Tarih boyunca bütün imparatorluklar ve medeniyetler tarafından yakinen bilinen bu olgu, günümüzde giderek daha fazla insan ve ülke tarafından fark edilmektedir. Coğrafyaya süren insan, asker ve kültür akını, dünyanın büyük başkentlerinde kurulan araştırma enstitüleri ve kaleme alınan sayısız kaynak, bunun açık bir göstergesidir.

Tüm bu nedenlerle, günün birinde Ortadoğu'daki petrol ve doğalgaz kaynakları tamamen tükense bile, bölgenin tarihî, stratejik ve jeopolitik öneminde herhangi bir azalma olmayacaktır.

İçinde yaşadığımız coğrafya, -başlıcaları yukarıda açıklanan nedenlerle- kendi içinde anlam ve öneme sahiptir. Ancak, Ortadoğu bölgesi nasıl ki dünyanın diğer bölgelerine nispetle özelse, bölgenin kendi içinde de bir özellik ve önem sıralaması mevcuttur. "Ehemmiyet halkaları" şeklinde kavramlaştırabileceğimiz bu durum, Ortadoğu içinde bazı bölgelerin diğerlerine oranla daha önemli ve kritik olması sonucunu doğurur.

Dünyanın tam merkezinde ve göbeğinde bulunan Ortadoğu'nun tam merkezinde ve göbeğinde yer alan Kudüs, tabir-i caizse, tarihin ve coğrafyanın kilit taşıdır. Kudüs'ten başlayarak, halkalar halinde dışarı doğru açıldığımızda, suya atılan bir taşın oluşturduğu dalgaların dışarı açıldıkça hareket kabiliyetini yitirip kaybolması gibi, coğrafyanın önemi de azalır ve kaybolmaya yüz tutar.

Sıradaki bahis mevzuumuz, Ortadoğu açısından Kudüs'ün kıymeti ve önemi olsun.

5

Kudüs, Ortadoğu'nun kilit taşıdır. Kudüs'ü elinde tutan dünyayı elinde tutar; dünyayı elinde tutan, Kudüs'ü de mutlaka eline geçirir.

Hz. Süleyman'a verilen benzersiz hükümranlık, Kur'ân'da dört ayrı yerde (Enbiyâ, 21/78-82, Neml, 27/15-44, Sebe, 34/12-14, Sâd, 38/30-40) zikredilir. Onun "Rabbim, beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk ihsan et..." (Sâd, 38/35) duasıyla bahşedilen bu hükümranlığın çerçevesi, yine Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde çizilir: Rüzgârlar, insanlar, cinler, kuşlar... Hepsi Hz. Süleyman'ın emrine amadedir. "Zincirlerle bağlı başka canlılar" diyerek, Kur'ân bizim algı dünyamızın dışında kalan bazı meçhul varlıklara da atıfta bulunur üstelik. Hepsi, Hz. Süleyman tarafından sevk ve idare edilirler, onun direktiflerine kayıtsız şartsız boyun eğerler.

Bir gün, Hz. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil ordusu, Karınca Vadisi'nden -buranın neresi olduğu bizce meçhuldür- geçerlerken, kuşların başkomutanı Hüdhüd'ün yerini izinsiz şekilde terk ettiği görülür. Hz. Süleyman, Hüdhüd'ün, kendisinden müsaade almadan ortadan kaybolmasına çok sinirlenmiştir. Kısa bir süre sonra, Hüdhüd meydana çıkar; ağzında, efendisini epey şaşırtacak bir haber vardır. Hz. Süleyman'a, Sebe diye bir ülkeden, güneşe tapılan bir inanç sisteminden ve halkını kudretle yöneten bir kraliçeden söz eder. Kıssanın devamı malumdur.

İsminin "Belkıs" olduğu rivayet edilen siyahî kraliçenin Kudüs'ü bizzat ziyaretiyle finale ulaşan anlatımda, Hz. Süleyman'ın bilgisinin Yemen'de hüküm süren komşu bir kraliçeyi kapsamıyor oluşu ve durumu bir kuştan haber alarak öğrenmesi dikkat çekicidir. "Kendisine kıyamete kadar kimseye verilmeyecek" bir güç bağışlanan ve coğrafyayı kudretle yöneten Hz. Süleyman'ın bile bilgisinin sınırlı oluşu, hepimizi dünyada kullara açılan alanın sınırları konusunda düşünmeye sevk etmelidir.

Kur'ân'da kendisine "kıyamete kadar kimseye verilmeyecek olan bir hükümranlık" bahşedildiği belirtilen Hz. Süleyman'ın mülkünün coğrafî sınırları, bugünkü Filistin topraklarıydı. Hatta tam sınırı çizersek, iktidarının odak noktası Kudüs ve çevresiydi de diyebiliriz.

Bu hakikatin bize işaret ettiği birinci incelik şudur: Gücün ve hükümranlığın boyutları, coğrafi büyüklükle veya hükmedilen toprakların yüzölçümüyle ilgili değildir. "Doğru yer" elde olduktan sonra, yüzölçümünün büyüklüğü önemsizleşir. Günümüzde coğrafi olarak çok büyük birçok ülkenin, dünya siyaset sahnesinde herhangi bir yer edinememiş olması, bu açıdan değerlendirilebilir.

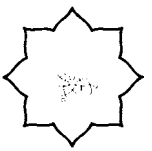
Hz. Süleyman örneğinden hareketle, odaklanmamız gereken diğer hikmet de şudur: Kudüs'ü elde tutmak, gücün doruğuna erişmektir. Kıyamete kadar geçerli bir kural olarak, Kudüs'e sahip olanlar siyasi, askerî ve ekonomik anlamda da kuralları koymaya hak kazanırlar. Kudüs coğrafyanın adeta ümüğüdür. Onu kavrayan, Ortadoğu'nun bünyesindeki diğer aksâma da kolayca sahip olur. Tarih boyunca Kudüs'ü elinde tutanlar, dünyaya hâkim olmuştur. Bunun tersi de doğrudur: Dünyaya hâkim olanlar, mutlaka Kudüs'ü de ellerinde tutmuşlardır. ABD'nin, bütün risklerine rağmen, İsrail'e yatırım yapması ve

bölgede bu şekilde "fiili karakol" bulundurmasının sebebi de tam olarak budur. Yine, İran'ın Filistin ve Kudüs'e aşırı ilgisi, aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. (İran'ın bu yolda yaşadığı çeşitli handikaplar ve izlediği siyaset ayrı bir bölümde müstakil olarak ele alınacaktır.)

Tarihten bir örnek olarak ise, Osmanlı İmparatorluğu'nu düşünebiliriz. Kuruluşunun hemen ardından Balkanlara ve Avrupa'ya uzanan devlet, ancak Ortadoğu topraklarına yayıldıktan ve bizatihi Kudüs'ü ele geçirdikten sonra "dünya imparatorluğu"na dönüşmüştür. O döneme kadar Osmanlı, "bölgedeki devletlerden biri" idi. Mısır merkezli güçlü Memlûk İmparatorluğu'yla kıyas bile edilemezdi, hatta Memlûklar Osmanlıları "küçük bir devletçik" olarak görüyordu.

Yavuz Sultan Selim'in sadece sekiz yıl süren saltanatı sırasında doğu seferlerini öncelemiş ve neticelendirmiş olması, devletin büyümesinin ancak Ortadoğu'ya uzanmak suretiyle olabileceğini kavraması sebebiyleydi. Neredeyse attan hiç inmemecesine, bugünkü Ortadoğu coğrafyasına seferler düzenleyen Yavuz, 1520'de hayata gözlerini yumduğunda, oğlu Süleyman'a bir "dünya imparatorluğu"nu miras bırakmıştı.

Yavuz'un -biraz da dönemsel mecburiyetler nedeniyle- tercih ettiği ve uygulamaya koyduğu bu siyaset, Ortadoğu'nun tarihini ve halklar arasındaki ilişkinin biçimini de geri dönülmez biçimde değiştirecekti. Ama bunu o dönemde bütün boyutlarıyla kestirmek elbette imkânsızdı.

6

Yavuz Sultan Selim döneminde izlenen Ortadoğu siyaseti, Arap dünyasıyla aramızdaki temel kırılma noktasıdır. Bunu kısa vadede telafi etmek mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz delikanlılık çağında olduğu 1400'lerin ilk yarısında dünya haritasını şöyle gözümüzün önüne getirdiğimizde gördüğümüz manzara, çeşitli devletlere ve yönetim birimlerine bölünmüş bir coğrafyadır. Anadolu'nun büyük bölümüyle, bugünkü Trakya, Yunanistan ve Bulgaristan toprakları Osmanlı'nın yönetimindedir. Anadolu'nun güneyinde, Antalya'dan itibaren doğuya doğru Teke, Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları beylikleri hâkimdir. Bugünkü Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Hicaz, Yemen ve bütün Kızıldeniz havzası Memlûkların kontrolündedir. Libya'dan itibaren batıya doğru da sırasıyla Hafsîler, Zeyyânîler ve Merinîler sıralanmıştır. Avrupa'da ise daha beter bir bölünmüşlük hâkim olmasına rağmen, İspanya'da artık Müslümanlar iktidarlarının sonuna yaklaşmaktadır. Yalnızca Gırnata (bugünkü Granada) çevresinde tutunabilen son Arap hanedanı Nasrîler dışında, bütün Müslüman yönetimler (ve halkların çoğu) İber Yarımadası'ndan sökülüp atılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) İstanbul'u fethiyle birlikte topraklarının ortasındaki "Bizans fazlalığı"nı süpüren Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı 1512 yılı itibariyle Anadolu ve Balkanların tamamını fethedip artık yönünü Avrupa içlerine çevirmişti.

Babası İkinci Bâyezid'i devirerek hükümdarlık emanetini omuzlayan Yavuz, kendisinden önceki padişahların hiçbirinin denemediği bir stratejiye yöneldi: Devleti Avrupa yerine Ortadoğu'ya doğru genişletmek. 1356'da Gelibolu'daki Çimpe Kalesi'ni alarak Avrupa'da ilerlemeye başlayan Osmanlı akıncıları, hızlı bir şekilde toprak kazanmaya ve devleti batıya yönüne doğru büyütmeye girişmişti. Yavuz tahta oturduğunda, Osmanlı Devleti Avrupa içlerinde neredeyse doğal sınırlara ulaşmıştı.

Kendisinden önceki ve sonraki hiçbir Osmanlı hükümdarına benzemeyen Yavuz Sultan Selim, yönettiği devletin bir dünya imparatorluğuna dönüşebilmesi için, Ortadoğu'yu da mutlaka avucunun içine alması gerektiğini kavrayacak kadar zeki ve ileri görüşlüydü. Bu sadece stratejik bir tercih değil, o dönemin bölgesel dengeleri çerçevesinde bir mecburiyetti de. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'yla İran hâkimiyetinin Anadolu'ya yayılması sürecini durduran Yavuz, gözünü coğrafyanın daha güneyine çevirdi. Suriye'den itibaren, Hint Okyanusu'na kadar olan bölge kontrol altına alınmadığı takdirde, Avrupa'daki toprak kazanımlarının da uzun süre muhafaza edilemeyeceği açıktı.

Osmanlılar iktidar ve nüfuz alanlarını genişletirken, Memlûk İmparatorluğu artık orta yaşını geçmiş ve ihtiyarlık alametleri göstermeye başlamıştı. İstanbul'un fethine kadar iki devlet arasında istikrarlı bir şekilde devam eden dostane ilişkiler, fetihle birlikte önce bölgesel rekabete, ardından da çekişmeye ve düşmanlığa dönüşecekti.

İstanbul'un fethinden bir ay önce Kahire'de Memlûk tahtına oturan Sultan Eşref Seyfuddin İnal (1381-1461), fetih haberi kendisine ulaşınca Kahire ve İskenderiye'de top atışlarıyla kutlama yapılmasını emretti. Birkaç ay sonra, Fatih Sultan

Mehmed'in hem İstanbul'un fethini resmen duyurmak hem de İnal'ın tahta çıkışını kutlamak üzere Kahire'ye yolladığı heyet, Memlûk yönetimi tarafından büyük bir törenle karşılandı. Sultan İnal, İstanbul'daki mevkidaşına üst düzey bir diplomatik heyetle cevap verdi. 1456'da Osmanlı elçileri yeniden Kahire'deydiler. Bu defa ziyaretlerinin sebebi, Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinin müjdesini Sultan İnal'a bizzat iletmekti.

1461'de ölen Seyfuddin İnal'ın yerine geçen oğlu Mueyyed, yalnızca dört ay tahtta kaldıktan sonra güçlü komutan Hoşkadem'in destekçileri tarafından devrildi. 28 Haziran 1461'den 9 Ekim 1467'ye kadar Memlûk tahtında oturan Sultan Hoşkadem'in saltanatı, Osmanlılarla ilk gerilimlerin de yaşandığı dönem oldu.

İstanbul'un fethinden sonra doğuya doğru genişlemeye devam eden Osmanlı nüfuzu, 1461'de Trabzon'un alınmasıyla bölgesel bir krizi tetikledi. Pontus Rum Devleti'nin müttefiki konumunda olan İran merkezli Türkmen Akkoyunlular, Trabzon'un fethiyle ciddi bir kayba uğramıştı. Anadolu'nun farklı yerlerini bölüşmüş durumdaki Karamanlı ve Dulkadirli beylikleri, Memlûk yönetimi tarafından "tâbi yönetimler" olarak kabul ediliyordu. Trabzon'un fethi, Akkoyunlular üzerinden Memlûklarla Osmanlıları karşı karşıya getirdi. Memlûk Sultanı Hoşkadem, daha önceki dönemlerde uygulanan protokolün dışına çıkarak Osmanlı sultanını fetihten dolayı tebrik etmedi. Bu, gerilimin artık somut bir çekişmeye dönüştüğünün de ilk işaretiydi. Fatih Sultan Mehmed'in 1463'te Kahire'ye gönderdiği elçinin Memlûk sultanına neredeyse kendisiyle denk muamelede bulunması ise, Osmanlıların da reste restle karşılık verdiklerini gösteriyordu.

Ertesi yıl, 1464'te Karamanoğlu İbrahim Bey'in genç yaşta ölümünden sonra çocukları arasında çıkan tahta kavgaları, Osmanlılarla Memlûklar arasındaki münasebetlerin bir kez

daha gerilmesine yol açtı. Aynı dönemde Dulkadiroğulları beyliğinde yaşanan veraset mücadelesinde de, Osmanlılar ve Memlûklar farklı taraflara oynadılar. Hoşkadem'in desteklediği Şahbudak Bey, Osmanlı'nın desteğine sahip kardeşi Şehsuvar Bey karşısında mağlup olunca, Osmanlılar Memlûklar'a galip gelmiş oldu.

Hoşkadem'in ölümünün ardından Memlûk tahtına sırasıyla Seyfuddin Yalbay (9 Ekim-4 Kasım 1467), Zâhir Timur Buğa (1467-1468), Eşref Kayıtbay (1468-1496), Nâsır Muhammed (1496-1498), Ebû Said Kansuh (1498-1500), Ebû Nâsır Canbolat (1500-1501), Seyfuddin Tumanbay (25 Ocak 1501-20 Nisan 1501), Kansuh el Gûrî (1501-1516) ve Eşref Tumanbay (1516-1517) geçtiler.

Memlûk tahtına 50 yıl içinde 10 ayrı sultanın oturması, ülkedeki siyasal istikrarsızlığın ve devletin artık çöküşe geçtiğinin göstergesiydi. Mısır tarafında bunlar olurken, Osmanlı başkentinde kelimenin gerçek anlamıyla "siyasal istikrar" hüküm sürüyordu. Memlûkların 10 sultanına karşılık, Osmanlı'da tahttan üç hükümdar gelip geçmişti. Babası Fatih Sultan Mehmed'in 1481'deki ölümünün ardından onu yerini alan İkinci Bâyezid, 1512'ye kadar tam 31 yıl tahtta kalmış, ondan sonra ise yönetimi Yavuz Sultan Selim üstlenmişti. İkinci Bâyezid dönemi Osmanlılarla Memlûklar arasında çatışma ve diplomatik krizlerle geçecek, Yavuz ise Memlûkları tarihten silen isim olacaktı.

Osmanlılarla Memlûklar arasında yıllardır devam eden sürtüşme, 1481'de patlak veren Cem Sultan Krizi'yle çatışmaya, ardından da 1485'te sıcak savaşa dönüştü.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümüyle birlikte, oğulları Bâyezid'le Cem arasında taht kavgası başlamıştı. Devlet içindeki rakip kliklerin kardeşlere karşılıklı destek vermesiyle, 20 Haziran 1481'de Yenişehir Savaşı meydana geldi. Savaşta, kendisinden

11 yaş büyük olan ağabeyi Bâyezid'e mağlup olan Şehzade Cem, hızlı bir hareketle 28 Haziran'da Kahire'ye giderek Memlûklara sığındı. Memlûk Sultanı Eşref Kayıtbay, yakından izlediği bu taht mücadelesinin yenilen tarafını ağırlamaktan oldukça memnundu. Cem Sultan'ı siyasî koz olarak kullanma düşüncesi oldukça kârlı görünüyordu. Kahire'de yaklaşık bir yıl ikâmet eden Cem ve maiyeti, 1482'de Kızıldeniz yoluyla Hicaz'a geçerek hac ibadetini yerine getirdi. Kahire'ye dönüşünden sonra, Sultan Kayıtbay'ın müsaadesiyle Halep'e giden Cem, oradan Anadolu'ya hareket ederek siyasi mücadelesini Karamanoğulları'yla ittifak halinde sürdürdü.

Cem'in hayatının son yıllarını geçirip nihayet 25 Şubat 1495'te öleceği Avrupa'ya ulaşmadan önce Kahire'ye uğraması ve orada sıcak bir himaye görmesi, elbette Osmanlı başkentini hem endişelendirmiş hem de öfkelendirmişti. İki devlet arasında bir savaşın patlak vermesi artık an meselesiydi.

Maraş ve çevresinde hüküm süren Dulkadiroğulları Beyliği, Osmanlı-Memlûk mücadelesinin ana cephelerinden birini oluşturuyordu. Sultan Hoşkadem döneminde Osmanlı'nın adayı Şehsuvar Bey'e karşı desteklenen Şahbudak Bey'in mağlup olmasıyla geri çekilen Memlûklar, Kayıtbay döneminde yeniden bu beyliğin iç işlerine müdahale etmeye başlamıştı. Kayıtbay'ın saltanatının ilk yıllarında, Şehsuvar Bey, Osmanlı'nın askerî desteğinin verdiği güçle sürekli Memlûk sınır boylarına baskınlar düzenliyor, Memlûklar da buna karşılık Karamanoğulları'nı Osmanlı'ya karşı kışkırtıyorlardı. Fatih'le Kayıtbay arasında 1471'de varılan mutabakat sonucu Osmanlılar Şehsuvar Bey'e desteği kesmiş, Memlûklar da Karamanoğulları'ndan uzaklaşmıştı. Sultan Kayıtbay'ın, Osmanlı takviyesinden mahrum kalan Şehsuvar Bey'in üzerine ertesi yıl bir ordu gönderip onu esir aldırması, ardından da -kendisine eman verilmiş olmasına rağmen- Kahire'ye getirtip idam ettirmesi, Osmanlılarla Memlûklar arasında yeni bir kriz doğurmuştu. Memlûklar eski adayları

Şahbudak'ı yeniden sahneye çıkarırken, Osmanlılar ona karşı kardeşi Alâuddevle'ye destek vermişlerdi. Kavgayı 1480'de Alâuddevle kazanacak, Memlûklar bir kere daha geri çekilmek durumunda kalacaktı. Sınırda yaşanan ve Fatih'in ölümüyle soğumaya bırakılan bu çekişme, İkinci Bâyezid'in başını ağrıtan bir diğer problemi teşkil ediyordu.

Hem Cem Sultan olayı hem de Dulkadiroğulları Beyliği üzerinden yaşanan krizler, 1485'te sıcak savaşın fitilini ateşledi. Aynı zamanda İkinci Bâyezid'in kayınpederi olan Alâuddevle Bey'in Memlûkların kontrolü altındaki Malatya'yı kuşatması ve Memlûk birliklerini yenmesi, iki devlet arasında 1491 yılına kadar devam edecek olan bir savaşlar silsilesinin başlangıcını oluşturdu. Çukurova ve çevresinde cereyan eden savaşlarda, bölgedeki şehirler birkaç defa el değiştirdi. Alâuddevle Bey'in saf değiştirerek Memlûk tarafına geçmesinin de etkisiyle, Osmanlı orduları çatışmalardan genellikle mağlup ayrıldı. Buna rağmen, Memlûk Sultanı Kayıtbay, uzun süren savaşların ülke ekonomisine verdiği zarar nedeniyle Osmanlılardan barış talep etti. 1491'de, Tunus'u yöneten Hafsî hanedanının aracılık ettiği barış anlaşmasının imzalanmasıyla, Osmanlı-Memlûk savaşlarının ilk perdesi sona erdi.

Osmanlı-Memlûk mücadelesi, 1492'de Gırnata'nın düşüşüne etki etmesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra, Memlûklar sürpriz bir Avrupalı müttefik buldular: Kastilya ve Aragon Kralı İkinci Ferdinand. Çatışmaların devam ettiği yaklaşık 16 yıl boyunca Memlûklar, İspanya'dan hem silah ve mühimmat hem de buğday ithal etti. Bu sırada, Endülüs'teki son Müslüman emirlik olan Gırnata Nasrîleri üzerine akınlarını sürdüren Katolik İspanyol Krallığı, Memlûklara sattığı silah ve gıdayla savaşı finanse ediyordu. Osmanlılar ise, bütün enerjilerini Memlûklarla savaşa harcadıklarından, kendilerinden yardım isteyen İspanya Müslümanlarına gerektiği biçimde el uzatamadılar. 1487'de son Nasrî Sultanı Ebû Abdullah'a -İspanyolca literatürde "Boabdil"- yar-

dımla görevlendirilen Osmanlı amirali Kemal Reis'in çabaları, Gırnata'nın düşüşünü önlemeye elbette yetmeyecekti.

10 Ekim 1470'de Amasya'da dünyaya gelen Yavuz Sultan Selim, babası Bâyezid'le amcası Cem arasındaki iktidar kavgasını izleyerek büyümüştü. Kendisi 14 yaşındayken başlayan Osmanlı-Memlûk mücadelesi de genç şehzadenin hadiselere bakış açısını şekillendiren önemli bir olaydı.

Henüz 17 yaşındayken, 1487'de Trabzon'a vali olarak atanan Selim, bu görevde 24 yıl kaldıktan sonra, babasını devirip tahta çıktı. Valiliğinin son yıllarında, babasının yönetim biçimini "yetersiz" bulduğu sır değildi. Özellikle Memlûklarla mücadelede üst üste alınan yenilgilerin, genç ve âteşîn şehzadeyi biledi de bir gerçekti.

1512-1520 arasında yalnızca 8 yıl tahtta kalan Yavuz Sultan Selim, kendisinden önceki padişahların aksine, batıya değil doğuya ve güneye yönelirken, işte bütün bu olayların zihninde doğurduğu tesirlerle hareket ediyordu.

İkinci Bâyezid'in hükümdarlığının son aylarında patlak veren Şahkulu İsyanı, Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Alevîlerin, İran merkezli Safevîlerin koruma ve kontrolü altına girmesine yol açmıştı. Safevî hükümdarı Şah İsmail'in birlikleri Tokat'ı kuşatmış, Kütahya'ya kadar ulaşmıştı. Yavuz, babasının yerine tahta çıktığında, Anadolu ciddi bir siyasal kaos içindeydi. Üstelik, Yavuz'a bayrak açan kardeşi Şehzade Ahmed, Safevîler'den yardım istemiş, Ahmed'in oğlu Murad da İran'a iltica etmişti. Safevîlerle Memlûklar arasında, Osmanlılara karşı bir ittifakın da olduğu biliniyordu.

Yoğun bir diplomasi, söz düellosu, gerilim ve düşük yoğunluklu çatışmalarla geçen yaklaşık iki yılın ardından, Safevî meselesini kökten halletmeye karar veren Yavuz Sultan Selim,

100 bin kişilik bir orduyla İran yönüne hareket etti. Tebriz'den yola çıkan Şah İsmail'in ordusuyla Osmanlı birlikleri, 23 Ağustos 1514'te -günümüzde Van ilimizin sınırları içinde bulunan- Çaldıran ovasında karşı karşıya geldiler. Kısa süren savaşın galibi, tartışmasız biçimde Osmanlı ordusuydu. Şah İsmail, yaralı olarak savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı.

Tahmin edilebileceği gibi, Yavuz, Safevîler'e karşı kazandığı bu parlak zaferden sonra gözünü Memlûklara çevirmişti. Dedesi Fatih ve babası Bâyezid döneminden beri devam eden problemler, artık kesin biçimde ortadan kaldırılmalıydı. Safevîlerin ezilip İran içlerine doğru geriletilmesi, Yavuz'a Memlûklar üzerine planladığı askeri harekât için de imkân ve zaman kazandırmıştı. Ancak, Memlûklardan önce halledilmesi gereken bir hesap daha vardı.

Yavuz'un anne tarafından dedesi olan Dulkadiroğulları Beyi Alâuddevle Bozkurt, Safevîler üzerine düzenlenen seferde Osmanlı ordusuna katılması için kendisine yapılan çağrıya ilerlemiş yaşını mazeret göstererek -bu sırada 90'ına yaklaşmıştı- ret cevabı vermişti. Bu durum aslında, Alâuddevle'nin uzun yıllardır devam ettirdiği Osmanlı'ya mesafeli tutumun devamı niteliğindeydi. 1480'de Osmanlı'nın desteğiyle beyliğe atanan Alâuddevle, İkinci Bâyezid döneminde cereyan eden Osmanlı-Memlûk savaşları boyunca tarafsız (ama Memlûklara meyilli) bir pozisyon almaya çalışmıştı. Bölgedeki iki süper gücün çatışması ve karşılıklı birbirini zayıflatması, Dulkadiroğulları gibi bir sınır beyliği için elbette en mantıklı senaryoydu. Osmanlı'nın yardım çağrılarını her defasında karşılıksız bırakan Alaûddevle Bey, 1491'de savaşların tamamen sona ermesiyle birlikte, her iki devletle de dostane ilişkiler kurmaya girişti. 1501'den itibaren Safevîlerin hedefine giren Dulkadiroğulları toprakları, yaşanan uzun savaşların ardından, Şah İsmail ve Alâuddevle Bey arasında imzalanan saldırmazlık anlaşmasıyla garanti altına alınabilmişti. Yavuz'un dedesini kendisiyle birlikte Safevîlere karşı savaşmaya davet ettiği dönemde, Alâuddevle

ile Şah İsmail arasındaki anlaşma hâlâ yürürlükteydi ve Alâuddevle Bey, bu anlaşmayı bozmaya hiç de niyetli değildi.

Çaldıran Savaşı'yla Safevîleri Anadolu topraklarından sürüp çıkaran Yavuz Sultan Selim, Erzincan ve çevresini de fethettikten sonra, Sinan Paşa komutasındaki bir orduyu Maraş yöresine gönderdi. Günümüzde Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi yakınlarında yer alan Ördekli köyünde 12 Haziran 1515 günü Alâuddevle'nin birliklerini yenen Osmanlı ordusu, harekâtı Turnadağ'a kadar genişletti. Ailesi ve maiyetiyle birlikte Turnadağ'daki ikametgâhına çekilen Alâuddevle Bey, kuşatmanın sonunda öldürülerek kesik başı torunu Yavuz Sultan Selim'e takdim edildi.

Safevî ve Dulkadiroğulları meselelerini böylelikle çözüme kavuşturan Yavuz Sultan Selim, artık sakin kafayla Memlûk sorununa yoğunlaşabilirdi.

Uzun ve yorucu seferlerin ardından kısa bir süre dinlenen Osmanlı ordusu, 1516'da yeni bir sefer için İstanbul'un doğusundaki karargâhtan yola çıktı. Memlûk Sultanı Kansuh el Gûrî'nin, Maraş yöresindeki çatışmaları yakından takip etmek için kalabalık bir orduyla Halep'e geldiğini haber alan Yavuz, ordusunun yönünü Suriye'ye çevirdi. 24 Ağustos 1516'da -bugün Halep'in kuzeyindeki Azez kasabası yakınlarında bulunan- Mercidâbık'ta karşılaşan Osmanlı ve Memlûk orduları arasındaki savaş, Osmanlı'nın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. 78 yaşındaki Memlûk Sultanı Kansuh el Gûrî, ordusunun mağlubiyeti üzerine savaş meydanından kaçmaya çalışırken hayatını kaybetti. Savaş meydanında ölen tek Memlûk hükümdarı olan sultanın cesedi bulunamamıştır.

Memlûkların başına buyruk ve ağır vergiler dayatan yönetiminden muzdarip olan Halep halkının Osmanlı ordusuna hüsn-ü kabul göstermesi üzerine, Yavuz Sultan Selim şehre kan

dökmeden girdi. Güneye doğru yola devam eden Yavuz, Şam'ı Osmanlı topraklarına dâhil ettikten sonra Kudüs de fethedildi. Tüm bu şehirlerde, Osmanlı Sultanı adına hutbeler okundu.

Suriye ve Filistin bölgesini böylece kontrolü altına alan Yavuz Sultan Selim, Memlûkların başkenti Kahire'yi düşürmedikçe fethedilen bölgelerin tam anlamıyla güvende olamayacağının farkındaydı. Sultan Kansuh'un yerine vekil bıraktığı Tumanbay, yeni Memlûk sultanı sıfatıyla, Osmanlı'ya karşı çoktan kuvvet toplamaya başlamıştı. Yavuz'un teslim olması yönündeki mesajına, Canberd Gazalî adlı komutanın emrindeki bir orduyla karşılık veren Tumanbay, savaş ateşini kendi elleriyle tutuşturmuştu.

1516'nın son günlerinde ordusunun başında Suriye'den hareket eden Yavuz, 30 Aralık 1516'da Kudüs'ü bizzat ziyaret ettikten sonra, hızlı ve kararlı bir yürüyüşle ordusunu Sina Çölü'nden geçirmeyi başardı. 22 Ocak 1517'de Osmanlı ile Memlûk orduları arasında Kahire yakınlarındaki Ridâniye'de gerçekleşen savaş, Osmanlıların mutlak üstünlüğüyle neticelendi. 15 Şubat'a kadar Tumanbay'ın örgütlediği direnişle mücadele eden Yavuz Sultan Selim, nihayet muzaffer bir komutan olarak Kahire'ye girdi. Şehir ele geçmesine rağmen Tumanbay yakalanamamıştı. Yaklaşık iki aylık bir kovalamaca ve çatışmanın ardından Osmanlı birliklerine esir düşen Tumanbay, Kahire kalesinin kapılarından Bâb-ı Zuveyle'de 13 Nisan 1517 günü idam edildi.

Son Memlûk sultanının surlarda günlerce teşhir edilen cesedi, Ortadoğu'da artık Osmanlı çağlarının başlangıcına işaret ediyordu. Yemen'den Hicaz'a, Kahire'den Kudüs'e, Şam'dan Halep'e Ortadoğu'nun merkez bölgeleri, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaydı.

Osmanlı'nın en güçlü ve gözü pek padişahı olan Yavuz Sultan Selim tarafından imparatorluk sınırlarına dâhil edilen üç önemli coğrafya İran (kısmen), Mısır ve Hicaz'dı. Dönemin

şartları gereği, mecburi istikamet olarak buralara düzenlenen seferler sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu bugün "Ortadoğu" dediğimiz coğrafyaya hükmetmeye başlamıştı.

Devletin zinde ve ayakta olduğu zamanlarda kolaylıkla kontrol edilebilen bu geniş coğrafya, gerileme döneminden itibaren hızlı bir şekilde ana merkezden koptu. Devletin gücü zayıflar zayıflamaz, zamanında kılıçla ve askeri operasyonla bünyeye katılan coğrafyalar, hızla kendi akış yönlerine meylettiler.

İlk olarak, İran'la devam eden sürtüşmeler 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şîrîn Anlaşması ile sona erdirildi. Osmanlı, Yavuz döneminde fethedilen Tebriz ve çevresinden feragat etme karşılığında artık Safevîlerden düşmanlık görmeyecekti. Anlaşmayla belirlenen sınır, sonraki yüzyıllarda gerçekleştirilen bazı küçük tadilatların ardından, günümüzde de Türkiye-İran sınırını oluşturmaktadır. 1639'dan bu yana, iki devlet arasında ciddi bir savaş veya çatışma da yaşanmamıştır.

İkinci olarak, Mısır, 1798'de Fransız İmparatoru Napolyon Bonaparte'ın düzenlediği askeri harekâtla birlikte merkezle irtibatını yitirdi, ardından kudretli Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (1769-1849) kurduğu yarı bağımsız yönetimle beraber Osmanlı İmparatorluğu'ndan fiilen ayrıldı.

Ve son olarak, Arap Yarımadası 1744'te ilk Suudi devletinin kuruluşuna şahitlik etti. 1818'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın askeri desteğiyle ortadan kaldırılana kadar, bu devlet 74 yıl bağımsız bir şekilde hüküm sürdü. 1800'lerden itibaren ise Hicaz şeriflerinin çıkardığı siyasi problemler etkisini gösterdi. Nihayet bu şeriflerden biri (Hüseyin bin Ali), tarihe "Arap Ayaklanması" adıyla geçen isyan sürecine liderlik edecekti.

Günümüzde, Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasında attığı her adımda karşısında yine bu üç coğrafyayı ve bunları temsil

eden modern devletleri bulması tesadüf değildir. İran, Mısır ve Arabistan Türkiye'nin bölgedeki rakipleri, muarızları ve bazı durumlarda da düşmanlarıdır. Bazı iyi niyetli analizlerde, halklarla yönetimleri birbirinden ayırma eğilimine sık rastlansa da, halkların da yönetimlerin izlediği siyasete zamanla alışması ve destek vermesi sürpriz değildir.

Yavuz Sultan Selim döneminde, şartlar gereği yürütülen mecburi siyaset, Ortadoğu coğrafyasıyla aramızda kısa vadede telafisi mümkün olmayan bir çatlak oluşturmuştur. Coğrafyaya kılıçla girmiş olmamız ve farklı bölgeleri farklı sürelerle yönetmiş bulunmamız, bugün hem halkların hem de devletlerin hafızalarında son derece canlı biçimde yaşamaktadır. Özellikle, milliyetçiliklerin artık çoktan canlanıp uyandığı günümüzde, "Osmanlı mazisi", Ortadoğu coğrafyasına nüfuz etmede Türkiye'nin hem şansı hem de dezavantajıdır. Bölge halklarının şuuraltında hâlâ yaşayan "bir zamanlar onları yönetmiş olduğumuz" gerçeği, yerinde kullanılmadığında, yaygın bir antipati ve karşıt propaganda kampanyasına dönüştürülme potansiyeline sahiptir.

Kışkırtılmaya ve kaşınmaya son derece müsait olan bu tarihî, sosyolojik ve fıtrî gerçekliği fark edip buna göre bakış açıları geliştirmek elzemdir. Oluşturulacak bölgesel politikalarda bu fay hatlarının ciddiye ve dikkate alınması, söz konusu politikaların tutarlılığını, uygulanabilirliğini ve sahadaki etkisini de artıracaktır.

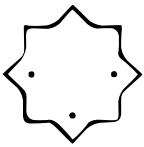
Son olarak, Arap ve Acem dünyasıyla aramızda gizli-açık niza devam ederken, iki sahada Türkiye'ye karşı samimi bir sempatinin beslendiği görülmektedir: Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı hududuna katılan Balkan toprakları ve Osmanlı'nın tarih boyunca siyasal olarak yönetmediği Afrika ve Asya'daki uzak ülkeler…

Balkanlarda "Müslümanların hamisi" olarak başköşede yeri hep bulunan Türkiye'ye gösterilen bu teveccüh, Balkanlar'ı Türk dış politikasının en başarılı alanı haline getirmiştir. Peki, bu sempa-

ti ve muhabbetin sebebi ne olabilir? Bu sorunun cevabı, muhtemelen, Balkanların "Hıristiyan topraklar" olmasında saklı. Bir Müslüman ülkenin diğer Müslüman ülkeleri yönetimi altına alması, bütün adaletli muameleye rağmen, rekabet ve düşmanlıklara kapı açarken, dışarıdan bir güç olarak bir Hıristiyan coğrafyada hâkimiyet kurulması aynı hisleri doğurmamaktadır. Diğer sebep ise, hiç şüphesiz, Balkanlardaki Müslüman nüfusun fetihlerden sonra oralara iskân edilmiş olması ve "ana vatan" ile duygusal bağların her şeye rağmen korunmasıdır.

Uzak coğrafyalardaki teveccüh ve sempati ise, direkt biçimde, kendilerini tarih boyunca hiç yönetmemiş ve askeri mücadele yaşamamış olmamızla ilgilidir. Bu sayede Türkiye'ye duyulan sevgiye rekabet, kıskançlık ve düşmanlık gibi hisler karışmamakta, hayranlıklar en samimi şekliyle devam etmektedir. İran'la gizli-açık çekişme sürerken onun yanı başındaki Afganistan ve Pakistan'da Türkiye'ye duyulan katıksız sevginin tek açıklaması bu olabilir. Aynı şekilde Mısır'la parçalı bulutlu devam eden münasebetlerin Sudan, Somali, Etiyopya gibi çevre bölgelerde saf muhabbete dönüşmesi de bu sebepledir. Kuzey Afrika'da, Mısır'dan batıya doğru ilerledikçe de benzer manzaralara şahit olunabilir. Türkiye, "uzak ve güzel" bir Müslüman ülkedir.

Tarihin derinliklerinden gelen, tarihî olaylarla şekillenen ve insan fıtratından beslenen tüm bu tabiî unsurlar, uluslararası siyaseti okurken bölgenin kendi bünyesinden kaynaklanan diğer dengeleri de dikkatle gözden geçirmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu öyle kritik bir noktadır ki, teorik olarak makul ve mantıklı bir şekilde çerçevelendirilen bir dış politika vizyonu, bölgenin içindeki bu "gizli ama aşikâr" dengeler gözetilmediğinde başarısızlığa uğramaya mahkûm duruma düşer. Ve başarısız olur.

7

Ortadoğu'da dört devlet, bölgenin dengelerinde temeli oluşturur: Türkiye, İran, Mısır, Suudi Arabistan (Hicaz).

Ortadoğu'yu bir masaya benzetirsek, bu masanın dört ayağı vardır: Türkiye, İran, Mısır ve Arabistan. Bölgedeki diğer devletler, devletçikler ve oluşumlar, özellikle kriz durumlarında, bu dört devletten birinin (veya bazen aynı anda birden fazlasının) himayesine girerler. Tarih boyunca birçok defa ortaya çıkan bu durum, coğrafyanın büyük ölçüde tek bir çatı altında toplandığı Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1517-1917) bile emarelerini göstermiştir.

Ortadoğu haritasındaki bu odak noktalarından her birinin, tarihsel arka plandan ve devraldığı mirastan kaynaklanan bir takım hususiyetleri vardır.

❁

833-842 yılları arasında hüküm süren sekizinci Abbâsî halifesi Mu'tasım, devletin başkentini Bağdat'tan bizzat kurduğu garnizon şehri Sâmarrâ'ya taşımıştı. Kendisinden önceki halifelerden farklı olarak, Mu'tasım'ın çevresinde Türklerden oluşan bir paralı asker ordusu vardı. Dönemin kaygan politik zemininde ayakta durabilmek için, Halife, bölgesel herhangi bir angajmanı ve müttefiki olmayan bu "yabancı" kuvvetlere bel

bağlamıştı. Sayılarının 70 bine ulaştığı kaydedilen Türk askerler, önce sadakatle hizmet ettikleri Mu'tasım'ın etrafını, ardından da bürokrasinin bütün kademelerini çepeçevre kuşattılar.

800'lü yıllardan itibaren, farklı coğrafyalarda birbirinden farklı süreç ve motivasyonlarla kurulan onlarca Türk devletinin kâhir ekseriyeti Sünnî karakterliydi. Aynı coğrafyayı birbirine devreden Eyyûbî-Memlûk-Osmanlı zinciri, zaman içinde Şiî dünyaya karşı Sünnîliğin ana temsilcisi ve cephesi konumuna yükseldi. Yavuz Sultan Selim döneminde Ortadoğu'nun merkezini sarsan bir bölgesel savaşa dönüşen bu mücadelede, giderek tarafların birbirlerinin doğal sınırlarına müdahale etmediği ve bu sınırları korumak için özen gösterdiği ilginç bir denge oluştu. Terazinin iki kefesine oturan Osmanlı ve Safevî devletleri artık tarihe karışmış bulunsa da, günümüzde Türkiye, İran'a karşı "Sünnî cephenin ön hattı"nı oluşturmakta ve Ortadoğu'nun ilk odağını meydana getirmektedir.

Siyasal Şiîliğin tarihteki üçüncü büyük yükselişinin bayraktarlığını yapan İran, İslâm dünyası içinde yaklaşık yüzde 20'lik bir orana tekabül eden Şiî düşüncenin temsilcisidir. Ortadoğu'nun birçok ülkesindeki doğrudan veya dolaylı uzantılarıyla oldukça geniş bir hinterlanda sahip olan İran, tarihten yüklenip getirdiği "dinî misyon" nedeniyle, coğrafyadaki bir diğer odak noktasıdır. İran'da 1979'dan günümüze devam eden siyasî yapı günün birinde tarihe karışsa bile, İran ve Irak'ın oluşturduğu "Şiî beşiği", önemini hiçbir zaman kaybetmeyecektir. Şiîliğin, geçtiğimiz yüzyıldan bu yana devam eden yayılma ve kök salma hızını dikkate aldığımızda, meselenin devlet, isimler ve etiketlerin çok ötesinde olduğu anlaşılacaktır.

Coğrafî konumu, sahip olduğu binlerce yıllık geçmiş, bölgenin (ve dünyanın) en önemli suyollarını tutuyor oluşu gibi sebeplerle Mısır, Ortadoğu'da vazgeçilmez önemdeki bir diğer ülkedir. Yaşadığı krizler, geçirdiği buhranlar ve atlattığı tehlikeler ne olursa olsun, Mısır'ın bölge için önemi tarih boyunca

hiç değişmemiştir ve değişmeyecektir. Hz. Ömer döneminde (640) Müslümanlar tarafından fethinden bu yana, Ortadoğu'daki bütün kritik virajlarda, Mısır'ın içinde olduğu bir senaryo mutlaka yazılmıştır. Bu nedenle, Mısır'ı günümüzde karşı karşıya bulunduğu krizlerden ve problemlerden bağımsız bir biçimde, tarihsel ağırlığı çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Henüz 100'üncü yılını bile doldurmamış bir devlet olan Suudi Arabistan'ın önemi, hiç şüphesiz ki kontrol altında tuttuğu Hicaz bölgesinden kaynaklanmaktadır. Hicaz hariç tutulduğunda, Suudi Arabistan devlet olarak önemini kaybedecektir. Bu, petrol unsuruna rağmen böyledir. Kuruluşundan günümüze Suudi Arabistan'ın serüvenini ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde, Harameyn'in (Mekke ve Medine) yönetim emanetini üstlenmiş olmaktan gelen bir ağırlığa sahip olduğunu ve bunu İslâm dünyasının genelinde muhafaza ettiğini görürüz. 14 Şubat 1945'te ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt ile Suudi Arabistan Kralı Abdulaziz arasında gerçekleşen tarihî görüşmeyle birlikte "Amerikan kampı"na geçiş yapan Suudi Arabistan, yakın tarihi boyunca büyük ölçüde bu çizgide ilerlemiş olmasına rağmen, İslâm dünyası içindeki saygınlığını ve nisbî dokunulmazlığını Hicaz'ın emanetini taşıyor olmasına borçludur. İdeolojik nedenlerden ötürü, Suudi Arabistan "Sünnîliğin bayraktarlığı"nı tek başına üstlenemiyor olsa da, Ortadoğu coğrafyasının vazgeçilmez ve görmezden gelinmez dört ana ülkesinden biridir.

❋

Bu satırların kaleme alındığı 2018 yılı itibariyle Ortadoğu'ya göz gezdirdiğimizde, bölgedeki stratejik dengelerin yine Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan arasındaki kapışma sonucunda oluştuğunu görürüz. Denkleme dışarıdan dâhil olan ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin gibi aktörler, sahadaki

oyuncuların yedeğinde senaryoda rol kaparlar. Ortadoğu her ne kadar yabancı güçlerin işgal ve tasallutu altında görünse de, bölgenin ana yörüngesini Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan arasındaki gerilimler ve rekabetler belirler. Ortadoğu siyasetinin kılcal damarlarında yapılacak dikkatli ve meraklı bir gezinti, bu gerçeği çıplak biçimde gözler önüne serecektir.

Türkiye, hem Batı'yla hem de İslâm dünyasıyla yakın ilişkiler kurabilen nadir Müslüman ülkelerden biri olarak, Balkanlardan Orta Asya'ya ciddi bir tesir sahibidir ve ilham kaynağıdır. "Köprü ülke" olmanın avantajlarını kullanan Türkiye'ye gösterilen teveccüh, diğer "yabancı" güçlerle kurulan çeşitli menfaat ilişkilerinden çok daha samimi ve derindir. Türkiye, sahada var olan bu potansiyeli yetişmiş eleman, kurumsallaşmış bilgi ve sürekli hale getirilmiş tutarlı politikalarla destekleyebildiği takdirde, gelecek dönemlerde bu coğrafyalarda daha fazla söz sahibi olabilecektir. Bir önceki bölümde gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde işlendiği üzere, Türkiye'nin Arap coğrafyasında ve İran'ın etki sahasında tesiri oldukça sınırlıdır. Türkiye'ye yönelik şahit olunan sempati gösterileri ya yüzeyseldir, ya halk tabanının gidişata yön verme kabiliyetinden yoksun kesimlerinin samimi sevgisidir ya da dönemsel ve konjonktüreldir. Arap ve İran dünyasıyla ilişki kurarken ve politika yaparken, bu durum hiçbir zaman gözden kaçırılmamalıdır.

İran, Şiîlik üzerinden coğrafyanın yakın ve uzak noktalarıyla kurduğu organik bağ sayesinde, gerçek gücünün çok üzerinde ve sınırlarının ötesinde bir etki alanına kavuşmuştur. 2018 sonu itibariyle dört kadîm Arap kenti ve başkent, İran'ın kontrolü altındadır: Şam, Bağdat, Beyrut ve Sanaa. Bunun dışında Afganistan'dan Nijerya'ya uzanan hat boyunca, hiç de varsayımsal olmayan bir "Şii Hilâli"nden söz etmek mümkündür. İdeoloji ortak paydasının kitlelere kazandırdığı dinsel heyecan, 2011'den sonra özellikle Suriye'de patlak veren çatışmalarda kendini göstermiştir. On binlerce Şiî savaşçı, "Kutsal mekânları ve Ehl-i Beyt'in

kabirlerini korumak için" savaşa fiilen katılmış, bunlardan binlercesi hayatını kaybetmiştir. İran'ın elinde tuttuğu ideolojik ve mezhepsel meşale, İslâm coğrafyasında revaçta olan "ABD ve İsrail karşıtlığı" ile birleşince, İran'ın etkisi Sünnî kesimlerde de derinleşmiştir. Suriye'de yaşanan kıyımda aktif şekilde rol almasına rağmen, İran'ın İslâm dünyasının ciddi bir kesiminde hâlâ "rol model" ve "ütopya ülke" olarak görülmesinde, benimsediği "ABD ve İsrail karşıtı" söylemin büyük etkisi vardır. Bu paragrafta dile getirilen noktalar 14, 15 ve 16'ncı bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Nüfusu 100 milyonu aşan Mısır, günümüzde Arap dünyasının en kalabalık ülkesidir. Arap dünyasının en güçlü ordusu, dünyanın en uzun nehri (Nil), dünyada insan eliyle inşa edilen en büyük göllerden biri (Nil üzerine Asvan Barajı'nın yapımından [1958-1970] sonra oluşan Nâsır Gölü) gibi birçok stratejik ve coğrafi "en" de yine Mısır'dadır. Aynı zamanda Arap dünyasındaki film endüstrisinin ve basının da merkezi olan Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan yedi emirlikten Dubai'nin son yıllarda gösterdiği gelişmeye rağmen, hâlâ Arap kamuoyunu ve kitleleri etkileme gücünü elinde bulundurmaktadır. Mısırlı mühendisler ve işçiler, Körfez ülkeleri başta olmak üzere, Arap dünyasının tamamında kalifiye iş gücünü oluştururlar. Tüm bunlara ilaveten, 23 Temmuz 1952'de Kral Faruk'u devirerek yönetime el koyan "Hür Subaylar" cuntası, Arap dünyasında yeni bir siyasal iklimin fitilini tutuşturmuştur: Seküler, milliyetçi ve diktatör eğilimli askerî yönetimler dönemi. Mısır'dan sonra hızlı bir şekilde Libya, Irak, Suriye, Sudan gibi çevre ülkelerde askerlerin işbaşına gelmesi, elbette tesadüf değildir. Bu bağlamda, Arap dünyasının geçtiğimiz yüzyılına birçok yönden damgasını vuran Cemal Abdunnâsır fenomenini de Mısır politik ve sosyal ikliminin ürettiği özel bir figür olarak bilhassa zikretmek gerekir.

Suudi Arabistan, petrolden elde ettiği muazzam gelirin de yardımıyla, on yıllardır İslâm dünyasının dört bir yanına

ideolojik yatırım yapmayı sürdürmektedir. Açılan cami ve kültür merkezleri, bedava dağıtılan Mushaf, kitap ve dinî kaynaklar, okutulup ülkelerine "davetçi" olarak gönderilen öğrenciler, fakir ülkelere yapılan nakdî yardımlar gibi birçok kalem, Suudi Arabistan'ın İslâm dünyasının kılcal damarlarındaki gücünün emarelerini oluşturmaktadır. ABD ile kol kola yürüyen dış siyasete rağmen, "Hicaz'a hâdimlik misyonu" üzerinden kitlelerde oluşturulan sempati, Suudi Arabistan tarafından başarıyla siyasi menfaate tahvil edilmiştir. "Hicaz hatırına" İslâm ülkelerinden hiçbiri Suudilere direkt şekilde cephe almak istemez. Buna, -belki ironik gelebilir ama- İran bile dâhildir. Hükümetlerin uyguladığı geçici ve sınırlı politikalara takılmaksızın, ülkelerin sürekli izlediği rotaya odaklanmak, bölgenin dengelerini kavrama adına önemlidir.

Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan (Hicaz) arasındaki etkileşim, dönüşüm, rekabet ve bunların coğrafyaya tesirleri Türkiye'de henüz tam anlamıyla çalışılmış değildir. Hem akademide, hem de medyada -tarihsel bir perspektif eşliğinde- bu konuya eğilmek önem arz etmektedir.

Ortadoğu coğrafyası okunurken genellikle "dış etkenler"in öncelenmesi ve önemsenmesi, bölgenin kendi içinde ve bünyesinde var olan dinamiklerin ıskalanması sonucunu doğurmaktadır. Bu da, yapılan değerlendirme ve yorumların havada kalmasına, sebep-sonuç ilişkisinden kopmasına, son tahlilde de yaşadığımız coğrafyadaki katı gerçeklerin ucuz hamasete malzeme edilmesine yol açmaktadır.

8

Arap dünyasının belkemiği Mısır'dır. Mısır'da hangi tür bir yönetim olursa olsun, ülkenin önemi ve değeri azalmayacaktır.

Üzerinde çeşitli tartışma ve yorumların bulunduğu "İslâm dünyası" kavramının aksine, "Arap dünyası" daha net bir coğrafyayı ifade eder. Atlas Okyanusu kıyısındaki Fas ve Moritanya'dan, İran sınırına kadar olan yaklaşık 6 bin kilometrelik hat boyunca sıralanan ülkeler, kendi içlerindeki onca ihtilaf ve farklılığa rağmen "Arap dünyası" dediğimiz bölgeyi oluştururlar. Arap dünyasının toplam nüfusu -2018 yılı itibariyle- 450 milyon dolayında tahmin edilmektedir.

Arap dünyasının en batı ucunda yer aldığı için "Mağrib" (güneşin battığı yer) olarak isimlendirilen Fas'tan itibaren her bir Arap ülkesi, farklı bir dış etkiye maruz kalmıştır. Fransız sömürge yıllarının bölgedeki tesiri hâlâ devam ederken, bölgenin yerel halkı olan Berberîler de coğrafyadaki Araplığın tonunu açan bir diğer unsurdur. Fransa'nın direkt etkisi, doğuya doğru gidildikçe yerini daha yerel etkenlere bırakır. Batılı normların büyük oranda yerleştiği bir vaha görünümündeki Tunus'tan sonra, Libya'da karşımıza aşiret yapılanması gerçeği çıkar. Libya'dan daha doğuya doğru, yani Ortadoğu'nun merkezine ilerlediğimizde ise, her zaman duymaya ve okumaya alışık olduğumuz gündemlere sıra gelir. Arap dünyasının merkezini de teşkil eden Ortadoğu'da Şiîlik başta olmak üzere sahadaki sıcak gerçekliklerle karşılaşırız. Körfez'e doğru

inildiğinde de geleneksel Arap kabile yapılanmaları, soy ağaçlarının oluşturduğu birliktelikler ve geçmişi yüzyıllara uzanan akraba topluluklar sosyolojik tabana dönüşür.

Renklerin bütün geçişlerini fark ede ede Fas'tan İran sınırına kadar yapılacak bir taramada, bakışlar Mısır üzerine geldiğinde biraz duraksayacaktır. Haritada sadece Nil Nehri boyunca kurulmuş bir vaha görünümünde olan Mısır, birçok yönden Arap coğrafyasının farklı uçlarının karşılaşma, buluşma ve harman yeridir. Haritadaki konumuna dikkatle bakmak bile, Mısır'ın durduğu yer konusunda yeterince fikir verecektir.

Mısır'ı Arap dünyası içinde seçkin ve üstün bir konuma getiren çeşitli noktaları sırasıyla incelemeye başlayalım:

> Mısır'ı komşularından ve diğer Arap ülkelerinden avantajlı kılan birinci husus, hiç şüphesiz ki sıradışı coğrafi konumudur. 1050 kilometrelik bir sahil şeridiyle Mısır'ın kuzeyinde Akdeniz yer alır. Batı ve güney sınırlarıyla hem Sahra Çölü'ne hem de Afrika içlerine uzanan Mısır'ın doğusunda Kızıldeniz vardır. Kızıldeniz'in Akdeniz'e açılış noktası olan Süveyş Kanalı'nı tek başına kontrol eden Mısır, Sina Yarımadası üzerinden Filistin topraklarıyla komşudur. Ülkeyi boydan boya kat eden Nil Nehri ise, Mısır'ın hem can damarı hem de en stratejik kozlarından biridir. 1929'da dönemin Mısır ve Sudan hâkimi İngiltere'nin önayak olmasıyla imzalanan "Nil Havzası Anlaşması", nehrin suyundan aslan payını Mısır'a bırakmaktadır. Bu durum, Mısır'la havzadaki diğer dokuz devlet arasında zaman zaman gerilimlere yol açsa da, Mısır, Nil'in statüsünün tartışılmasını dahi "savaş sebebi" olarak değerlendirmektedir.
>
> Coğrafi konumu nedeniyle, Mısır, Filistin meselesi gibi sıcak konuların da her zaman tam merkezinde yer almıştır.

Mısır'da hangi yönetim ve zihniyet işbaşında olursa olsun, Filistin'le ilgili bütün konularda Kahire söz sahibidir. Günümüzde, Filistin cephesindeki iç çatışma ve kamplaşmalarda, Mısır devrededir. Hamas yönetimi, Gazze'yle ilgili meseleleri Kahire'yle ve Mısır istihbaratıyla müzakere eder. Filistin'de ittifaklar ve birlik hükümetleri, Kahire'nin hakemliğinde oluşturulur. Barış süreçlerini Kahire takip eder. Tüm bunlar, coğrafi konumun bölge siyasetine direkt etkisinin göstergeleridir.

2017 yılında yapılan son sayıma göre, Mısır'ın nüfusu 104 milyona ulaştı. Ayrıntılara baktığımızda karşımıza çıkan manzara, ülkenin yapısı hakkında ilginç fikirler veriyor: 0-14 yaş aralığının nüfusun tamamına oranı yüzde 33. Toplam nüfusun yüzde 50'den fazlasını 15-55 yaş aralığındaki Mısırlılar oluşturuyor. 65 yaş üzeri Mısırlıların yüzdesel oranı ise sadece 4,2. Bu rakamlardan sağlık sisteminin ideal biçimde gelişmediğini ve işlemediğini çıkarabileceğimiz gibi, Mısır'ın, nüfusunun üçte birinden fazlası gençlerden müteşekkil, cevval ve hareketli bir ülke olduğu sonucuna da ulaşabiliriz. Nüfusun yüzde 95'i ülkeyi bir uçtan bir uca kat eden Nil Nehri'nin havzasında yaşayan Mısır'da, ekonomik ve politik meseleler ciddi biçimde gündemi belirliyor. Ülkedeki kaynakların yetersizliği nedeniyle ve buna bağlı olarak, milyonlarca Mısırlının çalışmak üzere Arap coğrafyasına dağılması, Mısır'ın elini güçlendiren bir unsur. "Ekonomik diaspora" diyebileceğimiz bu insan varlığı sayesinde, her Arap ülkesinde kalabalık bir Mısırlı kamuoyu bulmak mümkün. Son resmi raporlara göre, Arap dünyasının çeşitli ülkelerinde yaşayan Mısırlıların sayısı 6,5 milyona yaklaşıyor.

Mısır ordusu, 438 bin 500 aktif personel ve 479 bin yedek asker sayısıyla Arap dünyasının en büyük ve en güçlü ordusudur. Geçtiğimiz yıl 2,7 milyar dolarlık bir bütçe ayrılan ordu, 23 Temmuz 1952 darbesinden sonra büyük

bir gelişme göstermiş, günümüze kadar da gücü ve etkinliği sürekli artırılmıştır.

Mısır ordusunu içyapısı ve etkinlik alanları olmak üzere, birbiriyle yakından irtibatlı iki yönden konuşmak gerekir.

Kendisi Arnavut asıllı olmasına rağmen "Modern Mısır'ın kurucusu" sıfatıyla anılan Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminden itibaren, ordu ciddi yatırım yapılan bir kurum olageldi. Devasa ve sarsıntılı bir coğrafyada hayati sorunlarla mücadele etmek durumunda kalan Mısır ordusu, 1900'lerin başından sonra kapılarını sıradan insanlara ve halk katmanlarına da açtı. Bunda, ülkenin elit tabakasının ve kültürlü kesiminin askerliği "süfli bir iş" olarak değerlendirmesinin de büyük etkisi vardı.

1952 darbesinin planlanmasında ve sahnelenmesinde, Mısır ordusu, ülke içinden yakın bir müttefik buldu: 1928'de Hasan el Bennâ isimli bir öğretmen tarafından kurulan Müslüman Kardeşler Teşkilâtı, meşhur ve kısa adıyla "İhvân". 12 Şubat 1949'da kurucu liderin -muhtemelen- Mısır istihbaratı tarafından ortadan kaldırılmasıyla istikametini korumakta zorlanan İhvân, o dönemde Mısır'ın (ve bütün Ortadoğu'nun) en organize muhalefet teşkilâtıydı. Darbeden sonra ipleri tümüyle ele alan Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnâsır, İhvân'ın sosyal gücünü ve etkinliğini fark etmekte gecikmemişti. 1954'te kendisine yönelik bir suikast teşebbüsü iddiasını bahane ederek İhvân'ı devre dışı bırakan Abdunnâsır, Mısır ordusunun asker sayısını artırmaya koyuldu. Bu hem ordunun dışarıya karşı caydırıcılığının gösterilmesi açısından önemliydi, hem de kurulan yeni yönetimin halk tabanında doğal ve içten bir destek bulması için gerekliydi. İçinden çıktığı Mısır toplumunu çok iyi tanıyan Abdunnâsır'ın planı başarıya ulaşacaktı.

Bir yandan orduya Mısır halkının en alt tabakalarından mensup devşirmeye koyulan Abdunnâsır iktidarı, diğer

yandan da ordunun ekonomik alanda atılımlar yapması için kolları sıvadı. 1954'te kurulan "Askeri Üretim Bakanlığı"nın hedefi, ordunun ihtiyacı olan malzemelerin üretimiyken, bakanlığın ilgi ve faaliyet alanı hızla genişledi. 1971'de Abdunnâsır'ın halefi Enver Sedat tarafından yetkisi artırılarak ihya edilen bakanlık, günümüzde 20 ayrı dev şirketi bünyesinde barındırmaktadır. Bakanlığın üretim sahası içinde yedek parçadan kimyasallara, asker kıyafetinden el bombasına, oldukça geniş bir portföy bulunmaktadır. Şirketlerin net gelirleri ve kazandıklarını harcama kanalları hakkında şeffaf açıklamalara ulaşmak mümkün değildir.

Mısır Savunma Bakanlığı'nın bizatihi kendisi de sayısız şirket ve iştirakle Mısır ekonomisinin önemli bir kesimini elinde tutmaktadır. İthalat ve ihracat başta olmak üzere, bakanlığın kapısından geçmeden iş yapabilmek mümkün değildir.

Bunlara ilaveten, yine tamamen devletin kontrolünde ekonomik bir oluşum daha mevcuttur: "Arap Sanayi Organizasyonu". 1975'te Cumhurbaşkanı Enver Sedat tarafından kurulan bu yapılanma makarnadan ayakkabıya, iç çamaşırdan kâğıt-kaleme, Mısır halkının günlük hayatta ihtiyaç duyduğu binlerce kalem malzemeyi üretmekte, pazarlamakta ve kooperatifler aracılığıyla halka ulaştırmaktadır.

Mısır ordusu, üretim ve tüketim sahasını tümüyle avucunun içine almasını sağlayan bu üçlü mekanizma sayesinde, ülkedeki ekonomik sahnenin baş aktörüdür.

İnsan kaynağı olarak halk tabanına dayanan, üretim ve tüketim yönünden de halkla organik bağlar kuran Mısır ordusu, bu açılardan Ortadoğu'nun hiçbir ordusuna benzemez. Mısır halkı nazarında ordu, "besleyici bir anne" ve "çekinilecek bir baba"dır. Temel ihtiyaçları sağlamak da azarlayıp yola getirmek de, ordunun doğal görevleridir.

Mısır halkının genelinin bakış açısına göre ordu ülkenin doğal sahibi, halkın da hamisidir. Bu anlayış, kitlelerde yerleşmiştir.

Kral Faruk'un devrildiği 1952 darbesinden sonra, Arap dünyasının çeşitli ülkelerinde askeri darbeler gerçekleşmiştir. Sudan (1958), Irak (1958 ve ardından 1963), Suriye (1963 ve ardından 1970) ve Libya'nın (1969) başlıca örnekleri oluşturduğu bu darbeler silsilesinin ilham kaynağı Mısır'dır. Suriye ilk darbe tecrübesini 1949'da yaşamasına rağmen, sonraki süreçlerde gelişmeler Mısır'ın izini takip etmiştir.

Mısır da dâhil olmak üzere, tüm bu askeri yönetimlerin ortak özelliği seküler, milliyetçi, diktatör eğilimli ve Sovyetler Birliği etkisine açık olmalarıdır. Aralarındaki bütün çekişme ve rekabetlere rağmen, Arap dünyasındaki asker kadrolar, bu dört noktada birbirleriyle uyum içindedir.

Mısır kaynaklı ve ilhamlı asker yönetici kuşağı, günümüzde de Arap dünyasının hâkim yönetim çizgisini oluşturmaktadır. Kuzey Afrika'da Cezayir, Libya ve Mısır günümüzde askerler tarafından yönetilirken, Ortadoğu coğrafyasında da genel olarak "askerî mantık" ipleri elinde tutmaktadır. Sivil siyasete zâhiren alan açılan ülkelerde de, askerler genellikle perde arasındaki "zinde güçleri" oluşturmaktadır.

Mısır kaynaklı bir siyasi hareket olan Müslüman Kardeşler Teşkilâtı ("İhvân"), 1928'de tümüyle yerel dinamiklerden doğmasına rağmen, kısa sürede sadece Ortadoğu'nun değil bütün İslâm dünyasının en kapsamlı siyasi hareketine ve muhalif yapılanmasına dönüşmüştür. Filistin, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan, Yemen, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi bölge ülkelerinde teşkilâtlarını kuran İhvân'ın, tıpkı Mısır'da olduğu gibi, buralarda da çoğu kez askerî idarelerin hedefine yerleşmesi sürpriz değildir.

Yerel bir hareketin böylesine kapsamlı bir etki uyandırabilmesini iki ana sebebe bağlamak mümkündür: 1) İhvân'ın "alternatif bir çatı" olarak kurulması, hilâfetin 3 Mart 1924'te resmen ilga edilmesinden yalnızca 4 yıl sonraya tesadüf eder. İhvân yapılanması, asırlar sonra ilk kez hilâfet kurumunun yokluğunda, kitlelerin duygularına tercüman olmuştur. 2) İhvân'ın "İslâmcı" çizgisi, Batılı emperyalist ülkelerin Ortadoğu'da yaygınlaştırdığı dejenerasyon ve kültürel yozlaşmaya karşı bir sığınağa dönüşmüştür. Nitekim, İhvân'dan sonra Şam'da Baas Partisi'nin "millî ama seküler bir alternatif" olarak sahneye çıkması, Müslüman kamuoyundaki siyasi ve fikirsel ayrışmaya da işaret eder.

Günümüzde Ortadoğu ve İslâm dünyasındaki Sünnî siyasal hareketlerin tamamına yakını, ilhamını İhvân'dan almıştır. Türkiye'de Refah Partisi çizgisi, Filistin'de Hamas, Tunus'ta Nahda Hareketi, Yemen'de Islâh Hareketi, Pakistan'da Cemaat-i İslâmî gibi çok sayıda oluşum, akla ilk gelen örneklerdir. Mısır, Ortadoğu ve İslâm dünyasını siyaseten mayalayan ülke olmak bakımından, sıra dışı bir konuma sahiptir.

Basın-yayın ve medya alanında Mısır'ın üstünlüğü tartışılmaz. Katar'ın başkenti Doha'dan yayın yapan El Cezire televizyonu ile Dubai'den yayın yapan MTV ve El Arabiya gibi kanalların son yıllarda gösterdiği gelişme kısmen istisna tutulursa, Mısır medyası Arap dünyasında rakipsizdir. Dizilerden sinema filmlerine Mısır'dan yayılan her şey, Araplar arasında adeta kapışılır. Müzik ve diğer kollarıyla, eğlence sektörü için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Keza Mısır edebiyatı da, dikkatle ve ihtimamla izlenen bir sahadır. Tüm bunlar sayesinde, Mısır, Arap kamuoyunun zihin ve düşünce dünyasını on yıllardır şekillendirmiştir, şekillendirmektedir, şekillendirmeye de devam edecektir.

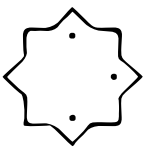
Osmanlı-Memlûk çekişmesi, 1517'de Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlansa da, İstanbul ile Kahire'nin rekabeti

günümüze kadar devam etmiştir ve etmektedir. İslâm dünyası içinde böylesine birbirine benzeyen ve birbiriyle yarışan iki şehir daha bulmak mümkün değildir. Birini Boğaziçi'nin diğerini de Nil'in renklendirdiği ve canlandırdığı İstanbul ile Kahire, özellikle Osmanlı'nın gerilemeye başladığı dönemlerden itibaren, siyasi ve entelektüel anlamda da rekabetlerini artırmışlardır. Mehmed Âkif Ersoy'un (1873-1936), cumhuriyetin ilânından sonra başka herhangi bir yabancı şehre değil de Kahire'ye yerleşmesi tesadüf değildir. Kavalalı hanedanı arasında yaygın olarak konuşulan Türkçe, Mısır'da sıradan insanların da aşinası olduğu bir dildir. Memlûk izlerinin hâlâ devam ettiği Kahire'de, Osmanlı'yla şekillenen İstanbul kültürünün bir yansıması da mevcuttur.

Ezher Üniversitesi, Mısır'ın elinde tuttuğu bir başka önemli güçtür. 972'de Fâtımîler tarafından cami ve medrese olarak kurulan, daha sonra da Şiî ideolojiyi yayacak bir propaganda merkezi şeklinde organize edilen Ezher, Salahaddîn Eyyûbî eliyle 1170'den sonra bir Sünnî eğitim kurumu haline dönüştürüldü. Yüzyıllar içinde çok sayıda âlim yetiştiren ve gerçek anlamda bir ilim merkezi olan Ezher, İslâm dünyasının dört bir yanından öğrencilerin akın ettiği bir kurumdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ı fethinden sonra da etkinliğinden bir şey kaybetmeyen Ezher, geçtiğimiz yüzyılın başında etkili olan "modernizm" fırtınasından nispeten nasibini alsa da, "geleneksel Sünnî İslâm'ın kalesi" sıfatını korumayı başardı. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnâsır'ın 1954'te Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nı yasa dışı ilân ettikten hemen sonra Ezher'e yönelerek, kuruma baştan aşağı müdahalesiyle iktidarların kontrolüne ve himayesine giren Ezher, buna rağmen İslâm dünyasının genelinde hâlâ dikkate alınan ve önemsenen bir kurumdur. Müslüman dünyanın dört bir tarafından on binlerce öğrenci Ezher'de tahsil görmekte, ülkelerine

dönerken beraberlerinde Mısır kültürünü ve dini anlayışını da götürmektedirler. Batı dünyasında da Ezher, "Sünnîliğin en üst fetva ve yorum mercii" olarak görülmektedir.

Tüm bu ana unsurlar ve bunları destekleyen talî noktalar, Mısır'ı Arap ve İslâm âlemi içerisinde sıra dışı bir mevkiye yükseltmektedir. İster ekonomik isterse siyasi kriz içinde olsun, Mısır önemini ve konumunu asla kaybetmeyecektir. Mısır'la ilgili değerlendirme yaparken ve politika üretirken, tüm bu unsurların dikkate alınması, Ortadoğu'yu doğru algılamak bakımından önem arz etmektedir.

9

Ortadoğu halkları, güçlü ve muktedir yöneticilerden hoşlanır. İlerleme ve kalkınma da, "toplumsal konsensüs" yerine muktedir idarecilerin icbarıyla gerçekleşir.

Genelde Ortadoğu dediğimiz merkez coğrafyaya, özelde de Filistin'in tarihine damgasını vurmuş üç Müslüman komutan ve devlet başkanı vardır: Hz. Ömer, Salahaddîn Eyyûbî ve Yavuz Sultan Selim. Farklı dönemlerde, farklı bağlamlarda ve farklı şekillerde bölgeye tesir eden bu üç önemli isim, aynı zamanda tüm İslâm tarihinin de en çarpıcı figürlerindendir.

637-638 kışında sahabeden Ebû Ubeyde bin Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu Kudüs'ün kapılarına dayandığında, Bizans İmparatorluğu adına şehri yöneten Patrik Sophronius, "Burayı ancak bizzat Halife'ye teslim edebilirim" demişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, başkent Medine-i Münevvere'den kalkıp gelerek Kudüs'ü teslim almış, böylece şehirde İslâm'ın hâkimiyeti başlamıştı. İkinci Râşid Halife Hz. Ömer, Ortadoğu tarihine "Kudüs fatihi" unvanıyla geçti.

Avrupa içlerinden toplanıp harekete geçerek, İslâm coğrafyasını çiğneye çiğneye Kudüs'e ulaşan Haçlılar, bir haftalık kuşatmanın ardından, 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirmişlerdi. Şehrin Müslüman ve Yahudi sakinlerinin kılıçtan geçirilmesiyle kurulan Haçlı hâkimiyeti, 1187'de Salahaddîn Eyyûbî komutasındaki Müslümanların Hıttîn Savaşı'nda Haçlıları mağlup etmesine kadar devam etti. "Şarkın en sevgili

sultanı" Salahaddîn Eyyûbî, Ortadoğu tarihine "Kudüs'ü özgürleştiren komutan" unvanıyla geçti.

Seleflerinin aksine yönünü İslâm dünyasına çeviren dokuzuncu Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, 1516'dan itibaren Suriye ve çevresini Memlûklardan aldı. Aynı yılın son günlerinde Kudüs'e giren ve şehirde iki gece kalan Yavuz, Mısır'a doğru seferine devam ederken, Filistin topraklarında 401 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyetini de başlatmış oluyordu. Yavuz, Ortadoğu tarihine "Kudüs'e Osmanlı mührünü vuran sultan" unvanıyla geçti.

Hz. Ömer, Salahaddîn Eyyûbî ve Yavuz Sultan Selim'i buluşturan ortak payda sadece Kudüs değildi. Bu üç büyük komutan ve devlet başkanı karakter ve fıtratları bakımından da birbirine oldukça benzerdi. Üçü de tavizsiz, gerçekçi ve kararlı bir siyasi çizgiye sahipti. Kişisel olarak, fıtratlarına hâkim olan sertlik, onlara siyasi başarının yolunu açmış, dönemlerinde İslâm orduları geniş coğrafyalarda etkili olmuş, önemli fetihler gerçekleştirmişti. Stratejik düşünebilme kabiliyetleri ve devlet yönetiminde temelleri sağlamlaştırmaları sebebiyle kendilerinden sonra istikrar bir süre daha devam etse de, her üçü de siyasi kudret bakımından zirveyi teşkil ettiklerinden, ardılları tarafından bir daha o noktaya erişilememiştir. Sahabeden Huzeyfe bin Yemân'ın, hayatının son anlarını yaşadığı sırada Hz. Ömer'e söylediği, "Senden sonrakileri gerçekten yordun!" sözü, bu gerçeğin ifadesidir.

Arap kabilelerinin başkent ve çevresinde âtıl vaziyette kalmalarının onlar arasında iç çatışmaya neden olacağını, bunun da devlete direkt tehlike teşkil ettiğini sezen Hz. Ömer, İslâm ordusunu sürekli sefer halinde tutmuştu. Bizans İmparatorluğu'nun Ortadoğu'dan sökülüp atılması ve Sâsânî İmparatorluğu'nun tarihten silinmesinin onun dönemine denk gelmesi,

bu açıdan tesadüf değildi. Müslümanların eline geçen topraklar genişledikçe, Halife bir şeyi daha fark etti: Fetihler, sırf toprak kapma yarışına dönüşebilir, İslâm'ın cihad ruhu böylece zedelenebilirdi. Amr bin Âs'a Mısır'a eğer girmediyse girmemesini emreden ünlü mektubu, tamamen bu endişeyle yazılmıştı. Şam valisi Muâviye bin Ebî Sufyan'a Kıbrıs'ın fethi için kesinlikle müsaade vermemesi de, tümüyle aynı kaygı nedeniyleydi. Hz. Ömer, yeni fethedilen bölgelere atadığı valilerini bizzat denetleyen, onları hesaba (bazen de köteğe) çeken bir yönetici olduğundan, 634-644 yılları arasına rastlayan yönetimi döneminde, İslâm toplumu zapturapt altında kalabilmiştir. Hz. Ömer'in öfkeli tabiatının, kendisinden sonra kimin halife olacağına dair tartışmalarda ibrenin yumuşak huyluluğuyla ve sükûnetiyle bilinen Hz. Osman'a kaymasında önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Toplum, artık biriken zenginlikten ve refahtan istifade etmeyi düşünmekte, bunu da başında "her şeye karışan" bir halife olmadan yapmak istemektedir. Netice de, nitekim bu yönde tecelli etmiştir.

Salahaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü 1187'de Haçlıların elinden alışı, genellikle adeta bir oldu-bitti biçiminde anlatılır. Oysa Kudüs'ün yeniden fethi, 1138'de dünyaya gelen Salahaddîn'in yaklaşık 30 yıllık askerî ve siyasî kariyerinin son büyük zaferidir. 1193'te hayata gözlerini yuman büyük komutan, Kudüs'ü Haçlılardan temizledikten sonra bir süre inzivaya çekilmiş, ardından Şam'da terk-i dünya etmişti. Şu halde, pratik bir soru karşımızda durmaktadır: Salahaddîn, Kudüs'ten önce ve Kudüs'e giden yolda neler yapmış, kariyerini hangi istikamette oluşturmuştur? Dönem kaynaklarının bu soruya verdiği cevabı araştırdığımızda, Salahaddîn'in, başta Fâtımîler olmak üzere, Kudüs'ün fethine giden yoldaki engelleri kaldırmakla ve Müslüman coğrafyayı tek komuta altında birleştirmeye çalışmakla meşgul olduğu gerçeğiyle karşılaşıyoruz.

1152'de Şam ve Halep Atabeyi Nûreddin Zengî'nin hizmetine giren Salahaddîn, 1164'ten itibaren Haçlılara karşı düzenlenen

seferlere katılmaya başlamıştı. Haçlıların Mısır'a saldırmalarından sonra, Zengî'nin ordusunun başkomutanı olan amcası Şirkûh'la Mısır'a giden Salahaddîn, Kudüs'ün fethine giden yola da girmiş oluyordu. 1169'da Fâtımî halifesi Âdid li-dinillâh tarafından vezir ilan edilen amcasının iki ay sonra ölümüyle, Mısır'daki askeri ve siyasi yönetim yeğeni Salahaddîn'e geçti. 1171'de Fâtımîleri tamamen ortadan kaldırarak Mısır'a hâkim olan Salahaddîn, Kahire'deki ünlü Şiî eğitim kurumu Ezher'i kapattı, ardından müfredatını ve kadrosunu Sünnî öğretiye göre yenileyerek tekrar açtırdı. 1174'te Nureddîn Zengî'nin ölümüyle hâkimiyet sahasını Suriye'ye doğru genişleten Salahaddîn, Zengî'nin ardıllarıyla geçen savaş dolu iki yılın ardından, 1176'da bölgenin en güçlü hükümdarı haline geldi. Haçlılara büyük bir darbe indirmeye hazırlandığı sırada, Irak ve bugünkü Anadolu topraklarındaki atabeyliklerden gelen saldırılarla karşılaşan Salahaddîn, buralara seferler düzenleyerek, iktidarını pekiştirdi. Kudüs'ün 1187'deki yeniden fethi, ancak Filistin'i çevreleyen topraklarda tek ve istikrarlı bir siyasi yapılanma tesis edilince mümkün olabilmişti. Bu da, sert ve kararlı bir politikanın izlenmesi ve Müslüman yönetimler arasında yıllarca devam eden çatışma ve savaşlar pahasına sağlanabilmişti.

Yavuz Sultan Selim'in, diğer iki komutan ve devlet adamından çok daha disiplinli ve sert olduğu malumdur. Çıktığı seferlerde, kararlarının uygulanmasında işi yokuşa süren veya askere kararsızlık aşılayan devlet adamlarını idam ettirmekte tereddüt göstermeyen Yavuz, fıtratına hâkim olan çetinliğin yardımıyla, bugünkü Ortadoğu coğrafyasını yalnızca iki yıl içinde bir uçtan bir uca fethetmeyi başarmıştı. Kurduğu düzen, -kendisinden sonra, yönetimde onun gösterdiği kudret ve yetkinliğe erişilemese de- Ortadoğu'nun merkez bölgesinde 400 yıldan fazla yaşayacaktı. Fıtraten babasına da oğluna da benzemeyen Yavuz Sultan Selim'in iktidarı, Ortadoğu'ya tek bir iradenin hükmettiği, tarihin ve

coğrafyanın Osmanlılar lehine döndüğü bir zaman dilimi olarak kayıtlara geçmişti.

"Müslümanların birliği ve tek sancak altında toplanması" hususu, İslâm tarihi boyunca hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmiş bir olgu değildir. Emevî (661-750) ve Abbâsî (750-1258) imparatorlukları döneminde, coğrafyanın uzak noktalarında isyanlar ve bölünmeler hiç eksik olmamıştı. Sonraki devirlerde ise, kurulan devletlerin hiçbiri coğrafi açıdan İslâm dünyasının tamamını kapsayamamıştı. Örneğin, 1600'lü yılların ilk yarısında, Atlas Okyanusu'ndan Çin hududuna kadar İslâm dünyasını gösteren bir haritaya göz atsak, karşımıza çıkacak olan manzara şudur: Osmanlı, Safevî ve Babür isimlerini taşıyan ve yan yana varlıklarını sürdüren üç İslâm imparatorluğu, İslâm coğrafyasını batıdan doğuya kaplamış haldedir. Anadolu, Suriye, Filistin, Hicaz ve Kuzey Afrika'nın bir bölümü Osmanlılara emanetken, bugünkü İran, Afganistan ve Pakistan çevresinde Safevîler; Hindistan ve civarında da Babürler vardır. Daha da ilginci, Haçlı Seferleri'nin hemen öncesinde, İslâm dünyasındaki üç ayrı coğrafyada üç ayrı halifenin hüküm sürüyor olmasıdır: Kurtuba, Kahire ve Bağdat.

"İslâm dünyasının birliği" kavramını, Ortadoğu'yu elinde tutan yönetimlerin bölgeye ve dolayısıyla da İslâm dünyasının merkezine getirdiği istikrar üzerinden yapılmış bir değerlendirme ve genelleme olarak kabul etmek en doğrusudur. Zaten pratik gerçeklik, tarihte de bu şekilde tezahür etmiştir. Öbür türlü bir "birlik" hiçbir zaman tesis edilebilmiş değildir.

"İslâm dünyasının birliği"nin yani Ortadoğu'nun kontrolünün her zaman kılıçla ve zor kullanılarak sağlanmış olması, Müslümanlar olarak bizim hakikatimizdir. Tarih boyunca, böyle olagelmiştir. Ne yazık ki Müslümanlar, uzun İslâm tarihi boyunca hiçbir zaman kendiliklerinden bir araya gelmemişler,

dışarıdan gelen saldırılara hep birlikte karşı koyamamışlar, ortak düşmana karşı gönüllü şekilde birleşememişler, kendi sorunlarını ortak akılla hiçbir zaman çözümleyememişlerdir. "İstikrar"a ancak, kudretli bir hükümdarın zor kullanarak kitleleri ve diğer devletleri bir araya getirdiği dönemlerde kavuşulmuştur. Bu, İslâm tarihi okunduğunda karşımıza çıkan oldukça düşündürücü bir gerçekliktir.

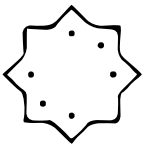

Kişiler gibi toplumların, devletlerin ve coğrafyaların da bir bünyesi, karakteri, fıtratından getirdiği özellikleri ve meyilli olduğu şeyler vardır. İnsan nasıl ki fıtratının ve bünyesinin dışına çıkamazsa, milletler ve coğrafyalar da çıkamaz. Uzun zaman dilimleri içinde milletlere ve coğrafyalara yerleşen özellikler, insanın huyu ve karakteri gibi, bünyeye siner ve yerleşir. Bu özelliklerin köklü biçimde değişebilmesi için radikal dönüşümler ve kararlı adımlar kadar, oldukça uzun bir vakte de ihtiyaç vardır.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra iç savaş sarmalına yuvarlanan Müslüman coğrafyanın bünyesi, 1400 yıllık uzun bir tecrübenin sonucunda, istikamet üzere kalabilmek, kalkınabilmek ve düşmana karşı organize olabilmek için "kuvvetli bir yönetici"nin varlığına ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Kritik dönüm noktalarında sert ve kararlı liderler tarafından zapturapt altına alınan Müslümanlar, tarihin her zor dönemecinde aynı arayış içine girmektedir. Gerektiğinde can yakmaktan da geri durmayacak liderlerin ortaya çıktığı süreçler, Müslümanlar için de zorunlu (ve bazen de gönülsüz) toparlanma ve kendine gelme fırsatına dönüşmekte; istişare ve meşveret kavramları, ütopik birer hülya olarak kitap sayfalarında kalmaktadır. En küçük kurumlardan en geniş yapılanmalara kadar, Müslümanların içinde bulunduğu bütün organizasyonlarda, bu vakıanın yansımalarına rastlamak mümkündür.

Bu çıplak gerçeklik nedeniyle, Batı'nın İslâm dünyasına ihraç ve ithal etmeye çalıştığı "mutlak ve ideal demokrasi" kavramı, Müslümanların bedenine olmayacak bir elbisedir. Başka bedenlere ve ölçülere göre dikilmiş esvapların farklı kişileri sıkıp bunaltması gibi, demokrasinin İslâm dünyasının genelinde bir türlü dikiş tutturamamasının en büyük nedeni budur.

Konunun önemine binaen, müstakil bir başlık daha açarak, biraz daha ayrıntıya girelim.

10

Ortadoğu halkları, kendiliğinden bir araya gelmez. Tarihte olduğu gibi, güçlü bir liderin yine zor kullanarak bölgeye nizamat vermesi gerekir. Tarihsel tecrübe, bunu göstermektedir.

İslâmî siyasetin temellerini ve İslâm'ın öngördüğü toplumsal düzeni Kur'ân ve Sünnet'in verileri ışığında şekillendirdiğimizde, elde edeceğimiz çerçeve aşağı-yukarı şöyledir:

Adaletten hiç şaşmayan, yakınlarına iltimas geçmeyen, herhangi bir yolsuzluğa geçit vermeyen, Allah korkusu ve takvayla mücehhez bir devlet başkanı... O devlet başkanına rehberlik eden, bunu yaparken de haktan ve itidalden asla şaşmayan bir danışman kadro... Devlet başkanına ve danışmanlarına kritik zamanlarda Kur'ân ve Sünnet üzere nasihat eden, onların yanlışlarını düzelten bir şûrâ meclisi... Kritik kararların istişareyle ve ortak akılla alındığı, alınan karara herkesin itirazsız uyduğu bir mekanizma... Zengin-fakir, güçlü-zayıf herkesin hakkına özgürce kavuştuğu, kimseye konumundan ötürü haksızlık edilmeyen bir adalet sistemi... Kendisi de nihayetinde bir insan olan devlet başkanı haktan ve maruftan saptığında, onu bile tekdir edebilecek şekilde dizayn edilmiş bir mahkeme ve muhakeme usulü... Devlet başkanı öldüğünde, görevden ayrıldığında veya ayrılması gerektiğinde, iktidar emanetinin Kur'ân ve Sünnet ölçülerine göre devredildiği bir siyasi veraset düzeni... Mescidinden çarşısına, hayatın her alanında İslâm ahlâkıyla donanmış bir toplum... Aralarında yaşadıkları küçük ihtilafları asla çatışmaya ve kavgaya

dönüştürmeyen şuurlu bir bünye… Fıtrat ve kapasite gereği farklı gruplaşmalar olsa da, yolun sonunda "aynı binanın tuğlaları" olduklarını hiç unutmayan, gruplaşmaları "firak" değil "rahmet" olarak değerlendirebilen, kritik zamanlarda ortak düşmana karşı birleşmeyi bilen, böylece düşmana koz vermeyen Müslümanlar… Kur'ân ve Sünnet'e muhalif olmadıkça, herkesin düşüncesini özgürce ifade edebildiği, iyi niyetli eleştirilerin her zaman yerini bulduğu, yanlışların yayılmadan kontrol altına alındığı bir toplum… Bütün muamelelerinde "kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametli" olmayı ilk plana koyan bir derinlik… Müslümanların yaşadığı diğer beldelerle sıkı bir iletişim halinde, "bir vücudun organları gibi" bir ümmet coğrafyası… Müslümanlardan herhangi bir topluluğa saldırı olduğunda, o saldırıyı hep birlikte savıp, yine herkesin kendi görev alanlarına döndüğü bir sosyal yapı… Fakirlik tümüyle ortadan kaldırılamasa bile -çünkü parayı elde tutma ve ekonomi yönetimi konusunda herkes aynı becerilere sahip değildir- hiç kimsenin temel ihtiyaçlarından mahrum kalmadığı ve açlıktan ölmediği bir ortalama düzeyi... Kısacası, kimsenin kimseye zulmetmediği, herkesin hayatından memnun olduğu, cennetin adeta bu dünyadaki avansı sayılabilecek bir huzur iklimi…

Gelelim, şu zor soruya: Peki, İslâm tarihinin hangi döneminde tüm bu hedefler tam anlamıyla tutturulabilmiştir? "Tam anlamıyla" kaydını çıkarıp, soruyu tekrarlayalım: İslâm tarihinin hangi döneminde tüm bu hedefler tutturulabilmiştir? Hadi soruyu biraz daha yalınlaştıralım: İslâm tarihinin hangi döneminde, bu hedeflerin kaçı tutturulabilmiştir? Cevap, biz Müslümanların tarihsel, sosyal ve dinî röntgeni aynı zamanda.

İslâm tarihi, aynı zamanda bir iç savaşlar ve iç çatışmalar tarihidir. Ta ilk dönemlerde sahabenin birbiriyle savaşlarından itibaren, Müslümanların kendi aralarında oldukça kanlı kavgalar meydana gelmiş, çoğu defa netice ancak çok sayıda Müslümanın canı ve kanı pahasına elde edilebilmiştir.

Komşu devletler arasındaki bölgesel güç savaşlarından hanedan içi mücadelelere, aynı taht için birbirine kılıç çeken kardeşlerden siyasi suikast ve katliamlara, 1400 yıllık tarihimiz boyunca, sıradan bir okuyucuya hayret ve şaşkınlıkla "Bütün bunlar nasıl olabilmiş?" sorusunu sorduracak sayısız örnek bulunuyor. Hatta, İslâm tarihi boyunca kâfirlerle savaşırken ölen Müslümanların sayısını, Müslümanların birbiriyle savaşları sırasında ölenlerin sayısıyla kıyaslasak, ortaya çıkacak netice epey mahcup edici olabilir.

Bunun neden böyle olduğuyla ilgili çeşitli sebepler ve mazeretler ileri sürülebilir. "Allah'ın takdiri böyleymiş", "Kaderimiz buymuş", "Her şey imtihan içindi", "Münafıkların fitnesi", "Yahudiler o zaman da sıkı çalışmış", "Müslümanlar, ilkelerine yeterince bağlı kalmadı", "İnsanoğlunun fıtratı çatışmaya meyyaldir", "O kadar geniş topraklarda, insanları kontrol etmek imkânsızdı" gibi birçok cümle kurulabilir. Bakış açısına ve değerlendirmede esas alınan noktaya göre, tüm bu yargılar makul birer açıklama da sayılabilir. Gerekçe ve mazeret ne olursa olsun, tarihî tecrübe, Müslümanların kurduğu siyasal ve toplumsal düzenin, çoğu defa satırlarda yazanın epey uzağına düştüğünü gösteriyor.

Buna bağlı olarak, tarihin bize öğrettiği bir başka gerçeklik şudur: Müslüman toplumlar ve devletler, kritik dönüm noktalarında ancak "güçlü bir yumruk" eliyle bir araya gelmiş, yumruk gevşediğinde ise omurga dağılıp önce kendi içinde çatışmaya düşmüş, ardından da dış güçlerin istilasıyla paramparça olmuştur.

Bir önceki bölümde, yine benzer bir bağlamda kendilerinden söz edilen Hz. Ömer, Salahaddîn Eyyûbî ve Yavuz Sultan Selim, üç farklı dönemde Müslüman toplumları kişisel yönetim güçleriyle ve muktedir tavırlarıyla tek parça halinde tutabilmiş isimlerdir. Biri ilk oluşum ve kuruluş devresinde, biri Haçlılara karşı, diğeri de Ortadoğu coğrafyasını tek çatı altında

toplarken Müslümanları birleştiren bu üç büyük komutan ve devlet adamının ortaya koyduğu pratik, gönüllü bir birleşme yerine baştaki "iktidar gücü"nün sonucu belirlediğini göstermektedir.

İslâm dünyasının şu anki durumu, kendi içinden bir "muktedir el"in coğrafyaya nizamat vermesini gerektirmektedir. Yakın tarihinin en kaotik dönemini yaşayan Ortadoğu, her Müslüman ülkenin kendi kafasına göre hareket ettiği, iç rekabet ve düşmanlıkların yoğunlaştığı, dış düşmanların da bu durumdan sınırsız biçimde yararlandığı bir kaos coğrafyasına dönüşmüştür. Tarihsel tecrübe, böyle sıkıntılı süreçlerden çıkabilmek için önce en dip noktayı görmek gerektiğini, ardından da bünye içinden sıyrılacak "keskin bir kılıç"ın ayrık otlarını temizlemesi mecburiyetini akla getirmektedir.

11

Tarih boyunca, ortalama 100-120 yıllık periyotlarla, Ortadoğu'da ciddi sarsıntılar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden 100 yıl geçtikten sonra Arap Baharı'nın patlak vermiş olması tesadüf değildir.

Tunus'ta Muhammed Buazîzî isimli bir seyyar satıcının 17 Aralık 2010 günü kendisini yakmasıyla başlayan "Arap Baharı" süreci, bütün dünya gibi Türkiye'de yaşayan insanlar olarak bizleri de Arap coğrafyasına ve Ortadoğu'ya daha yakından bakmaya sevk etmişti. O zamana kadar adeta varlıklarını unuttuğumuz ve kendilerinden hiç haberdar olmadığımız Araplar birden bire gündemimize girmiş, farklı Arap başkentlerinden evlerimize ve bilgisayarlarımıza akan türlü malumat, bizleri o coğrafyaya sıkıca bağlamıştı.

Uzunca bir süredir koltuğunda oturan otokrat yöneticilerin devriliyor oluşunun da verdiği heyecanla, Arap dünyasına olan ilgimizin bir tür iptila halini alması çok sürmedi. Sosyal medyanın sağladığı hızlı takip ve reaksiyon imkânıyla, Arap sokaklarını yakından izleyebiliyor, Arapların coşkularına ve umutlarına ortak olabiliyorduk. Neresinden bakarsanız bakın ilginç bir durumdu yaşadığımız. 2011'e kadar çok azımızın ilgilendiği, dönüp baktığı, bilfiil ayak bastığı bir dünya, o tarihten sonra ufkumuzu, dünyamızı ve gündemimizi tamamen kaplamıştı. O kadar ani bir geçiş yaşıyorduk ki, üzerimize yağan bilgileri, isimleri, olayları yerli yerine koymaya, bağlamına oturtmaya, zihnimizde sıraya sokmaya ve kendi içinde anlamlandırmaya vaktimiz yoktu. Bu süreç, erken davrananın

"bölge uzmanı" oluverdiği, biraz dil bilenlerin ortalıkta ahkâm kesmeye başladığı, herkesin her şeyi ölçüsüzce ve herhangi bir somut veriye dayanma mecburiyeti hissetmeksizin konuştuğu benzersiz bir kakofoniyi de beraberinde getirdi.

Ortadoğu'nun geçmişindeki serüveni, oluşum evrelerini, ayrı ayrı ülkelerin başından geçenleri, bölgenin bugünlere nasıl geldiğini, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini, Ortadoğu'yu oluşturan bünyenin uzuvları arasındaki irtibatı bilmeyenler, bazı sonuçlara ulaşmakta da elbette acele edeceklerdi. "Bütün bu olayları Batılılar yapıyor" iddiası ile "Artık Müslümanlar uyandı, hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" iddiası ikiz kardeşti bu yüzden. Her ikisi de, bünyenin yapısını, dokusunu, reflekslerini ve iç dinamiklerini hiçe saymak yönünden aynı kapıya çıkıyordu çünkü.

Bir şey hakkında konuşabilmek ve yorum yapabilmek için onu derinlemesine tanımak şarttır. Bu şey Ortadoğu olunca, çok yönlü olarak tanımak ve kavramak, sıradan bir şart olmaktan çıkıp bir mecburiyete dönüşüyor. Ortadoğu'yu tanımanın birinci şartı ve başlangıç noktası ise, tarihini çok yönlü olarak okumaktan geçiyor.

Tarih biteviye tekerrürden ibaret değil belki ama, temel aksaklıklar giderilemediği için Ortadoğu'da bazı durumların belli aralıklarla ve sürekli tekrarlandığını gözlemlemek mümkün.

Meseleyi daha somut hale getirebilme adına, -Ortadoğu'da yer almasa da, bölgenin dinamiklerini taşıyan- Libya örneğinden hareket edelim:

1911'de Libya'yı işgale başlayan İtalyanlara karşı Ömer Muhtar ve arkadaşlarının verdiği mücadele, 1930'ların başı itibariyle fiilen sona ermişti. 16 Eylül 1931'de Ömer Muhtar'ın İtalyanlar tarafından Suluk'ta idamı, sembolik olarak artık Libya'da yeni bir dönemin başladığının işaretiydi. İtalyan Faşist Lider

Benito Mussolini'nin 1937'de Libya'ya düzenlediği ziyaret ise, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına ramak kala, Libya'da çetin bir mücadelenin yaşanacağını gösteriyordu. Nitekim de öyle oldu.

Sadece Libya'da değil bütün Sahra bölgesinde büyük etkisi bulunan Senûsî ailesinin fertlerinden biri, Emir İdrîs, sürgünde bulunduğu Mısır'dan 9 Nisan 1940 günü Libya'ya dönerek "Libya Arap Kuvvetleri"ni kurdu ve Mihver Devletler'e *(Almanya, İtalya, Japonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Finlandiya, Hırvatistan, Vichy Fransası, Arnavutluk, Habeşistan, Mançukuo, Tayland, Burmanya, Hindistan, Filipinler ve Irak'tan oluşan ittifak)* karşı İngiltere'nin verdiği savaşa iştirak etti. 22 Ocak 1941'de İngiltere ve müttefikleri ülkenin kuzeydoğusundaki Tobruk kentini ele geçirdiğinde, Emir İdrîs ve askerleri de onlarla birlikteydi. İki hafta sonra Bingazi'nin de kontrol altına alınmasıyla, İngilizlerin liderliğindeki orduların Libya'nın tamamını İtalyanlardan temizlemesi zor olmadı. Tarihler 26 Ocak 1943'ü gösterirken, Libya'nın kurtuluşu da resmen müjdeleniyordu.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 21 Kasım 1949'da kabul edilen bir tasarı, Libya'nın 1 Ocak 1952'den daha geç olmamak şartıyla, bağımsız bir devlet olması gerektiğini öngörüyordu. Emir İdrîs'in liderliğinde çalışmalar hızlandırıldı. 7 Ekim 1951'de kabul edilen anayasa, ülkenin federatif yapısını göz önünde tutarak, Libya'yı üç vilayete ayırdı: Trablus, Sirenayka (Bingazi) ve Fîzan. İki ay sonra ise, 24 Aralık 1951'de Libya bağımsız bir devlet olarak uluslararası sahnede boy gösterdi, İngilizlerin desteklediği Emir İdrîs, "Libya Kralı" olarak tahta çıktı. Hikâyenin en dikkat çekici kısımları da bundan sonra başladı.

29 Temmuz 1953'te İngiltere ile Libya arasında "dostluk anlaşması" imzalandı. İngiltere, ülkenin birçok noktasında fiilen varlığını hissettirmeye başladı. 1959'un nisan ayında Zliten'de

ülkenin en büyük petrol yataklarından birinin keşfedilmesi, Batılıların Libya'ya ilgisini daha da artırdı.

Ülkede keşfedilen petrol yataklarına İngiltere ve diğer Batılı ülkelerden büyük şirketler adeta hücum ederken, sıradan Libyalıların refah düzeyinde herhangi bir değişimin olmaması, özellikle genç nesiller arasında öfkeyle karşılanıyordu. 13 Ocak 1963'te üniversite öğrencilerinin protesto gösterileri, polisle çatışmaya dönüştü. Tepkinin bir sebebi de, Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen Arap Birliği zirvesine Kral İdrîs hükümetinin alt düzeyde katılım göstermesiydi. Bingazi'deki gösterilerde, onlarca üniversite öğrencisi polis tarafından öldürüldü. Gösteriler sonraki günlerde de devam etti.

7 Ekim 1963'te Libya anayasasında yapılan değişiklikle, eyaletler kaldırılarak, ülkedeki siyasi yapı tek çatı altında toplandı. Teknik değişiklikler yapılmış olsa da, ülkedeki ekonomik ve sosyal kriz sürmekte olduğundan, okullar yine muhalefetin odağına dönüştü. 14 Ocak 1964'te, öğrenci olaylarının birinci yılı münasebetiyle düzenlenen gösterilerde, polis yine kalabalığa ateş etti, onlarca kişi yaralandı.

Arap-İsrail çatışmalarının en yıkıcısı olan Altı Gün Savaşı'nın (1967) Libya'ya yansıması sert oldu. Savaşın başlangıcıyla birlikte, Libya'nın bütün büyük şehirlerinde halk sokaklara döküldü. Libyalılar hem ülkelerinin savaşa aktif şekilde katılmasını, hem de kendilerini savaşmak üzere cepheye göndermesini talep ediyordu. Etrafı İngiliz danışmanlar tarafından sarılan 78 yaşındaki Kral İdrîs'in bu çağrılara olumlu cevap vermesi mümkün değildi. Sonraki aylar boyunca, Libya sokakları sürekli protesto gösterilerine sahne oldu. Özellikle ülkedeki yabancı etkisi, Kral'ın sergilediği zayıf performans ve Arap dünyası içinde daha aktif bir özne olma isteği, göstericilerin temel gündemleriydi.

Derken, 1 Eylül 1969 günü, Muammer Kaddafi isimli 27 yaşındaki bir askerin başını çektiği "Hür Subaylar" isimli cunta, o sı-

rada romatizma tedavisi için Bursa'daki Çekirge Kaplıcaları'nda bulunan Kral İdrîs'i devirerek Libya'da iktidarı ele geçirdi.

2011'in mart ayında, 42 yıllık iktidarının son demlerini yaşayan Muammer Kaddafi'nin koltuğunu korumak için yaptığı hamleleri izlerken, çok az kişi onu iktidara taşıyan şartları ve iktidarı sırasında sergilediği yönetim tarzını göz önüne alıyordu. Oysa Kaddafi'nin Libya'nın içinde bulunduğu şartların sebebi değil sonucu olduğunu dikkate alabilmek, olayları en sağlıklı şekilde yorumlamaya da yardımcı olabilirdi. Kaddafi, 1969 itibariyle Libya halkının şikâyetçi olduğu şartları, uzun iktidarı boyunca kendi üslubunca yeniden ürettiği için geldiği gibi gitmişti.

Benzer değerlendirmeler, Arap Baharı'na muhatap olan bütün ülkeler için aşağı yukarı bu şekilde tekrarlanabilirdi.

❄

Bilhassa Ortadoğu'da, tarihin 100-120 yıllık döngüleri vardır. Her 120-150 yıllık zaman diliminde sürekli olarak tekrarlanan büyük İstanbul depremleri gibi, bu döngüler de tarih boyunca tekrarlanagelmiştir.

Günümüzden geriye doğru birkaç yüz yıl giderek, bilinen bazı örnekleri yeniden hatırlayalım:

Avrupa'da ulus devletlerin doğuşunu simgeleyen Vestfalya Barışı'nın 1648'de imzalanmasıyla değişmeye başlayan güç dengeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk toprak kaybının tescillendiği Karlofça Anlaşması'yla (1699) sembolik bir noktaya erişmişti. 1700'lü yıllara girilirken yerinden oynayan dengeler, Osmanlı sisteminin, dolayısıyla o dönemde cari olan dünya sisteminin sarsılmasının da başlangıcını teşkil edecekti.

1789 Fransız İhtilâli'nin siyasi ve askeri yansımaları 1800'lerin başında Osmanlı coğrafyasının Fransa ve İngiltere orduları tarafından hallaç pamuğu gibi atılması biçiminde görülmüştü.

Havada uçuşan parçalar yere indiğinde, Mısır gibi dev bir eyalet merkezden fiilen kopacak, Mehmed Ali Paşa'nın güçlü yönetiminde, Kahire İstanbul'la boy ölçüşmeye başlayacaktı.

1800'lerin ilk yarısındaki baş döndürücü gelişmeler, yaklaşık 100 yıl sonra, bu defa imparatorluğun parçalanmasıyla sonuçlanacak bir süreç olarak tekrarlandı. 1920'lerin başına gelindiğinde, yaşlı imparatorluk çoktan dağılmış, Ortadoğu'nun mevcut siyasi manzarası ve idari yapısı şekillenmeye başlamıştı.

İtalyanların Osmanlı toprağı olan Libya'ya asker çıkarmasından (1911) ve hemen arkasından patlak veren Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) yaklaşık 100 yıl sonra, bu kez "Arap Baharı" ismi verilen bölgesel türbülans sürecinin başlaması, yukarıda sözü edilen tarihsel perspektif açısından hiç de sürpriz değildir. Kökleşmiş monarşilerle kısmî demokrasileri es geçerek, ikisinin arasındaki nev'i şahsına münhasır iktidar biçimlerini sarsan ve ortadan kaldıran Arap Baharı, etki ettiği ülkeler itibariyle de şaşırtıcı değildir. Arap Baharı patlak vermemiş olsaydı bile, çoğunluğu on yıllardır devam etmekte olan bu tür iktidar biçimlerinin sonraki emanetçilere geçiş süreci sarsıntılı ve kanlı olacaktı. Örneğin, Mısır'da Hüsnü Mübarek'e karşı halk ayaklanması, ordu yönetimine Mübarek'in güçlü ve muhtemel halefi olarak gösterilen oğlu Cemal'den kansız biçimde kurtulma fırsatı vermiştir.

❋

Peki, Ortadoğu'daki 100-120 yıllık döngülerin biteviye devam etmesinin sebebi nedir? Tarihsel süreci hem genel olarak, hem de ülke ülke ele aldığımızda, bölgenin kendi bünyesinde taşıdığı bazı potansiyel problem alanlarının, bir süreç dâhilinde parlayıp söndüğünden söz edilebilir. İyileştirilmeyip sadece pansuman yapılarak üzeri sarılan yaralar, sargının süresi dolduğunda ve kabuk inceldiğinde, kabarıp patlamaktadır. Tedavi için atılan adımların çeşidine ve kapsamına göre, asırlık döngülerin ömründe birkaç yıllık uzayıp kısalmalar da görülmektedir.

12

Ortadoğu'nun mevcut dengelerinde, sahne arkasındaki belirleyici güç İngiltere'dir. ABD kaba kuvvetiyle ortalıkta görünse de, İngiltere'nin kurmuş olduğu düzen hâlen yürürlüktedir.

Atlantik Okyanusu'nda ilk denizaşırı sömürgelerini oluşturduğu 1670'lerden yaklaşık 200 yıl sonra "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" unvanını kazanan Britanya İmparatorluğu, elinde tuttuğu ve kontrol ettiği toprakların yüzölçümü bakımından, tarihteki en büyük devlet haline gelmişti. 1900'lerin başında, Ortadoğu'nun birçok noktasında İngilizlerin ayak izini görmek mümkündü. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yenilgiye uğratılmasında da, sonrasında bölgenin merkezini oluşturan devasa toprakların paylaştırılmasında da İngilizler başrolü oynadılar.

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı temellerinden sarstığı 1940'lı yıllarda, İngiltere, manda ve sömürge yönetimi altında tuttuğu bölgelerde zorlu sınavlarla karşı karşıyaydı. Ya da en azından, dışarıdan bakıldığında, elindeki coğrafyalarda asayişi sağlamakta zorlanan, bütün kesimlerin şikâyet odağına yerleşmiş, adeta çözüm üretmekten aciz bir Britanya İmparatorluğu görüntüsü vardı. 1970'lerin başına kadar, İngiltere bütün sömürgelerinden kademeli olarak teker teker çekilecek, geride 'bağımsız' devletler bırakacaktı. Birçok tarihi kaynakta, İngilizlerin bilfiil yönetimi ve kontrolü altında geçen o uzun yıllar "kaos", "karmaşa", "iç çatışma" gibi sıfatlarla anılacak, İngiltere'nin "beceriksiz", "acemi" ve "özensiz" yönetimine çeşitli eleştiriler yöneltilecekti.

Oysa, özellikle İslâm coğrafyasında İngiltere'nin yönetiminden geçmiş bölgelerin hepsinde, tüm bu kaos ve kriz manzaralarının ötesinde ve derininde, aşağıdaki yedi esasın Londra'daki devlet aklı tarafından kararlılıkla uygulanmış olduğu görülür. Bu yedi esasa, "İngiliz sömürgeciliğinin altın kuralları" da denebilir. Şimdi bu esaslara yakından bakalım:

a) Yönetilen bölgeleri derinlemesine tanımak ve kavramak

İngiliz tipi sömürgeciliğin birinci vasfı, kontrol altına aldığı bölgelerin ayrıntılı bir envanterini çıkarması, eldeki malzemeyi sınıflandırması ve bünyeyi tüm yönleriyle kavramasıdır. İmparatorluğun elde tuttuğu topraklardan toparladığı "işe yarar" malzeme, İngiliz müzeciliğinin, tarihçiliğinin ve akademisinin gelişmesinde hayati bir rol oynamıştır. Bu şekilde, 1683'te dünyanın ilk müzesi -Oxford Üniversitesi'nin çatısı altında Ashmolean Müzesi- ve 1753'te dünyanın halka açık ilk millî müzesi -British Museum- İngiltere'de kurulmuştur. 1768'de dünyaca ünlü ansiklopedi *Britannica*'nın yayımına başlanmış, 1844'te ise dünya çapındaki kazı ve arkeoloji faaliyetlerinin himayesi ve koordinasyonu için Kraliyet Arkeoloji Enstitüsü teşkil edilmiştir.

Bilginin kurumsallaştırılması ve bilgi üretiminde sağlanan süreklilik, İngiliz devlet adamlarını da son derece yetkin şahsiyetler haline getirmiştir. Herhangi bir coğrafyayı yönetmek üzere tayin edilen İngiliz bir görevlinin tarih, arkeoloji, güzel sanatlar gibi çeşitli alanlarda derinlemesine vukûfunun bulunması, nadirattan değildir. Bu durum, özellikle karmaşık dönemlerde İngiliz bürokratlarının çok yönlü çalışmasını ve sahayı daha etraflı kavramasını sağlamıştır. Osmanlı'nın dağılmaya doğru ilerlediği zaman diliminde bütün coğrafyayı baştanbaşa kat eden ünlü İngiliz seyyah Gertrude Margaret Lowthian Bell'in (1868-1926) aynı zamanda hem istihbaratçı, hem arkeolog, hem antropolog, hem fotoğrafçı, hem arşivci,

hem de tarihçi olması, Osmanlı sonrası dönemde Irak'ın oluşturulmasında kritik bir önem arz etmiştir. "Ajan" denilerek adeta misyonu önemsizleştirilen ve tek boyuta indirgenen Thomas Edward Lawrence (1888-1935) da, Şerif Hüseyin ve ailesinin Osmanlı'ya karşı kışkırtılması sürecinde sahip olduğu entelektüel altyapıdan faydalanmıştır.

b) Geleneklere, dinlere ve farklı inançlara müdahale etmemek

İngilizler bir coğrafyada egemenlik kurduğu zaman, çok büyük bir asayiş problemi ortaya çıkmadığı sürece yerel geleneklere, dinlere ve farklı inançlara müdahale etmemişlerdir. Kendi kiliselerini ve misyonerlik kurumlarını tesis etmekle birlikte, özellikle Müslüman coğrafyada yerleşik dinî kurumlarla ortak bir nokta bulmaya gayret eden İngiliz yönetimi, bu tavrının direkt sonuçlarından biri olarak, neredeyse her yerde kendisiyle çalışmaya ve işbirliğine hazır din adamı kadroları bulmuştur.

Yerel geleneklere, dinlere ve farklı inançlara müdahale etmemek, yönetilen insanlarda İngilizlere karşı bir sempati meydana getirmiş, bu alanlardaki özgürlük karşılığında siyasi alanın İngiltere tarafından düzenlenmesine ses çıkarılmamıştır.

c) Birbirine rakip ve düşman fraksiyonlar arasındaki rekabeti körüklemek

Kontrol altına aldıkları toprakların yeraltı ve yerüstü birikimini iyi etüt eden İngilizler, işlerine yarayacak bütün durumlarda, halk tabakaları içindeki rekabet ve düşmanlıkları alttan alta körüklemekten de geri durmamıştır. Etnik farklılıklar, bölgesel farklılıklar, dinî farklılıklar, mezhepsel farklılıklar vb. birbirine karşı kışkırtılmak suretiyle, yönetilen coğrafyaların yekvücut olmasının da önüne geçen İngiltere, zamana yayılmış bu kaos düzenini, kendi çıkarları için

ustalıkla kullanmıştır. Bu konuda verilebilecek en dikkat çekici örnek, 1922'den 1948'e kadar İngiliz Mandası altında kalan Filistin'deki gelişmelerdir:

Birinci Dünya Savaşı tüm hızıyla devam ederken, İngiltere, Filistin topraklarını birbiri içine geçmiş üç ayrı pazarlığa konu etmişti. Osmanlı'ya isyan etmesi karşılığında Şerif Hüseyin'e "söz verilen" geniş bölge Filistin'i de kapsıyordu. Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un 2 Kasım 1917'de İngiliz Yahudilerinin gayrı resmi lideri Baron Lionel Walter Rothschild'a ilettiği ünlü deklarasyon, Filistin'i Yahudilere tahsis ediyordu. Araplara ve Yahudilere böyle çakışık taahhütlerde bulunan İngiltere, son olarak, aynı coğrafyanın taksimini gizlice Fransızlarla müzakere ediyordu (Sykes-Picot Anlaşması). Tüm bu sözlerin birbiriyle çarpışmaması ve gerilimin yükselmemesi mümkün değildi. İngilizler de şüphesiz bunu bilmiyor olamazdı.

Filistin'de manda yönetimi tesis edildikten sonra, İngilizler dönem dönem hem Arapları hem de Yahudileri desteklediler. Olayların gidişatına göre, iki tarafa da farklı özgürlükler veren ve gerekli gördüğünde bu özgürlükleri kısan İngilizler, 1936'da Lord Robert Peel başkanlığındaki ünlü "Peel Komisyonu"nu kurduklarında, Filistin kamuoyundaki İngiltere algısı karmakarışıktı. İngiltere hem bütün sorunlara neden olan, hem de sorunları samimiyetle çözmek isteyen bir ülke olarak görülüyordu. İngiltere'nin ustalıkla oynadığı bu ikircikli rol nedeniyle komisyonun önerdiği Filistin topraklarını taksimat planı işlerlik kazanmadı. Yine çatışma ve kaosla geçen bir 10 yılın ardından, İngiltere artık Filistin topraklarındaki manda yönetimini tamamen bitirmeye karar verdiğinde, 1948'de bitecek manda sonrasında Filistin'de neler yaşanacağını kimse kestiremiyordu. Kaosun giriş, gelişme ve sonuç bölümleri, İngiliz aklı tarafından ustalıkla kaleme alınmıştı.

İngilizlerin rakip ve düşman fraksiyonlar arasındaki rekabeti körükleme siyaseti, azınlıkta kalmış dinî inanç ve yorumları

öne çıkarmak şeklinde de kendini göstermiştir. Özellikle Hint Alt Kıtası'nda ve Asya'nın çeşitli bölgelerinde geçtiğimiz 200 yılda ortaya çıkan veya büyüyen çok sayıda inanç sistemi, bu siyasetin bir sonucudur. Kadıyânîlik ve Bahâîlik'in sıfırdan icadı, Şiî İsmâilîlik'in kolları Nizârîlik ve Davûdî Buhra'nın teşvik edilmesi akla ilk gelen örneklerdir.

d) İç sorunlar ve çatışmalar karşısında tarafsız kalmak

Bir önceki maddeyle bağlantılı olarak, iç sorunlar ve çatışan tarafların iddiaları konusunda tarafsız kalmak da bir İngiliz siyasetidir. Yönetim tesis ettiği toprakları iyi etüt eden, çatışma alanlarını belirleyen, çekişmeleri karşılıklı kışkırtan İngiltere, asla taraflardan birini açıkça ve sonuna kadar desteklemez. Dönemsel ilgiler, elde edilmesi planlanan sonuçla bağlantılı olarak hep kısa sürer. Öyle ki, İngiliz desteğini tamamen kazandığını zanneden taraf, çok kısa bir süre sonra kendisini tümüyle ortada bırakılmış bulabilir. Yine, Filistin konusundan bir örnek:

29 Kasım 1947'de Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılmasını öngören ünlü tasarı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na getirildiğinde 33 ülke kabul oyu vermiş, 13 ülke karşıt oy kullanmış, 10 ülke de çekimser kalmıştı. Çekimser ülkeler arasında, -görünüşte sürpriz şekilde- İngiltere de vardı. İngilizler, tam 26 yıl boyunca yönettikleri toprakların akıbetini belirleyecek kritik bir oylamada, yine ortada durmayı tercih etmişti. Bu elbette İngiltere'nin kararsızlığından veya kafasının karışıklığından dolayı atılmış bir adım değildi. Daha sonraki dönemlerde taraflarla ilişkileri sorunsuz sürdürebilme adına, geleceğe yapılmış uzun vadeli bir yatırımdı.

e) Sağlam bir devlet düzeni, anayasa ve kurumlar oluşturmak

İngiltere, yine uzun soluklu düşünmenin pratik bir sonucu olarak, yönetimi altına aldığı coğrafyalarda hep bir devlet

düzeni kurmaya, anayasa oluşturmaya ve bürokratik yapıyı yerleştirmeye gayret etmiştir. Özellikle yerel unsurların iktidar katmanlarında istihdamını da beraberinde getiren bu uygulama sayesinde, sömürge ve manda yönetimleri sona erdikten sonra bile, geride İngiltere'ye sadık bir siyasal kültür kalmaktadır. Çatışmaları körükleyen, ortalık karıştığında ise tarafsız kalmaya gayret eden İngiltere, aynı çekimserliği kurumsallaşma noktasında göstermemiş, ülkelerin iskeletlerini oluşturmaya önem vermiştir.

İşleyen bir siyasal sistem kurmak ve yasal metinlerin yazımına nezaret etmek gibi iki kritik meselenin halledilmesi sayesinde, İngiltere'nin on yıllar önce çekildiği ülkelere diğer emperyal güçlerin sonradan müdahalesi sınırlı kalmakta, ana omurga Londra'nın çattığı biçimde durmaktadır.

f) İngiliz kültürünü, elitler eliyle toplumda yerleştirmek

22 Kasım 1935'te Pakistan'ın Karaçi kentinde ilk kez uluslararası kriket maç oynanmıştı. Sind eyalet takımı ile Avustralya milli takımı arasındaki maçı, 5 binden fazla Pakistanlı izlemişti. 1947'de Pakistan'la Hindistan'ın birbirinden ayrılmasından hemen sonra, Pakistan kriket milli takımı kuruldu. 1992'de finale kalmayı başaran takım, -hem de İngiltere'yi mağlup ederek- dünya şampiyonu oldu.

Bir İngiliz oyunu olan kriketin böylesine benimsenip milli spor haline gelmesi ve yıllar içerisinde hâlâ en sevilen oyun olması, İngiltere'nin kendi kültürünü yönettiği bölgelerde nasıl benimsettiğinin ilginç bir örneğidir. Aynı durum, Hindistan başta olmak üzere, mazisinde İngiliz izi bulunan birçok Asya ülkesi için de geçerlidir.

Ortadoğu'da yerel geleneklerin köklü oluşu ve İngilizlerin direkt yönetiminin yaşanmaması nedeniyle bu türden bir etkileşim bu çapta görülmese de, toplumsal elitlerin İngiliz

kültürüne ve yaşam tarzına yatkınlığı oldukça yaygındır. Fransa Kuzey Afrika'da İslâm düşmanlığına vardırılan jakoben laiklik ve katliamlarla, İtalya ise işgal ve sömürgecilikle anılırken, İngiliz kültürel kodları, bölge halklarının şuuraltına rahatça yerleşebilmiştir.

g) Ve son olarak; komşu ülkelerle sınır ihtilafı oluşturmak

İngiltere'nin direkt şekilde kontrol ettiği ve birbirine yakın zamanlarda çekildiği üç coğrafya Hindistan (1858-1947), Kıbrıs (1878-1960) ve Filistin (1922-1948), İngiliz tipi yönetimin bütün özelliklerinin görüldüğü yerlerdir. Yukarıda zikredilen maddelere ilaveten, İngiltere bu coğrafyalardan ayrılırken, sınır ihtilaflarını bilhassa canlı tutacak bir tahdide gitmiş, etnik ve dinî ayrımları belirginleştirmiş, böylece günümüze kadar devam eden devasa problemlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Hindistan'la Pakistan'ı 1965 ve 1971'de iki büyük savaşa sürükleyen Keşmir ve Bangladeş sorunları, yine Hindistan'ı doğu komşusu Bangladeş'le sürekli gerilime iten sınır ihtilafı, Kıbrıs'ta Türklerle Rumlar arasında devam eden itiş-kakış, Filistin'de Araplarla Yahudilerin günümüzde de bütün sıcaklığıyla devam eden çatışmaları... Hepsi İngiltere'nin eseridir.

Tüm bunlara ilaveten, Ortadoğu'dan başka örnekler de vermek mümkündür. Gertrude Bell'in marifetiyle 1920'lerin başında "Irak" diye bir ülke oluşturulurken, Kuveyt-Irak sınırı da yine aynı düşünceyle çizilmiştir. 1990'da yaşanan Körfez Krizi'nin temellerini, ondan 70 yıl önce masa başında hazırlanan haritalarda aramak gerekir. Aynı şekilde İran-İrak sınırı da, adeta iki ülke arasında savaş çıksın diye tasarlanmıştır. Nitekim çıkmıştır da. 1980'de Irak'ın İran'a saldırmasıyla başlayan ve 1988'de ateşkesle sona eren İran-Irak Savaşı'nda iki taraftan toplam bir milyon insan hayatını kaybetmiştir.

Benzer sınır sorunları / belirsizlikleri, Arap Yarımadası'nın güneyinde de mevcuttur. Suudi Arabistan'ın Yemen'le, Yemen'in de Umman'la yaşadığı sınır gerilimleri, günümüzde bile sıcaklığını korumaya devam etmektedir.

Afrika kıtası da, İngilizlerin "hassas" dizaynlarından yakasını kurtarabilmiş değildir. 1929'da Mısır'ı "Nil'in büyük ortağı" haline getiren bir anlaşma hazırlayarak havzadaki bütün diğer ülkeleri buna uymaya mecbur eden İngiltere, Nil kaynaklı bütün gerilimlerin ana sorumlusudur. Gelecekte, Nil'in suyunun paylaşımı merkezli bölgesel savaşlar patlak verdiğinde, İngilizlerin bölgeye yaptığı "yatırım" daha iyi anlaşılacaktır.

Ortadoğu'nun günümüzdeki siyasal ve askeri manzarasına üstünkörü bakan biri, başat ve hâkim güç olarak ABD'yi görebilir. Gerçekten de, askeri üslerinden kültürel alametlere, yöneticilerin siyasi anlayışından halkların gündemine kadar, her yerde "Amerika" karşımıza çıkmaktadır. Ama ülke ülke ve bölge bölge daha derinlere göz atıldığında, İngiliz etkisi açık seçik fark edilecektir. ABD, "zücaciye dükkânına girmiş sakar bir fil" gibi hareket ederken, İngilizlerin adımları planlı ve uzun vadelidir. Bu nedenle, ABD ile bölge ülkelerinin kurduğu bağ dönemsel ve geçici, İngiltere'yle irtibat ise derinden ve kalıcıdır.

Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Kuveyt, Katar, Kıbrıs ve Mısır, Ortadoğu'da İngilizlerin perdenin gerisinden direkt şekilde kontrol ettiği ülkelerdir. Aralarında en çok Ürdün ve Umman olmak üzere, tüm bu ülkelerin hepsinde İngilizler devlet kademelerinde, istihbaratta, siyasette ve kültürel hayat üzerinde söz sahibidirler. 1971'de Körfez ülkelerine bağımsızlıklarını 'bahşeden' İngiltere, sonraki süreçte ellerini ve ilgisini bu ülkelerden hiç çekmemiştir.

Suudi Arabistan, Bahreyn ve İran üzerinde ise, İngilizlerin tesirleri görünür. Özellikle ABD'nin yıkıcı gücüne karşı, İngilizler bu ülkelerde her zaman "yapıcı ortak" rolündedir. İran yönetiminin "Emperyalizm karşıtı" retoriği, söz konusu Britanya İmparatorluğu olunca değişmekte ve hafiflemektedir. "Büyük Şeytan" olarak sadece ABD'yi işaret eden İran devlet dili, ülke petrollerini on yıllar boyunca sömüren ve İranlıların fakirleşmesine yol açan ülkenin İngiltere olduğunu unutmuş görünmektedir. ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik müttefiki olarak görülen (ve de öyle olan) İsrail bile, İngiltere'yle yakınlık konusunda İran'la aynı noktada durmaktadır.

İngiltere'nin günümüzde hâlâ böylesine tesirini sürdürmesinin iki ana sebebi zikredilebilir:

İngilizler, her şeyden önce, diğer coğrafyalarda uyguladıkları "kaosu dışarıdan izleme" prensibini Ortadoğu'da da geçerli tutuyor. Filistin sorununun temelinde tamamen İngiliz aklı yatıyor olmasına rağmen, bugün bütün dünya ABD'yi suçlamaktadır. Dünyada bozgunculuk, işgal, kaos yaratma gibi bütün kötü sıfatlar Amerika'nın sırtına yüklenirken, İngiltere kendisini kenarda ve "temiz" olarak konumlandırmayı başarmıştır. 2003'te dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair'in ABD Başkanı George W. Bush'un peşine takılması, İngiliz siyasetinin bir istisnasıdır. Blair, bu tavrı nedeniyle hem kendi ülkesinde hem de Avrupa'da kıyasıya eleştirilmiştir. Bunun dışında, bölgedeki bütün krizlerde İngiltere kendisini hep kenarda, taraf-sız ve hakem olarak konumlandırmıştır. Bölge ülkelerinin, İngiltere'nin bu imajını kolaylıkla kabul edip geçmişteki birçok problemin doğmasında oynadığı başrolü tamamen görmezden gelmesi, gerçekten düşündürücüdür.

İngiltere'nin Ortadoğu (ve İslâm) ülkelerini böylesine başarıyla ve istikrarla kontrol edebilmesinin ikinci nedeni, bölgenin birçok üst düzey ismini mezun ettiği eğitim kurumlarıdır.

Bunlar içinde Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'nin ise özel bir yeri vardır.

Kökenleri 1720'de kurulan ilk askeri akademiye kadar uzanan Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi (RMAS), şimdiki yapısına 1947'de kavuştu. 1972'den sonra İngiltere'de asker yetiştiren temel akademi konumuna yükselen RMAS, o zamandan günümüze, hepsi de ülkelerinde kritik noktalara yerleşen birçok ismi mezun etti. Bahreyn Kralı Hamed bin İsa, Bahreyn Kraliyet Muhafız Alayı Başkomutanı Prens Nâsır bin Hamed, Ürdün Kralı Talâl bin Abdullah (1951-52), Ürdün Kralı Hüseyin (1953-1999), Ürdün Kralı Abdullah, Ürdün Kralı Hüseyin'in kızları Prenses Âişe ve İman, Ürdün Kralı Hüseyin'in oğulları Prens Ali, Prens Hamza, Prens Hâşim, Ürdün eski Veliaht Prensi Hasan'ın oğlu Prens Râşid, Kuveyt Emiri Saad Sâlim el Sabah (15-24 Ocak 2006), Umman Sultanı Kâbûs bin Saîd, Katar Emiri Temîm bin Hamed, Katar Emiri Hamed bin Halîfe (1995-2013), Katar Başbakanı Abdullah bin Halîfe (1996-2007), Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın oğlu Prens Mut'ib, Suudi Arabistan Savunma Bakan Yardımcısı Prens Hâlid bin Bender, Birleşik Arap Emirlikleri Emiri Şeyh Halîfe bin Zâyed, Birleşik Arap Emirlikleri Veliaht Prensi Muhammed bin Zâyed, Dubai Emiri Şeyh Muhammed bin Râşid ve Dubai Veliaht Prensi Şeyh Hamdan bin Muhammed, Sandhurst sıralarından geçen en ünlü isimler. Listeye Ortadoğu coğrafyasının dışından (Pakistan, Brunei, Nijerya vb.) ülkeleri de dâhil ettiğimizde, Sandhurst'ün siyasi ve askeri önemi daha iyi anlaşılır.

İngiltere sadece askeri okullarda değil, sivil kurum ve üniversitelerde de Ortadoğu'nun geleceğinde söz sahibi olacak binlerce ismi yetiştirmiştir. Özellikle kültürel alanda bütün Ortadoğu ülkeleriyle İngiltere arasında devam eden üst düzey iletişim ve etkileşim, İngiliz tesirinin sürekli kalmasına hizmet etmektedir.

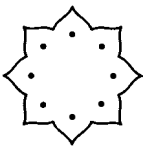
Ortadoğu ve İslâm dünyasındaki İngiltere etkisinin en az 200 yıl daha süreceği tahmin edilebilir. Tarihe odaklanmayanlar için "abartılı şekilde uzun" gelebilecek olan bu süreyi, Müslümanların dünya hâkimiyetiyle geçen asırlarla kıyaslayarak anlamaya ve makul görmeye çalışabiliriz:

711'de Endülüs'e ayak basan Müslümanlar, yaklaşık 750 yıl boyunca İspanya topraklarında kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu 600 yıl yaşadı. 800'lü yılların ortasında Abbâsî halifelerinin emri altına giren Türkler, İbn Tulun'un Kahire'de kurduğu şehir devletinden sonra, neredeyse kesintisiz bir biçimde 1000 yıl boyunca eski dünyada hâkimiyet kurdular. Batı dünyası, tüm bu uzun asırların çoğunda mağlup cephe, pasif izleyici ve olaylara maruz kalan taraf rolündeydi.

Dünyanın kendi içindeki şartları gereği, geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren artık roller değişti. Müslümanlar, Batılı güçlerin hangi zaaflarını kullanarak onlara karşı zafer kazanmışlarsa, şimdi aynı zaaflar sebebiyle mağlubiyeti yaşıyorlar. Vaktiyle Batılılar arasında cari olan ve Müslümanların işine gelen uzun süreli iç çatışmalar, maddî yetersizlikler, siyasal bölünmeler, din savaşları vb. şimdi tamamen Müslüman bünyede mevcut.

Tarihe ve coğrafyaya hâkim olan değişmez yasalar gereği (İslâmî literatürde bunun adı "sünnetullâh"tır), arızaların giderilmesi ve toplumların toparlanması birkaç yüzyılı buluyor. Bu sırada karşı taraf zirveyi bulup çöküşe geçmeye başlıyor. Derken onların çöktüğü noktada, uzun bir sefaletten toparlanmış olarak çıkan berikiler yükselmeye başlıyor. Dünya tarihi, bu döngünün sayısız örnekleriyle doludur.

Bu açıdan bakıldığında, İngiltere gibi köklü ve tesirleri derinlere işlemiş bir imparatorluğun kısa süre içinde çöküp yok olmayacağı açıktır. Zirvedeki devri henüz 150 yılı ancak tamamlayan İngiltere, bugün çökmeye başlasa bile, en az 200 yıl daha gücünü ve tesirini korumaya devam edecektir.

13

Irkları yok sayan "ütopik ümmetçilik" coğrafyaya gerçekçi bir proje sunamaz. Irk unsurunu yok etmek mümkün olmadığına göre, bu gerçeği dikkate almak gerekir.

"Bu hanîf İslâm dini, Arap bir karakterde doğmuştur, çeşitli milletlere de Araplar vasıtasıyla ulaşmıştır. İslâm'ın kitabı, apaçık bir Arap lisanıyla indirilmiştir. Müslümanların gerçekten Müslüman oldukları o günlerde, İslâm, çeşitli milletleri Arapça lisanı üzere birleştirmiştir. Bu nedenle, 'Araplar yenik düşerse, İslâm da yenik düşer' denmiştir. Bu sözün manası, Arapların siyasi iktidarı zayıflayıp yönetim işi başkalarına intikal ettiğinde gerçekleşmiştir. Araplar, İslâm'ın ana gövdesi ve muhafızlarıdır."

"Her şeyin, üzerine bina edildiği bir esası ve temeli vardır. Genel bir İslâm toplumu (ve ümmeti) inşa edebilmenin esası ve temeli de öncelikle Arapların birliğini kurmaktır."

Bu alıntılar, 1928'de Mısır'ın İsmâiliyye şehrinde Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nı (İhvân-ı Müslimîn veya kısaca İhvân) kuran Hasan el Bennâ'ya ait. Hem Risâleler'inde, hem de İhvân'ın yayın organı olan *Nezîr* dergisinde, Bennâ'nın Araplara ve Araplığa yönelik bu türden birçok cümlesini bulmak mümkün.

"Ümmetçi" olarak tavsif edilen Hasan el Bennâ, yoksa bir Arap milliyetçisi miydi? Elbette hayır. Hasan el Bennâ bir Arap milliyetçisi değildi, ama içinde yaşadığı ve yetiştiği kültürü reddetmeyen, ırkları ve milletleri "hayatın fıtratı gereği" olarak kabullenmiş, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arap

milletinin de İslâm emanetine en fazla sahip çıkması gerektiğine inanmış bir siyasi liderdi.

Araplığı ve İslâm'ı birbirinden hiç ayırmayan, birini ötekine değişmeyen ve gölgeletmeyen Hasan el Bennâ, 12 Şubat 1949 günü bir suikasta kurban gittiğinde, Arap dünyasında siyasi milliyetçilik boy göstermeye çoktan başlamıştı. Kuruluşundan kısa bir süre sonra bütün Arap dünyasına yayılan "İslâmcı" İhvân çizgisinin karşısında, Arap milliyetçiliğini bayrak edinmiş bir hareket gelişiyordu: Baas ("Diriliş") Partisi.

7 Nisan 1947'de Ortodoks Hıristiyan Mişel Aflak'la Sünnî Müslüman Salahaddîn el-Bitâr'ın ortak projesi olarak doğan Baas, seküler Arap milliyetçiliğini temel alan bir ideolojiye sahipti. Her ikisi de Paris'te eğitim gören Aflak ve Bitâr'ın kurduğu parti, çok kısa bir süre içinde -tıpkı İhvân gibi- bütün Arap dünyasına hızla yayılacak, 1963'te de Irak ve Suriye'de askeri darbe yoluyla iktidara gelecekti.

1950'lerden itibaren "İslâmcı" çevreleri milliyetçilikten ve ırkların varlığını doğal bir gerçeklik olarak vurgulamaktan kaçınmaya sevk eden nedenleri, özellikle Arap dünyasında tırmanışa geçen seküler Araplık damarında aramak lazımdır. Hasan el Bennâ'nın dilinden komplekssiz ve doğal biçimde dökülen Araplık vurgusunun, Seyyid Kutub'un ve ardıllarının dilinde bir tür 'suç'a dönüşmesini de tam bu bağlamda düşünmek gerekir.

İhvân çizgisinin Mısır, Suriye, Irak ve diğer ülkelerde seküler Arap milliyetçisi askeri rejimler tarafından ezilmesi, İhvân'dan ilham alan diğer siyasi hareketlerin (Tunus'ta Nahda, Türkiye'de Millî Görüş, Pakistan'da Cemaat-i İslâmî vb.) de aşağı yukarı benzer tecrübeleri yaşaması, "Çözüm İslâm'da" sloganıyla, ana vurgusunun sadece İslâm olduğu bir siyasi üslubu yaygınlaştırmıştır.

Gayet haklı gerekçelerle "ütopik ümmetçilik" olarak isimlendirebileceğimiz bu bakış açısına göre, Müslümanlar arasında

kesintisiz, sınırsız ve sadece "İslâm kardeşliği" ortak paydasına dayalı bir birlik olmalıdır. Ülkeler arasındaki sınırlar kalkmalı, bir uçtan bir uca "pasaportsuz-vizesiz" gidilebilecek bir "ümmet coğrafyası" hayalinin gerçekleşmesi için çalışılmalıdır.

İnsan fıtratından kaynaklanan farklılıkları ve ayrışma noktalarını yok sayan, ırkları ve insanın kendi ırkıyla kurduğu duygusal bağları es geçen, tamamen hayalî bir birlik ve beraberlik öneren bu "ütopik ümmetçilik", elbette hayatın gerçekleriyle ve Ortadoğu'nun bünyesiyle tamamen uyumsuz bir proje teklif ediyordu. Temelden ve hakikatten yoksun böylesi bir projenin, yolun sonunda iflas etmesi ve kitlelerin umudu olmaktan çıkması da kaçınılmazdı.

Hasan el Bennâ'nın "doğal bir gerçeklik", "İslâm'a kuvvetli bir destek", "insan fıtratının olmazsa olmazı" şeklinde yerli yerine koyduğu ve doğru biçimde okuduğu ırk mefhumu, bugün Ortadoğu'daki dengeleri belirleyen ana parametrelerden biridir. Bu gerçeği fark etmek, ayakların yere basmasını ve zihinlerin makul çerçeveye geri dönüşünü sağlayacak, hayal ve emek israfını da önleyecektir.

Ortadoğu'nun (ve aynı zamanda uluslararası arenanın) en girift sorununa dönüşmüş bulunan Filistin meselesi, bu konudaki en çarpıcı örnekleri bünyesinde barındırır.

Arap dünyasının en popüler âlimlerinden Yûsuf el Karadâvî, Filistin'le ilgili her konuşmasına "Arapların ve Müslümanların davası" ibaresiyle başlar. Çizgi itibariyle İhvân'a yakın duran Karadâvî'nin böyle söylemesindeki amaç, Filistin'in önce Arapların daha sonra ise bütün Müslümanların meselesi olduğunu vurgulamaktır: Filistin sorunu, öncelikle bir Arap-Yahudi çatışmasıdır. Araplar, bu çatışmayı sürdürmek ve kazanmak konusunda, diğer Müslümanlardan daha öncelikli bir

sorumluluğa sahiptir. Arapların kendi aralarındaki kavga ve gerilimler nedeniyle Arap olmayanların Filistin davasında söz sahibi haline gelmesi, Araplar için utanç kaynağıdır. Araplar, bir an önce toparlanmalı ve tarihsel misyonlarını yeniden üstlenmelidirler.

Yûsuf el Karadâvî'nin kişisel olarak ifade ettiği bu gerçeklik, Mısır'da ülke ve bölge bazında somutlaşır. Ürdün'le birlikte, tarihî Filistin topraklarına -bilhassa da Kudüs'e- en yakın Arap ülkesi olan Mısır, Filistin davasıyla ilgili bütün süreçlerde otomatik olarak söz ve karar sahibidir. Mısır'la ilgili müstakil bölümde de ifade edildiği gibi, Mısır'ın misyonu ve Arap dünyası içindeki ağırlığı, Filistin konusunda kendisini bütün yönleriyle hissettirir. Günümüzde, Hamas'la Türkiye'nin ilişkilerinin en zirvede olduğu dönemlerde bile, Filistin'le ilgili diplomatik süreçler Mısır'ın himayesinde yürür. Filistin içindeki ihtilafların çözüm yeri Kahire'dir. Filistin'de "birlik hükümeti" kurulması gibi birtakım çabalar gerçekleşeceğinde Mısır mutlaka devreye girer. Mısır istihbaratının bir kulağı Gazze sokaklarındadır. İsrail, Filistin'le ilgili temel meseleleri mutlaka Mısır'la istişare eder.

"Arapların meselelerini yine ve sadece Arapların halletmesi gerektiği" düşüncesi bazen öylesine abartılır ki, istenmeyen bazı olaylar da meydana gelebilir. Cezayir Dışişleri Bakanı Muhammed Sıddık Benyahya'nın 3 Mayıs 1982 günü hayatını kaybettiği uçak kazası bunlardan biridir örneğin. İran-Irak Savaşı (1980-88) sırasında iki ülke arasında arabuluculuk yapmak için yola çıkan Benyahya'nın, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin tarafından öldürtüldüğüyle ilgili ciddi iddialar var. İddianın ilk sahibi, Benyahya'nın ölümünden sonra kurulan araştırma komisyonuna başkanlık eden Cezayir eski Ulaştırma Bakanı Salah Gudcil. Cezayir eski Savunma Bakanı Hâlid Nezzâr bu iddiayı bizzat doğruladı üstelik. Saddam'ın, bir Arap'ın bir Arap'a karşı İranlı ile müzakereye girişmesini ve Arap cephesindeki birlik görüntüsünü bozmasını "ihanet"

olarak gördüğünü söyleyen Nezzâr, Benyahya'nın (ve beraberindeki 13 kişinin) bindiği uçağın Saddam'ın emriyle düşürüldüğünü kaydediyor. Nezzâr, dönemin Cezayir Cumhurbaşkanı Şadlî Bincedîd'in konuyu örtbas ettiğini de dile getiriyor.

Böyle bir şey gerçekten olmuş mudur? Bölgenin gerçekleri ve iç dengeleri düşünüldüğünde, "Hayır, olamaz" demek mümkün değil.

Filistin, Kudüs ve diğer bölgesel meselelerde, Arap cephesinde bir alt bölünme daha görülür: Mısır ve Suudi Arabistan arasında kıyasıya bir liderlik yarışı vardır. Bunu fark etmek de bölgeyi anlamak açısından önemlidir.

1962 ilâ 1970 arasında Mısır'la Suudi Arabistan, Yemen toprakları üzerinde yıkıcı bir savaşa tutuşmuştu. Toplam 200 binden fazla insanın hayatını kaybettiği bu amaçsız ve fuzulî savaşın en şiddetli döneminde, 1965 itibariyle Mısır'ın Yemen'deki asker sayısı 60 bine ulaşıyordu. 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda İsrail, Mısır'ın uçaklarını daha havalanmadan vurup imha edince, Mısır ordusu mecburen Yemen'den çekilmek durumunda kaldı. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnâsır'ın 28 Eylül 1970'teki ölümüyle tamamen sona eren savaş, Mısır-Suudi Arabistan rekabetinin nerelere varabileceğini gösteren bir örnekti.

Bu satırların yazıldığı 2018 yılı itibariyle Mısır'la Suudi Arabistan arasında zımnî bir barış var gibi görünüyor. Mısır'da 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen askeri darbeye Suudi Arabistan'ın verdiği siyasi, ekonomik ve askerî destekle birlikte, iki ülke arasında "stratejik ittifak" kurulmuş olsa da, gerilimlerin eli kulağındadır. Ortadoğu'nun tabiatı gereği, Mısır'la Suudi Arabistan'ın rekabet içinde bulunmaması ve sürekli ittifak içinde olması mümkün değildir.

Batılılar dışında, Ortadoğu coğrafyasının temel meselelerine "dışarıdan" müdâhil olan iki ülke Türkiye ve İran'dır. "Arap olmamak" gerçeği, bu iki ülkenin karşısına öncelikle çıkan bir engeldir. Filistin ve diğer önemli konularda, Türkiye ve İran'ın öne çıkması Arap kamuoyunda karmaşık duygulara sebep olmaktadır. Halk tabakaları "Arap olmamalarına rağmen" bu iki ülkenin attığı adımlara genelde sempatiyle yaklaşırken, aydın kesimler ve yönetici sınıflar yine aynı nedenle Türkiye ve İran'ın Ortadoğu'da aktif rol oynamasından hoşlanmazlar.

Bunlara ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Arap coğrafyasını 400 yıldan fazla bir süreyle yönetmiş bulunması, Arapların şuuraltında hâlâ yaşayan bir olgudur. Altıncı bölümde gerekçeleri ayrıntılı biçimde açıklandığı üzere, Türkiye'nin bölgeyle ilgili atacağı herhangi bir aktif adım, "Yeni Osmanlılar" imalarını beraberinde getirecektir ve getirmektedir. Tarihin yüklediği bu "bagaj", Arap dünyasının her köşesinde Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır ve çıkacaktır. Arap dünyasıyla ilişki kurarken, bu ince nokta hiçbir zaman gözden kaçırılmamalıdır.

İran ise İslâm dünyasının yaklaşık yüzde 15-20'sine tekabül eden bir azınlık mezhebinin temsilcisi olarak, Ortadoğu ve Arap coğrafyasıyla ırk temelinde münasebet geliştirmesi imkânsız olduğundan, "Filistin" üzerinden bağ kurmaktadır. Arap ve İslâm dünyasının dağınıklığı sayesinde, İran bu alanda önemli bir mevziyi tutmayı başarmıştır.

İran ve Şiîliğin yeniden yükselişi için, önemine binaen, ayrı bir başlık açmak icap ediyor.

14

Şiîlik, tarihteki üçüncü büyük yükselişini yaşamaktadır. Bu durum, İslâm dünyası içinde bir iç çatışma ihtimalinin güçlendiğini göstermektedir.

Ubeydullah el Mehdî, film senaryolarını aratmayacak uzun ve korku dolu bir serüvenin ardından, bugünkü Tunus'un doğu kesiminde yer alan minik yarımadaya sığındığında, Ortadoğu tarihinde yeni bir dönemin başlamak üzere olduğunu elbette bilmiyordu. Kendi ismiyle anılacak ve kurduğu devletin başkentine dönüşecek olan şehri -Mehdiyye- burada inşa etmeye karar veren Ubeydullah, Şia içindeki İsmâilî itikadına mensup bir savaşçıydı. 874'te dünyaya geldiği Suriye'den, Abbâsîlerin baskısı yüzünden kaçmış, Mağrib'in birçok bölgesinde taraftarlarıyla var olmaya çalıştıktan sonra 909'da kendi devletini kurmuş, 918 yılında da nihayet Tunus'un bu ücra köşesine yerleşmeye karar vermişti. Kara bağlantılarını yalçın kayalıkların oluşturduğu bu yarımada, inşa edilen kalenin yardımıyla, dışarıdan ulaşılması imkânsız hale getirilmişti.

Dâîlerini (Şiî inancını yayan tebliğciler) ve komutanlarını Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun birçok yerine gönderen Ubeydullah el Mehdî, 5 Mart 934'te Mehdiyye'de öldüğünde, arkasında hem Mağrib bölgesindeki yerel emirliklere hem de Abbâsîlere karşı sürekli sınırlarını genişleten bir devlet bırakmıştı. Ubeydullah tarihe sadece ünlü Fâtımî İmparatorluğu'nun kurucusu olarak değil, aynı zamanda "ilk zâhirî İsmâilî imam" olarak da geçecekti.

Dördüncü halife Muizz li-dinillâh dönemi (953-975) Fâtımîlerin en parlak devridir. 969'da Mısır'ın İhşîdîlerden alınmasının ardından kurulan yeni başkente Kâhire ("hâkim olan, üstün gelen" anlamında) ismini veren de bizzat Muizz'dir. Onun döneminde Fâtımîler Mısır'la birlikte Suriye, Filistin, Hicaz ve kısmen Yemen'i de hâkimiyetleri altına almışlardır.

Kahire'de bugün hâlâ kendi adıyla anılan cadde ve çevresinde birbirinden görkemli abideler inşa ettiren Muizz, ölümünden üç yıl önce, saltanatının sembolü olarak tasarladığı büyük bir cami yaptırdı. 22 Haziran 972 Cuma günü ibadete açılan caminin ismi, başlangıçta "Câmiu'l-Kâhire" idi, yani Kahire Camisi. Daha sonraki süreçte, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın ismine nispetle camiye "Ezher" denilmeye başladı. Kısa süre sonra Şiî dâîlerin yetiştirildiği bir yükseköğretim kurumuna dönüşen Ezher, aynı zamanda Fâtımîler tarafından Mısır'dan yayılan yeni bir din anlayışının da merkeziydi. Örneğin, Mevlid Kandili ilk kez bu dönemde, Şiî ulemanın ön ayak olmasıyla kutlandı, ardından tasavvufi akımlar yoluyla İslâm dünyasının dört bir yanına yayıldı.

Altıncı Fâtımî halifesi Hâkim bi-emrillâh'ın 1005 yılında tesis ettirdiği eğitim kurumu "Dâru'l-Hikme" ve yaptırdığı Hâkim Camii, Ezher'in katı Şiî-İsmâilî öğretisini yumuşatma misyonunu üstlendi. Ezher'in aksine, diğer İslâmî yorumlara da açık olan bu kurumda, sadece dinî ilimler değil, pozitif bilimler ve felsefe de öğretiliyordu. Ezher'le beraber Dâru'l-Hikme, Fâtımîlerin inanç ve düşüncelerini İslâm dünyasına yaydıkları ana merkezler haline geldi.

Fâtımîlere "bilimin altın çağı"nı yaşatan Hâkim bi-emrillâh, kişisel olarak dengesiz ve öngörülemez bir insandı. Kudüs'teki Kıyâme Kilisesi'nin yıkılması emrini verip sonradan vazgeçmesi, Filistin bölgesindeki tüm Hıristiyan ve Yahudi mabetlerini ortadan kaldırmaya girişmesi, geçirdiği ani öfke nöbetleri, etrafındaki birçok bürokratı aniden idam ettirmesi derken,

13 Şubat 1021 gecesi bir eşeğe binerek Kahire'nin etrafındaki tepelerde yalnız başına gezintiye çıkan Hâkim bir daha geri dönmedi. Uzun aramalar sonucunda bulunan tek şey, eşeğin parçalanmış bedeniyle Hâkim'in kanlı gömleği oldu. Halifenin başına ne geldiği sorusu, o tarihten günümüze hâlâ net olarak cevaplanabilmiş değildir.

Ortadan kaybolduğunda henüz 36 yaşında olan Hâkim, kısa ömrüne rağmen 25 yıllık uzun bir saltanat sürmüştü. Onun özellikle Filistin'deki Hıristiyan kutsal mekânlarına yönelik müdahalelerinin, Avrupa'da Haçlı Seferleri'nin organize edilmesine yol açan sebeplerden biri olduğu kabul edilir. Görmeye Hâkim'in ömrü yetmemiş olsa da, 78 yıl sonra -1099'da- Haçlılar, Kudüs'ü Fâtımîlerin elinden alacak, şehirdeki bütün Müslümanları ve Yahudileri de kılıçtan geçirecektir.

Dâru'l-Hikme, hamisinin ortadan kaybolmasının ardından varlığını bir süre daha devam ettirdi. Ancak ilk dönemdeki ihtişamını hiçbir zaman yakalayamadı. 1068'de çıkan bir ayaklanmada Dâru'l-Hikme'nin muazzam kütüphanesi yağmalandı, yığınlar halinde toplanarak ateşe verilen kitapların deri ciltleri, bedevilere ayakkabı hammaddesi oldu.

Salahaddîn Eyyûbî, 1171'de Fâtımî yönetimini ortadan kaldırıp Mısır'ın hâkimi olduğunda, Dâru'l-Hikme'yi dağıtarak, yerine Sünnî medresesi ikame etti. Ezher'in medrese kısmını kapatan, mescidinde namaz kılınmasını yasaklayan Salahaddîn, Şiî İsmâilî öğretinin izlerini tamamen sildikten sonra, Ezher'i Sünnî (ve Şâfiî) usule göre yeniden organize etti. Müfredatın hazırlanması, öğretim kadrosunun tamamlanması ve fiziksel tadilatın ardından Ezher birkaç yıl sonra yeniden açıldığında, İslâm dünyasının en önemli eğitim kurumlarından biri olarak artık çoğunluğun itikadına hitap ediyordu.

Şiîlerin ilk büyük devlet ve imparatorluk tecrübesi olan Fâtımî idaresi, Kuzey Afrika ve Ortadoğu topraklarında tam 262 yıl (909-1171) hüküm sürdü. Salahaddîn'in sert müdahalesiyle

Fâtımî Devleti tarihe karışmış olsa da, bu dönemde yetiştirilip İslâm dünyasının dört bir yanına gönderilen Şiî dâîler, İsmâilî inancının kök salmasına yardımcı oldu.

Günümüzde İran'ın Şiîliğin merkezi ve bayraktarı oluşuna bakan biri, aynı toprakların geçmişte Sünnî çoğunluğun yaşadığı bir coğrafya olduğuna inanmakta zorlanabilir. Bu dikkat çekici değişim, zorlu ama ısrarlı bir siyasal proje çerçevesinde şekillenmiştir.

Sünnîliğe sofuluk derecesinde bağlı bir tarikat lideri olan Şeyh Safiyyuddîn Erdebîlî'nin (1252-1334) kurmuş olduğu dinî hareket, ardılları tarafından "siyasi Şiîlik" olarak yeniden formüle edilmişti. Kurucusuna nispetle "Safeviyye" adını alan hareket, başlangıcının üzerinden henüz 100 yıl bile geçmeden bambaşka bir forma dönüştü. Şeyh Cüneyd (ö. 1460) ve oğlu Şeyh Haydar'ın (1460-1488) Alevî Türkmenlerden oluşturduğu askerî güç, Safevîlere Azerbaycan ve Kafkasya'da ciddi şekilde ilerleme imkânı sağladı.

Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail (1488-1524), İran topraklarının Şiîliğin üssüne dönüşmesine yol açacak süreci başlatan isimdir. Batıda önce Türkmen Akkoyunlular daha sonra da Osmanlılarla, doğuda ise "Özbek Hanlığı" olarak da bilinen Şeybânîlerle mücadele eden Şah İsmail, Şiî inancını, yönettiği bölgedeki insanları siyasî ve askerî mücadeleye odaklamak için "manevî güç" olarak kurgulamıştır.

1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran'da mağlup edilinceye kadar, başkent Tebriz'den batıya doğru Anadolu içlerindeki ilerlemesini sürdüren Şah İsmail, bu tarihten sonra ülkesinin iç meselelerine odaklandı. Osmanlı'daki yeniçerilere benzer biçimde, Safevîlere hareket kabiliyetini kazandıran Türkmen kuvvetler, yönetimde ortaklık iddiasında bulunan

bir gölge güç haline gelmişti. Şah İsmail, kademeli olarak Türkmenleri devlet tabakalarından diskalifiye ederek, yerlerine İran topraklarının yerli halkı olan Farsları getirmeye başladı. Devletin üst düzey yöneticileri, "sorun çıkarmayacak" bir etnik sınıf olarak görülen Farslardan belirlendikçe, İran devlet yapısı ve sosyolojisi de buna göre şekillenecekti.

Şah İsmail'den sonra yerini alan 10 yaşındaki oğlu Tahmasb, tıpkı Yavuz'dan sonra tahta çıkan oğlu Süleyman gibi, uzun bir saltanat sürmüştür. 1576'daki ölümüne kadar Osmanlılarla çatışmayı sürdüren Şah Tahmasb, tıpkı babası Şah İsmail gibi, Şiîliği "siyasî motor" olarak kullandı. Yine babasının başlattığı "İranlılık" kimliğini yerleştirme sürecini devam ettiren Şah Tahmasb döneminde, Türkmenler kitleler halinde Şiîliğe intisap etti. Devletin merkezinin Tebriz'den Kazvin'e taşınması da, Şiî ideolojinin dış müdahalelerden uzakta yeşertilmesine yardımcı oldu.

Bütün tarihi kaynakların ittifakıyla, Safevîlerin altın çağı, Şah Abbas'ın 1588'den 1629'a kadar devam eden uzun saltanatıdır. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile devam etmekte olan savaşlar silsilesine son veren Şah Abbas, doğuya yönelerek Horasan bölgesini İran sınırları içine aldı. Sonra yeniden batıya ilerledi, Irak'ı Osmanlılardan geri almayı başardı. Ülke içinde ciddi reformlara girişen Şah Abbas, "Kızılbaş" derebeylerinin etkisini azaltmak için İran'a 200 bine yakın Ermeni ve Gürcü'yü iskân etti. 1598'de başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşıyan Şah, doğuda "kutsal şehir" Meşhed'in fethedilmesinin ardından, 1601'de İsfahan'dan Mehşed'e doğru ünlü yürüyüşünü gerçekleştirdi. 1000 kilometrelik mesafeyi yürüyerek kat eden Şah Abbas, Meşhed'de On İki İmam'ın sekizincisi olan İmam Rıza'nın (766-819) türbesinde ibadete kapandı. Türbeyi genişleterek restore ettiren Şah, yapının kubbesini altınla kaplattı. Tüm bunları yapmaktaki amacı, Şiî din adamlarının desteğini kazanmaktı, bunda da başarıya ulaştı. 1622'de Hürmüz Boğazı'nın ele geçirilmesiyle, Safevîler Basra Körfezi'ni tamamen denetimleri altına aldılar.

Gerçekleştirdiği askerî, ekonomik ve sosyal reformlarla Safevî devletini gerçek bir imparatorluğa dönüştüren Şah Abbas'ın 1629'da ölümü, ironik olarak devletin gerilemesinin de başlangıcıdır. 40 yıl 8 ay tahtta kalan Şah Abbas, tarihte uzun saltanat süren bütün kudretli sultanlar gibi, kendisinden sonra ulaşılacak bir seviye bırakmamıştı. İktidarının son çeyreğinde, ilerleyen yaşının da tetiklediği devrilme paranoyaları nedeniyle oğullarının dünyayla irtibatını kesti, onların siyasî tecrübe kazanıp devlet yönetimine hazırlanmasına müsaade etmedi. Babalarının idam ve müebbet hapis hükümlerinden yakasını kurtarabilen az sayıda Safevî şehzadesi de, sarayın kapalı kapıları ardında psikolojik dengelerini yitirdiler. Şah Abbas'ın ölümünü takip eden 100 yıllık bir karmaşa, kaos ve istikrarsızlığın ardından, 1736'da "Nadir Şah" adını alan Afşarlı bir Türkmen komutan, Safevî yönetimini yıkarak İran'da Afşarlılar dönemini başlattı.

İran'ın Şiîleşmesinde ve ülkedeki demografinin Fars ağırlıklı hale gelmesinde kilit bir rol oynayan Safevî İmparatorluğu, batıda Osmanlılar, doğuda da Özbekler ve Babürler tarafından sıkıştırılmalarından dolayı Fâtımîlerin Ortadoğu'da eriştiği güce hiçbir zaman erişemedi. Ancak, İran'ın günümüzde Şiîliğin üçüncü yükselişinin temsilcisi olarak öne çıkmasındaki altyapıyı oluşturmaları nedeniyle, Safevîliği "İkinci büyük Şiî devlet yapılanması" olarak kaydetmek gerekir. Özellikle Kerbelâ merasimlerinin devlet himayesinde yaygınlaştırılması bakımından, Safevîler günümüzde İran'da ve İran etkisindeki coğrafyalarda yaygın olarak görülen törensel matemin geleneğinin de öncüleridir.

❁

Safevîlerden sonra İran'ı yaklaşık 60 yıl yöneten Afşarlılar, 1796'da nöbeti Kaçarlara devretmişti. Her ikisi de Türkmen kökenli olan bu hanedanların ardından, 1925'te son Kaçar Şahı

Ahmed'in Avrupa'ya gitmesiyle, İran'da yönetim Kazak Tugayı komutanı Rıza Han'a geçti. Eğitimsiz bir asker olan Rıza Han, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan kaos ortamından istifade ederek 1925'te kendisini İran'ın hâkimi ilân etti. 1926'da "Rıza Şah" adıyla tahta çıkan yeni hükümdar, soyadı olarak -tarihteki büyük Pers imparatorluğu Ahameniş dönemindeki İran halkına ve diline nispetle- "Pehlevî"yi tercih etmişti.

Rıza Şah'ın 10 Haziran-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, İran yakın tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Modernleşme süreci bakımından zaten benzemekte olan iki ülke liderlerinin uzun istişarelerde bulundukları bu ziyarette Rıza Şah, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği inkılâplardan çok etkilenmişti. Türkiye'den aldığı ilhamla tepeden inmeci, baskıcı ve Batı tipi modernleşmeye hız veren Rıza Şah, kadınların kılık kıyafetine müdahale ederek işe başladı. Çarşaf ve peçenin yasaklanacağı haberleri üzerine, Şiî ulema kısa süre içinde ayaklandı. "Kutsal şehir" Meşhed'de bulunan İmam Rıza Külliyesi, çok geçmeden siyasî muhalefetin merkezi haline geldi. 1935 yazında başlayan fiili direniş, külliyenin parçası durumundaki Gevher Şad Camii'ne 13 Temmuz günü yüzlerce askerin yaptığı kanlı baskınla son buldu. En az 1670 kişinin hayatını kaybettiği katliam, Şah rejimiyle din adamları arasındaki kan davasının da başlangıcı kabul edilir.

8 Ocak 1936'da çarşaf, peçe, başörtüsü, geleneksel cübbe, entari ve diğer bütün "doğulu" kıyafetleri yasaklayan "Keşf-i Hicâb Kanunu" çıkınca, bu defa Rıza Şah'ın demir yumruğu İran'ın bütün şehirlerinde hissedilmeye başladı. Ancak, rejimin işi hiç de kolay değildi. Türkiye'nin aksine, İran'da dinî merkez olarak sivrilen şehirler ve yerleşik ulema sınıfının mutlak otoritesi mevcuttu. Tahran dışında Kum, İsfahan, Şiraz, Meşhed ve Tebriz'i akşamdan sabaha devlet direktifiyle değiştirmek mümkün değildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın fırtınası içinde, "istifa" görünümü altında İngiltere tarafından tahttan indirilen Rıza Şah'ın yerine, 1941'de oğlu Muhammed Rıza Pehlevî geçirilmişti. Rejimle ulema ve halk sınıfları arasındaki sürtüşme, Muhammed Rıza Şah döneminde daha da alevlendi. 1963'te ilan edilen kapsamlı dönüşüm programı "Beyaz Devrim", içerdiği toprak reformuna dair madde ile din adamlarının ekonomik gücünü sınırlamayı amaçlıyordu. Doğal olarak, din adamları rejime karşı ayaklandı. Bunlardan birinin ismini, kısa bir süre sonra bütün dünya duyacaktı: Rûhullah Humeynî (1902-1989).

Yönetici sınıfla halk arasındaki ekonomik uçurumun yarattığı genel sefalet tablosuna, Şah'ın acımasız istihbarat örgütü SAVAK'ın binlerce cana mal olan kanlı ve karanlık operasyonları eklenince, Pehlevî rejimi İranlılar açısından bir kâbusa dönüşmüştü. 1971'de Pers İmparatorluğu'nun 2500'üncü kuruluş yıldönümü için harcanan milyon dolarlar ve 1976'da İslâmî takvimin değiştirilmesi, Şah'ın sonunu getiren halk ayaklanmasının kilometre taşlarını oluşturdu. Hikâyenin devamı zaten malum...

1 Şubat 1979'da Ayetullah Rûhullah Humeynî'nin, Air France'a ait bir uçakla sürgünde bulunduğu Fransa'nın başkenti Paris'ten Tahran'a dönüşüyle, tarihteki üçüncü büyük Şiî devletinin kurulmasına doğru gidiş süreci de başlamış oldu.

Muhammed Rıza Şah'a toplumun her kesiminin birlikte başkaldırdığının farkında olan Humeynî, ilk adım olarak Mehdî Bâzergân'ı (1907-1995) başbakanlığa getirdi. Akademisyen kökenli bir eğitimci olan Bâzergân, hem bilgi birikimi hem de itidalli duruşuyla, İranlıların genelinde güven ve saygı uyandıran bir isimdi. Ancak kısa süre içinde Humeynî ile arasında çıkan görüş ayrılıkları, sadece dokuz ay sonra Bâzergân'ı istifa

etmek zorunda bıraktı. Ülke içindeki gücünü artıran Humeynî'nin, artık toplumun farklı kesimlerini memnun etme çabasına ihtiyacı kalmamıştı.

1980'de Saddam Hüseyin'in İran'a saldırmasıyla patlak veren ve sekiz yıl devam eden İran-Irak Savaşı, İran halkının Humeynî ve yönetimine daha sıkı sarılmasına yol açtı. Humeynî de bu sadakati, İran içindeki dengeleri din adamları sınıfı lehine sağlamlaştırmak için kullandı. Aynı yıl, üniversitelerin tamamına yakını kapatılarak müfredatın yenilenmesine girişildi. 1983'te okullar açıldığında, "seküler" unsurlar temizlenmiş, içerikler Şiî İslâm'a göre yeniden düzenlenmişti. Yine aynı süreçte İranlı bütün kadınlara kamusal alanda başörtüsü mecburiyeti getirilmiş, adalet sistemi "İslâm hukukuna göre" şekillendirilmişti.

İran içinde siyasal, ekonomik ve sosyal dengeleri Şiîliğe göre düzenlese de, Humeynî İslâm dünyasına "mezhepler üstü" bir üslupla hitap etmeye çalıştı. Bunun için kullandığı en önemli enstrüman da Kudüs oldu. 1979'da, Humeynî'nin işaretiyle Milli Eğitim Bakanı İbrahim Yezdî (1931-2017) tarafından ihdas edilen "Kudüs Günü" törenleri, bu durumun en bariz örneğidir. Her yıl ramazan ayının son cumasının "Kudüs Günü" olarak ihya edilmesi, günümüzde artık dünya çapına yayılmış bir etkinlik olarak çoktan yerleşmiştir.

"İslâm Devrimi"ne dinî meşruiyet sağlamak için ortaya attığı "Velâyet-i Fakih" teorisiyle Şiîler arasında büyük bir tartışmaya neden olan Ayetullah Humeynî, sahip olduğu karizma ve oluşturduğu devlet sistemi yardımıyla aykırı sesleri kısa zamanda bastırdı. Hz. Hüseyin'in katledildiği Kerbelâ olayının siyasî bir gündemle yeniden tedavüle sokulması, ta Safevîlerden beri İran devlet aklının elinde tuttuğu bir başka meşruiyet aracının tozlu raflardan indirilmesiydi. Şam Valisi Muâviye bin Ebî Sufyân'ın Hz. Osman'ın kanlı gömleğiyle Hz. Ali'ye karşı siyasî mücadele başlatması gibi, Humeynî de

şekillendirdiği ve yönettiği devlet aygıtını "Hz. Hüseyin'in günümüzdeki mirasçısı ve hak arayıcısı" olarak kurguladı.

Hem Kudüs hem de Hz. Hüseyin, Sünnî dünyanın da kabul edeceği argümanlardı. İran'ın bunların sözcülüğüne soyunması, Sünnîler tarafından "Humeynî'nin Sünnî dünya ile ortak payda arama çabası" olarak yorumlandı. ABD'nin Ortadoğu'daki jandarması konumunda olan Şah'ın devrilmesi de, Humeynî'ye İslâm dünyasının her kesiminde popülarite kazandıran bir başka unsurdu. Devrimden sonra binlerce insanın "Asr-ı Saadet'in günümüzdeki modellemesi" olarak görülen İran'a yaptıkları hayranlık ve merak dolu seferler, Humeynî'nin pozitif imajını İslâm dünyasının dört bir köşesine yayacaktı.

İran-Irak Savaşı devam ederken yaşanan üç gelişme, Ayetullah Humeynî'nin, kurduğu devleti ne pahasına olursa olsun yaşatmak için oldukça pragmatist davranabileceğini gösterdi. Kronoloji sırasına göre, bu olaylar şunlardı:

30 Ağustos 1981 günü, başkent Tahran'da düzenlenen bombalı saldırı, Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recâî, Başbakan Muhammed Cevad Bahonar ve beş hükümet yetkilisinin ölümüne neden olmuştu. İki ay önce, 27 Haziran'da, İslâmî Cumhuriyet Partisi'nin üst düzey isimlerinden Ali Hamaney, bir bombalı saldırıyla ağır yaralanmış; ondan bir gün sonra, bombalar bu defa partinin genel başkanı Ayetullah Muhammed Beheştî'yi hedef almıştı. Hükümetin, Beheştî'ye düzenlenen suikastta 72 kişinin öldüğünü açıklaması, o yıl 10 Ekim'e denk gelen Âşûrâ'ya zekice yapılmış bir atıftı: Kerbelâ'da da "İmam Hüseyin"le birlikte 72 kişi şehit olmuştu.

Yaz sonuna kadar rejimin en az 120 kilit adamının çeşitli saldırılarda hayatını kaybetmesi, Humeynî'yi geniş çaplı bir emniyet seferberliği ilân etmeye itti. Başlatılan tutuklama ve idam furyası önceleri saldırılarda sorumluluğu

bulunan terör örgütlerinin üyelerine yönelikken, daha sonra kapsam genişletildi: Komünistler, solcular, eski rejim yanlıları ve hatta tehlikeli bulunan yeni dönemdeki bazı isimler...

1986'ya gelindiğinde, binlerce kişi idam mangalarında veya hapishanelerde işkence altında hayatını kaybetmişti. Humeynî'nin yardımcısı ve halefi olarak bilinen Ayetullah Hüseyin Ali Muntazerî (1922-2009), bu dönemde yaşanan insan hakkı ihlalleri ve cinayetlerle ilgili önce Humeynî'nin kendisine, daha sonra ise kademeli olarak kamuoyuna bilgilendirmede bulunmaya başladı. Aynı yılın ekim ayında Humeynî'ye yazdığı -bilahare hatıratında da yer verdiği- mektubundaki ayrıntılar korkunçtu. Muntazerî, öldürülen hamile kadınlardan, iftar vakti katledilen dindar gençlerden, her gün düzenli olarak atılan dayaklar sebebiyle bayılıp komaya girenlerden, aylarca ışık görmeden hücrede tutulanlardan bahsediyordu. Muntazerî'ye göre, "İran İslâm Cumhuriyeti" zindanlarında işlenen suçlar, Şah rejiminin imza attıklarını çoktan geride bırakmıştı.

İran-Irak Savaşı'nın sona erdiği 1988 yazında zirveye çıkan infazlara gösterdiği tepki nedeniyle Ayetullah Muntazerî önce Humeynî'nin halefliği vazifesinden azledildi, daha sonra da yönetimden tamamen dışlandı. 2009'daki ölümüne kadar yönetime muhalif kalan Muntazerî, İran Dinî Lideri Ali Hamaney'in de "rehberlik makamı" için uygun vasıfta ve ilmî yeterlilikte olmadığı kanaatindeydi.

İran'da 1981-88 arasındaki bu cinnet döneminde tam olarak kaç kişinin öldürüldüğü bilinmiyor. Hadiselere bizzat şahit olan Ayetullah Muntazerî'ye göre rakam 3 bin 800 civarında. Bugün, 5 bine yakın ölüm vakası resmen raporlanmış ve aileler tarafından belgelenmiş durumda. Bazı insan hakları örgütlerinin 18 bin civarında ölü olduğu şeklindeki açıklamaları ise -henüz- dayanaksız bir iddiadan ibaret.

İran-Irak Savaşı'nda Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin tamamı Saddam Hüseyin'den yana olmuştu. Tek bir ülke hariç: Suriye. 1970'de Hâfız Esed'in (1930-2000) darbeyle işbaşına geldiği ülkede hâkim olan Baas Partisi, komşu Arap ülkesi Irak'taki Baas'la ölümcül bir çekişme içindeydi. 1979'dan önce Lübnanlı Şiî lider Musa Sadr kanalıyla kendi mezhebi Nusayrîlik'i Şia'nın "meşru" kollarından biri olarak kabul ettiren Esed, Şah'ın devrilmesinden sonra İran yönetimiyle hızlıca yakınlık kurmuştu.

1979'dan itibaren Humeynî, İran'da hâkimiyetini kökleştirmek için hamle üzerine hamle yaparken, Esed de 1976'dan beri devam eden "İslâmcı" ayaklanmayla meşguldü. 1975'te Lübnan iç savaşının patlak vermesiyle Suriye ordusunun bu ülkeyi fiilen işgali, Suriye içindeki Sünnî muhalefeti harekete geçirmişti. Baas rejimine hizmet eden önemli isimlerin, memurların ve tanınmış figürlerin arka arkaya suikasta kurban gitmeye başlamasıyla, rejim de muhalefet üzerindeki baskıyı arttırdı. Binlerce kişi tutuklandı, kurşuna dizildi, işkence altında hayatını kaybetti. 16 Haziran 1979'da Halep'teki Topçu Okulu'nda gerçekleştirilen katliamda 80'e yakın öğrencinin ölmesi üzerine, Esed rejimi saldırıdan Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nı (İhvân) sorumlu tutarak ülke çapında insan avı başlattı. İhvân'ın katliamda parmağının olduğu iddiası, şimdiye kadar ispatlanabilmiş değildir.

26 Haziran 1980'de Şam'da Hâfız Esed'e el bombasıyla düzenlenen suikast girişimi, rejimin muhaliflere karşı daha da sertleşmesine yol açtı. Ertesi gün, Esed'in kardeşi Rıfat komutasında Tedmur Hapishanesi'ne intikal eden bir askeri birlik, 1152 mahkûmu koğuşlarında makineli tüfeklerle tarayarak öldürdü. Diğer hapishanelerdeki tutuklular da hızlıca infaz edilmeye başladı. 1980-81'de Şam ve diğer kentlerde düzenlenen birkaç bombalı saldırının

ardından, rejimin muhaliflere asıl ve kesin cevabı Hama kentini kuşatmak suretiyle geldi.

2 Şubat 1982'de başlayan ve yaklaşık bir ay süren bombardımanda, Hama havadan ve karadan abluka altına alındı. Taş taş üstünde bırakılmayan saldırıların sonunda, en az 30 bin kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir. Hama Katliamı, Hâfız Esed'in ülkedeki İslâmcı muhalefeti tamamen sindirip yok etme projesinin son ve kesin adımını teşkil etmekteydi. Arap Baharı sürecine kadar, yani yaklaşık 30 yıl boyunca, Suriye'de herhangi bir halk ayaklanması veya toplu kalkışmanın görülmemesinin nedeni, Hama'daki vahşetin hafızalarda bıraktığı derin etki ve korkuydu.

Hama Katliamı ve buna giden süreç yaşanırken, İran yönetimi bir yandan 22 Eylül 1980'de Irak'ın saldırısıyla başlayan konvansiyonel savaşla uğraşıyor, bir yandan da ülke içinde muhaliflere yönelik infazları sürdürüyordu. Esed'in -eş zamanlı olarak- kendi ülkesindeki İslâmcı muhalefetin kökünü kazıması, uzun vadeli bölgesel politikalar tasarlamakta olan yeni İran yönetiminin elbette işine gelmişti.

Ayetullah Humeynî'nin Hama Katliamı'ndan ne derecede ve ne zaman haberdar olduğu tartışılmıştır. O zamanın kıt haberleşme şartlarında katliamı çok sonra öğrendiği iddiası, Suriye ile İran arasındaki sıkı diplomatik ve istihbarî münasebet düşünüldüğünde ikna edici değildir. Kuşatmanın öncesinde veya ilk günlerinde bilgi alamamış olduğu varsayılsa bile, bir ay devam eden bir operasyonu hiç işitmemiş olması, makul görünmemektedir. Hama sonrası süreçte Suriye yönetimine siyasî, askerî, ekonomik ve dinî açıdan her türlü desteğin sınırsızca sunulması, Humeynî ve ekibinin Suriye'deki "İslâmcı Sünnî muhalefet"e bakışı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

4 Kasım 1979'da, İran'ın başkenti Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nde Amerikan vatandaşlarının rehin tutulmasıyla

başlayan ve tam 444 gün süren kriz, ABD'de Demokrat Başkan Jimmy Carter'ın seçimleri kaybetmesine ve Cumhuriyetçi Başkan Ronald Reagan'ın iktidara gelmesine yol açmıştı. Reagan göreve başlarken kriz artık sona ermiş, Cezayir'in ön ayak olduğu bir anlaşma ile bütün Amerikalılar evlerine dönmüşlerdi.

İran'ın aktif şekilde var olduğu yeni bir Ortadoğu denkleminin oluştuğunu gören Reagan, tıpkı Humeynî gibi pragmatist bir siyasetçiydi. ABD, Ortadoğu'daki kadim müttefiki Şah'ı artık kaybetmiş olsa da, İsrail istihbarat servisi Mossad kanalıyla yapılan nabız yoklamaları, İran'ın yeni yönetiminin de Washington'la çalışmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Yakın tarihe, -ABD Başkanı Richard Nixon'ın 9 Ağustos 1974'te istifasına yol açan Watergate Skandalı'ndan ilhamla- "Irangate Skandalı" adıyla geçen gizli pazarlık ve işbirliğinin yolu da böylece açıldı.

1985'te Lübnan'da -yine İran'ın desteklediği- Hizbullah örgütünün elinde tuttuğu 39 Amerikalı rehinenin serbest bırakılması karşılığında, ABD Başkanı Ronald Reagan, İran'a silah satmaya başladı. Aynı yılın temmuz ayında İsrail'den İran'a, Amerikan yapımı 508 TOW tanksavar füzesi transfer edildi. Ticaretin gayet kârlı olduğunu fark eden İsrail, kasım ayında İran'a 500 füze daha gönderdi. 1986'nın şubatında İsrail, İran'a bu defa 1000 füze nakletti. Mayıstan kasıma kadar İran'a çok sayıda silah ve yedek parça gönderildi. İran'ın tüm bu hayatî desteklerin karşılığında ABD ve İsrail'e 48 milyon dolar civarında ödeme yaptığı tahmin ediliyor.

"Irangate Skandalı", 3 Kasım 1986'da, Lübnan'da yayımlanan eş-Şîrâ isimli bir gazetenin ifşaatıyla gün yüzüne çıktı. ABD yalnızca İran'a silah satmakla kalmamış, silahlardan elde edilen paranın bir kısmını Nikaragua'da Sovyet yanlısı Sandinista rejimine karşı savaşan kontra-gerillalara aktarmıştı.

Humeynî tarafından bizzat onaylanan bu silah alışverişi, ABD ile İran arasında günümüze kadar devam eden perde arkası anlaşma sürecinin de ilk adımıydı. İran, karşılığında bir şey aldıkça, ABD ve diğer Batılı ülkelerle ortak çalışmaktan hiç kaçınmayacak; özellikle Afganistan (2001) ve Irak'ın (2003) işgalleri sürecinde, Washington'la birlikte hareket ederek sahada ciddi bir ilerleme kaydedecekti.

Bu satırların yazıldığı 2018 yılının eylül ayı itibariyle, İran'ın ülke sınırları dışındaki faaliyet sahalarını üç başlıkta incelemek mümkündür: 1) Fiilî kontrol, 2) İdeolojik etki, 3) Hedef coğrafyalar.

İran, Ortadoğu'da 4 kadîm Sünnî başkenti fiilen kontrol ediyor: Şam (Suriye), Beyrut (Lübnan), Bağdat (Irak) ve Sanaa (Yemen). Arap Baharı sürecinde bütün çıplaklığıyla görüldüğü üzere, İran, Şam'dan elini çekmemek için her şeyi göze almış durumdadır. Beyrut, özellikle 1980'lerin başından itibaren İran'ın ideolojik yığınak yaptığı bir şehirdir. Bağdat, Irak'ın işgali sırasında ABD ile varılan zımnî mutabakat gereği İran'ın kontrolüne geçmiştir. Sanaa ise, 2014'te İran destekli Hûsîlerin düzenlediği hükümet darbesinden bu yana İran'ın hâkimiyetindedir.

Irak'taki alternatif Şiî havzası Necef, İran'la zaman zaman gerilimler yaşıyor olsa da, sahadaki dengeler, Tahran'ın kontrolündeki paramiliter örgütler ve ekonomik rantın bölüşümü bakımından İran'ın Irak üzerinde baskın bir güç olduğu görülüyor.

Körfez'in en küçük ülkesi olan Bahreyn, yüzde 70'e yaklaşan Şiî nüfusuyla, İran'ın ideolojik etki alanındadır. Suudi Arabistan'ın petrol zengini doğu eyaleti Şarkiyye de

Şiî nüfusun yoğunlaştığı bir bölge olarak, doğal şekilde İran'ın radarında bulunur.

Afrika, başlı başına İran'ın hedef coğrafyalarından biridir. Kuzeyinden güneyine, Afrika'nın her bir noktasında Şia etkisini yaymayı hedefleyen İran'ın en başarılı olduğu ülke, hiç şüphesiz Nijerya'dır. Ülkedeki yaklaşık 88 milyon Müslüman nüfusun yüzde 12'si Şiî inancına sahiptir. Nijerya'nın dışında Sudan, Mısır ve Mağrib'i de kritik hedef olarak belirleyen İran, buralara daha çok "Ehl-i Beyt muhabbeti" kanalıyla giriş yapmaktadır. Bu kanal, İslâm dünyasının birçok yerinde, tasavvufî cemaatlerin de Şiîleşmesine ("teşeyyu") yol açmaktadır. Görünüşte Sünnî esaslara bağlı olan birçok tasavvufî ve dinî akım, pratikleri itibariyle Şiî inancını izler hale gelmiştir.

İran'ın özellikle üzerinde çalıştığı bir diğer coğrafya, Doğu Türkistan'dır. Çin yönetimiyle, Uygur bölgesinde Şiî eğitim kurumları, mescitler ve kültür merkezleri açma konusunda anlaşan İran, bölgenin Şiîleştirilmesi projesini hızlı bir şekilde uygulamaya geçirmiştir. Şimdiye kadar neredeyse hiç Şiî'in bulunmadığı Doğu Türkistan'da şu anda sayının 50 bini geçtiği tahmin edilmektedir.

İran'ın, etkisini yayarken kullandığı birinci argüman, 1979'dan bu yana ateşli bir retorik olarak dillendirilen "ABD ve İsrail karşıtlığı"dır. Kritik zamanlarda bu ülkelerle masaya oturup pazarlıklara ve alışverişlere girişmekte beis görmese de, İran devlet aklının ürettiği sloganlar, halk tabanında kabul görmüştür. İslâm dünyasının birçok ülkesinde de İran, "ABD ve İsrail'e karşı direniş cephesi" olarak isimlendirilmektedir.

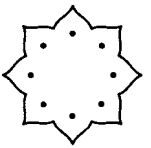
"Ehl-i Beyt Kültü" İran'ın kullandığı bir başka araçtır. Bu bağlamda, Kerbelâ bütün dinî gün ve gecelerin önüne geçirilmiş, Muharrem ayı da adeta Ramazan ayına rakip bir merasim ve ibadet zamanına dönüştürülmüştür. Hz. Hüseyin'in

Müslümanların genelindeki kıymeti üzerinden İslâm dünyasının tamamıyla irtibat kuran İran, böylece Sünnî kesimleri de Hz. Hüseyin fenomeni üzerinden köşeye sıkıştırıp itham altında bırakmaktadır. "Hz. Hüseyin'i Sünnîler öldürmüş" gibi bir manaya büründürülen "Modern Kerbelâ matemi" vesilesiyle, Şia dışındaki bütün Müslümanların kendilerini suçlamak ve özeleştiri yapmak zorunda kaldığı bir iklim oluşturulmuştur.

"Vahdet" kavramı da İran tarafından sıklıkla gündemde tutulmaktadır. İran'ın mezhepçi ajandasını ve İslâm dünyasındaki faaliyetlerini sorgulamamak şartıyla, "İslâm Vahdeti" konulu konferanslarda Sünnî din adamları ve siyasetçiler de sıklıkla boy göstermektedir.

❁

Tarihsel tecrübe, İran'ın temsil ettiği "Üçüncü Şiî Yükselişi ve Yayılması"nın da, tıpkı ilk ikisi gibi, İslâm dünyası içinde bölgesel bir çatışmaya yol açacağını göstermektedir. Eğer İslâm dünyası tarihten ders alıp, "İslâm kardeşliği" mefhumunu gerçekten hayata geçirmeye karar verirse, bu talihsiz senaryonun tekrarlanmaması işte o zaman beklenebilir.

15

Uluslararası arenadaki İran karşıtı retorik, İslâm dünyası içindeki bölünmeleri, rekabeti ve çekişmeleri körüklemektedir.

Fâtımîler, Hicaz da dâhil olmak üzere Ortadoğu'nun odak noktasında hâkimiyet kurmuşlardı. Merkez edindikleri Mısır, kendilerine Kuzey Afrika hattı boyunca ilerleme imkânı verirken, Hicaz ve Filistin'le de coğrafyanın merkezine uzanıyorlardı. Kahire'de yetiştirip İslâm dünyasının dört bir yanına gönderdikleri Şiî dâîler, inanç sistemlerini bütün Müslüman toplumlarda yaygınlaştırdılar. İsmâilîlik yorumu şeklinde bile olsa, Şiî düşünce Fâtımîler eliyle doğudan batıya yayıldı, Hindistan ve Asya içlerine kadar ulaştı.

Tarihe "İran'a İranlılık kimliğini ve Şiîliği yerleştiren devlet" olarak geçen Safevîler, Ortadoğu'nun merkezine fiziksel olarak hiç uzanamamış olsalar da, "On İki İmam Şiîliği" üzerinden coğrafyanın geniş bir kesimiyle temas sağladılar. Fiziksel olarak yetişemedikleri bir bölgeyi, ideolojileri ve inanç sistemleriyle kuşatmayı başardılar.

İran ise, coğrafî sınır olarak Fâtımîlerle boy ölçüşemeyecek olsa bile, elindeki silah ve çatışma gücüyle Fâtımîlerin sahadaki etkisinden daha geniş bir alana yaydı. Safevîlerin "İranlılık" ve "Şiîlik" kimliklerini yerleştirme siyasetini ise, bir devlet politikası halinde benimseyerek İslâm dünyasının en uzak köşelerine kadar uzanmayı başardı.

Modern dönemde, 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevî'nin devrilmesine kadar, Şiîlik içindeki siyasi potansiyel ve coğrafyada etkili olma mahareti öne çıkmış değildi. Bilhassa Irak ve Lübnan'da kendilerini gösteren bazı karizmatik Şiî din adamları ve siyasî önderler dışında, "devlet mantığı" çerçevesinde örgütlenme henüz görülmemişti. Şah'ın devrilmesinden sonra, Ayetullah Humeynî tarafından iskeleti oluşturulan ve kendisinden sonra sistemleştirilen Şiî devlet mantığı, İranlılık unsurunu da millî bir güç olarak yedeğine alıp, coğrafyada söz sahibi haline geldi.

"Siyasal İslâm sorunu" ile yüzleşmeye başlayan Batı için, 1979'dan sonra İran'ın ortaya koyduğu farklı ton, elbette gözlerden kaçmayacak kadar keskin ve dikkat çekiciydi. Devrim liderlerinin kullandığı sert retoriğe rağmen, İran'ın İslâm dünyası içinde en fazla yüzde 20'lik bir azınlığın temsilcisi oluşu, göz ardı edilemeyecek kadar stratejik bir noktaydı. İran-Irak Savaşı'nda açık örneği görüldüğü üzere, bütün kritik dönüm noktalarında perde arkasından İran'la iş kotaran uluslararası sistem, bir yandan da İran karşıtı tonu yükselterek, İran'a İslâm dünyası içinde sarsılmaz bir mevki kazandırdı. Coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal zenginliklerin de yardımıyla, İran'ın bu kazanımları sürekli hale getirip devlet politikasının altını doldurmakta kullanmaya ve ateşli sloganlarla kitlelere aktarmaya başlaması da uzun sürmedi.

Giderek yükselen karşılıklı salvolar ve tehditler arasında, 11 Eylül 2001 günü ABD'de düzenlenen ünlü saldırıların faillerinin İranlılar olması beklenirdi. Ama öyle olmadı. 19 saldırgan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Lübnanlıydı. Üstelik hepsi de Sünnî idi. Saldırılardan sonra Afganistan ve Irak işgal edildi, her ikisinde de ABD, sahada İran'dan yakın destek ve yardım gördü. 1980'lerin ilk yarısında yaşanan birkaç sürtüşme hariç, İran'la ABD arasında açık ve sıcak çatışma hiçbir zaman yaşanmadı.

11 Eylül Saldırıları, sadece iki İslâm ülkesinin (Afganistan ve Irak) Batılılar tarafından işgaline yol açmadı, aynı zamanda El Kaide ve benzeri oluşumlar vesilesiyle "terör" ifadesinin Sünnî Müslümanlara yapıştırılmasını da sağladı. El Kaide'den IŞİD'e giden yolda, Batı medyasının terörle Sünnîleri eşleştiren dili de sürekli ağırlaştı ve saldırganlaştı.

2011'de "Arap Baharı" adı verilen bölgesel türbülans başladığında, Suriye olaylarının failleri zikredilirken Batı medyasında sürekli dile getirilen "terör grupları", "yabancı teröristler", "radikal muhalifler" vb. ifadelerin hedefinde de yine Sünnîler vardı. Beşşar Esed yönetimi dudak ucuyla kınanırken, ne rejimin on yıllardır halka reva gördüklerinden bahis açan vardı, ne de İran'ın Suriye Baas Partisi'ne devam eden desteğinden. Dünya medyasının ve siyasetçilerin Suriye olaylarını ele alış biçiminde, ta başından beri İran'ı himaye eden ve görmezden gelen bir ton hâkimdi. Yine, Lübnan'dan Suriye'ye geçerek muhaliflere karşı savaşan Hizbullah milisleri "yabancı savaşçı" kategorisine sokulmazken, İran'ın Afganistan'dan taşıyıp Suriye'de cepheye sürdüğü binlerce Şiî savaşçıdan da söz eden yoktu. Ne Halep bombalanırken manşete taşındı İran, ne de İdlib'de kuşatma altında bulunan insanları bekleyen muhtemel tehlikelerden bahsedilirken. Aksine İran, uluslararası sistem açısından "barışsever ve yapıcı bir partner"di.

İran, Suriye olaylarına rejimin safında müdahale ederek hem 1 milyona yaklaşan can kaybından direkt şekilde sorumlu oldu, hem de kendisine açılan alanda fütursuzca ilerleyerek Arap halklarının gözündeki konumunu şüpheli hale getirdi. 2006 yazında İsrail ordusu Lübnan'a saldırıp 33 gün boyunca ablukayı devam ettirdiğinde, İslâm dünyasında halklar, evine Hizbullah bayrağı asacak kadar aradaki farklılıkları unutmuştu. Yalnızca 10 yıl sonra, artık İran'ın niyetleriyle ilgili duygular karmakarışık, öfkeler ve sinirler kabarıktı.

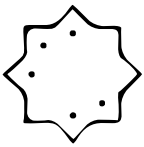

ABD Başkanı Barack Obama'nın 2008-2016 arasındaki iki dönemlik görev süresi, genellikle İslâm dünyası ve Ortadoğu ile ilgili kararsızlık, gelgit ve beceriksizlik dönemi olarak anılır. ABD'nin Suriye'de "ne yapacağını bilemez" bir siyaset izlediği, kararsız adımları nedeniyle bölgedeki statükonun sarsıldığı, Amerikan menfaatlerinin tamir edilemez biçimde zarar gördüğü gibi çıkarımlara sık rastlanır.

Oysa Obama dönemi, İran'a kasıtlı ve bilinçli olarak alan açılan, Irak ve Suriye'de iplerin tamamen İran'ın eline verildiği, ambargoların kaldırılmasıyla İran yönetimini ekonomik olarak da güçlendirildiği, nükleer anlaşmanın imzalanmasının ardından Tahran'ın dünya sistemine kazandırıldığı bir zaman dilimi olarak da okunabilir. Barack Obama kararsız bir başkan değildi, hele "amaçsız" ve "şapşal" hiç değildi. İngilizlerin devlet sistemini dikkatli bir şekilde incelemiş bir hukukçu olarak, Ortadoğu'nun mevcut gidişatına çok fazla müdahale etmemeyi seçmişti o kadar. Bu tercihi, dışarıdan bakanlar için ABD'yi bölgede etkisizleştirmekle eleştirilebilirse de, aslında Obama ve Amerikan devlet aklı, yönettiği ülkeye yönelik olarak İslâm coğrafyasında biriken kin ve nefreti soğurmak, İran'ın önünü açarak İslâm dünyası içindeki bölünme ve çatışmaları daha da derinleştirmek hedefini güdüyordu. Bunu büyük ölçüde başardı da.

Dünya tarihi, büyük devletlerin, hedefledikleri coğrafyadaki zayıf noktaları keşfedip buralara oynayarak muarızlarını kolayca kontrol altına alabildiklerini gösteren sayısız örneklerle dolu. Din, mezhep, meşrep, ırk, bölge farklılıkları gibi sinir uçlarını kaşımak, eğer bir plan dâhilinde ve uzun vadeli gerçekleştirilirse, coğrafyada muazzam değişikliklere yol açar. Bu, tarih boyunca yaşanmıştır, günümüzde de yaşanmaktadır.

"Batı aklı", -bizim açımızdan maalesef- İslâm coğrafyasındaki zaaf noktalarını belirleyip buralara çalışmayı, ana strateji olarak benimsemiş bulunuyor. Müslümanların bu stratejiyi görüp ortak bir direniş ve kurtuluş programı geliştirmeleri beklenirken, her bir devlet, sadece kendini kurtarmayı ve millî menfaatlerini önceliyor. Bu mantığın doğal sonucu ise, İslâm coğrafyasının dört bir yanına üşüşen yabancı güçlerin, Müslümanların elindeki zenginlikleri farklı şekillerde kendi zimmetlerine geçirmeleri şeklinde tecelli ediyor.

16

İran halkı, zannedildiği gibi
Batı'ya düşman değil, Batı hayranıdır.
Kuvvetli "İranlılık" kimliğiyle
bunu dengelemektedir.

ABD'nin Bağdat Büyükelçisi Burton Berry, 16 Ağustos 1953 günü, Washington'a şu kriptoyu geçmişti: "Şah'ı uykusuz geçirdiği geceler sebebiyle epey yıpranmış ve olayların beklenmedik şekilde gelişmesinden dolayı şaşkın buldum. Ama hadiseyi teşvik eden ve planlayan Amerikalılara karşı herhangi bir hoşnutsuzluğu yoktu, evet yoktu. Kendisine, İran'daki prestiji açısından, son günlerde yaşanan olaylarda herhangi bir yabancının rol aldığından bahsetmemesini önerdim. Kabul etti."

Büyükelçi Berry'nin kastettiği "hadise", CIA'nın, İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ı alaşağı etmek için bizzat tertiplediği bir darbe girişimiydi.

28 Nisan 1951'de Şah Muhammed Rıza Pehlevî tarafından başbakanlığa atanan Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesi yönündeki radikal adımıyla dikkat çekmişti. O dönemde aslında İngiltere'yi daha çok ilgilendiren bu durum, Amerikan yönetiminde Musaddık'ın İran'ı komünizme sürükleyeceği endişesini doğurdu. 1953'ün ocak ayında göreve başlayan ABD Başkanı Dwight David Eisenhower, CIA'ya Musaddık'ın görevden uzaklaştırılması direktifini verdi.

16 Ağustos 1953 günü Şah, anayasayı ihlal ederek, Muhammed Musaddık'ı görevden aldı ve yerine General Fazlullah

Zahidî'yi atadı. Zahidî, Musaddık'ın devrilmesi sürecini İran'da bizzat planlayan CIA ajanı Donald Wilber'ın önerdiği adaydı. Şah, daha sonra Saray Muhafız Alayı Komutanı Nimetullah Nasırî'yi Musaddık'ın evini kuşatıp başbakanı kontrol altında tutmakla görevlendirdi. Ancak işler planlandığı gibi gitmedi, Musaddık'ın korumaları muhafız alayını geri püskürttü.

Bu beklenmedik girişim, Tahran'da hızlı bir şekilde yayılınca, halk sokaklara döküldü. Birkaç saat içinde güvenlik güçleriyle halk arasında çatışmalar başladı. İpleri elden kaçırmaya başladığını fark eden Şah, korku içinde önce Bağdat'a, oradan da Roma'ya kaçtı. İşte, ABD Büyükelçisi Berry'nin Şah'la ilgili aktardıkları, Bağdat'taki bu kısa mola sırasında kendisiyle yaptığı görüşmeden izlenimlerdi.

Birinci denemesi başarısız olan CIA, üç gün sonra, 19 Ağustos'ta bu defa daha organize bir şekilde sahneye çıktı. General Fazlullah Zahidî'nin komutasındaki tanklar Tahran sokaklarını istila ederken, taşradan parayla toplanmış başıbozuk gruplar şehrin kritik noktalarında tahribata giriştiler. Evinin etrafı yüzlerce asker tarafından sarılan Başbakan Musaddık'ın teslim olmaktan başka çaresi yoktu. Kendisini korumak isteyen onlarca muhafızın hayatını kaybettiği çatışmaların sonunda, Muhammed Musaddık tutuklandı. "Vatana ihanet" suçuyla yargılanıp, üç yıl hapis cezasına çarptırılan Musaddık, cezasının infazından sonra, 5 Mart 1967'deki ölümüne kadar ev hapsinde tutuldu.

İran'ın yakın tarihini anlatan bütün kaynaklar, Başbakan Muhammed Musaddık'ın CIA'nın tertiplediği bir komployla devrilmesini, İran halkının ABD ve Batı'ya karşı kırgınlığının başlangıcı olarak gösterir. Bu, haklı bir değerlendirmedir. Gerçekten de, İranlılarla ABD ve Batı dünyası arasında yaşanan duygusal dalgalanmalarda Musaddık bir dönüm

noktasıdır. Aradan geçen onca yıla rağmen, Musaddık'ın hatırası İranlıların hafızasında hâlâ canlıdır.

İran'da 1979'dan sonra yeniden kaleme alınan yakın tarih, İran petrollerinin millileştirilmesi konusunda Musaddık'ın rolünü küçümsemektedir. Resmî tarihe göre, petrol olayında asıl kahraman Musaddık değil, Ayetullah Ebu'l-Kâsım Kâşânî'dir. Kâşânî'nin (1882-1962) "din adamı" sıfatıyla inisiyatif almasının süreci tamamen belirlediği şeklindeki resmî yorum, bugün İran'da ilkokuldan itibaren yeni nesillere öğretilen bir iddiadır.

Oysa ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Haziran 2017'de açıkladığı yeni gizli belgelere göre, Ayetullah Kâşânî petrolün millileştirilmesi çabalarının öncüsü olmak şöyle dursun, Musaddık'a karşı düzenlenen CIA darbesinin perde arkasındaki aktörlerinden biriydi. Resmi belgeler, Kâşânî'nin ABD yönetiminden "ekonomik ve siyasi destek" istediğini gösteriyordu; gerekçesi de "komünizm tehlikesi"ydi. Tahran'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin 1953 yazında hazırladığı bir raporda da şu ifadeler yer alıyordu: "Amerikalılar bize, Ayetullah Kâşânî'nin kendileriyle temas içinde olduğunu söyledi."

İran yakın tarihinin yaşayan en önemli uzmanlarından Ervand Abrahamian'ın ifade ettiğine göre, Kâşânî, 1953'ün ilk aylarında Tahran geleneksel çarşısındaki ("bazar") esnafı ve yerel liderleri, General Fazlullah Zahidî'yi desteklemeye davet ediyordu. Şah'ı "genç", "iyi kalpli", "halk desteğine sahip" gibi unvanlarla öven Ayetullah Kâşânî, Musaddık'ın devrilmesinden sonra yabancı bir gazeteciye yaptığı açıklamada, "Musaddık, Şah'ın ne kadar büyük bir halk desteğine sahip olduğunu unuttuğu için devrildi" demiş, bir ay sonra da "Musaddık, ülkeye ihanet ettiği için idamı hak eden biridir" diyecek kadar ileri gitmişti.

O dönemde, ABD komplosunun başarıya ulaşması için var gücüyle çalışan tek din adamı Ayetullah Ebu'l-Kâsım Kâşânî değildi. İran yakın tarihinin önemli isimlerinden Ayetullah

Abdullah Behbehânî'nin (1840-1910) oğlu Ayetullah Muhammed Behbehânî (1874-1963), ABD'den kendisine transfer edilen dolarları Tahran'da dağıtıp sokak göstericilerini bizzat Musaddık aleyhine organize etmesiyle ünlenmişti. Bu para, halk arasında "Behbehânî dolarları" olarak anılıyordu. Behbehânî ayrıca, taraftarlarına Tahran çarşısındaki dükkânlarını kapatma emrini vererek, Musaddık'a karşı sokaklara inen tankların rahatça hareket etmesini sağlamıştı.

Batı basınında ve akademisinde İran'la ilgili yapılan en yaygın ve -kasıt yoksa eğer- yanlış değerlendirmelerden biri, İranlıların "mollalardan" kurtulmaya can attığı şeklindeki yorumdur. Bu, İran halkının benliklerine derinlemesine kök salmış "İranlılık" olgusunu görmezden gelen, hatalı ve eksik bir değerlendirmedir.

İran'da bugün ekonomik, siyasî, dinî ve sosyal bir kaos yaşandığı ortada. Bu kaosun, büyük ölçüde İran'ı yöneten din adamı sınıfının tercihlerinden ve halka yaptığı dayatmalardan kaynaklandığı da su götürmez bir gerçek. Ancak, bu duruma bakıp, İranlıların "dış müdahale"yi arzuladığını düşünmek de bu sıra dışı ülkeyi ve halkını hiç tanımamak olacaktır.

Hayatlarıyla ve ülkeleriyle ilgili hangi konulardan şikâyetçi olurlarsa olsunlar, İranlılar ülkelerine dışarıdan müdahale istemeyecek kadar millî benlik sahibi ve gururlu bir halktır. Bunda hem Muhammed Musaddık'ın trajik akıbetinin yarattığı travma, hem de yüzyıllardır titizlikle işlenen "İranlılık" kimliğinin halkta bulduğu derinden karşılık etkilidir.

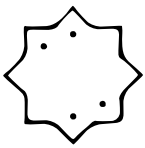
Yakın dönemde İran toplumunda en fazla çatışmaya ve iç gerilime neden olmuş Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın 2009'da ikinci dönem için yeniden seçilebilmesinin en büyük nedeni, İran'a dışarıdan yapılan saldırılar ve getirilen yeni

yaptırımlardır. Ahmedinejad'ın İran'ın nükleer enerjiye sahip olma hakkını ısrarla savunması, seküler-dindar bütün İranlı kesimlerin kendisine ciddi destek olmasına yol açmıştır.

Batı kamuoyunda ve kültürel elitler arasında, İran kültürüne karşı, tarihin derinliklerinden gelen ısrarlı ve tutkulu bir ilgi vardır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den Hâfız-ı Şirâzî'ye, Ömer Hayyâm'dan Firdevsî'ye İran şiir ve edebiyatı, Batı'da büyük bir hayran kitlesine sahiptir. İran halısı, İran kedisi derken, bu hayranlık listesine Şiîlerin İslâm dünyasında "azınlık ve ezilen kitle" olduğu algısı da eklenince, Batılıların gözünde İran yeniden ve sarsılmaz biçimde inşa edilmiş olur. İranlılar da, Muhammed Musaddık'ın başına gelenlerin tatsız hatırasına rağmen, Batı kültürüne ve dünyasına büyük bir hayranlıkla bağlıdır. Adeta "aşk-nefret ilişkisi" olarak tanımlayabileceğimiz bu olgu, İran toplumunu yakından izleyen herkesin fark edeceği kadar açıktır. Hatta şunu söylemek bile yanlış olmayacaktır: Eğer "Muhammed Musaddık kazası" gerçekleşmeseydi ve Şah'ın zalimce yönetimi ABD tarafından sınırsızca desteklenmeseydi, İran'da 1979'da Ayetullah Humeynî'nin iktidara el koyuşuna giden yol da hiç açılmazdı.

600 yıl süren Osmanlı egemenliğinden sonra, Batı'nın Osmanlı'ya yönelik böylesi bir hayranlığının ve özel ilgisinin olmaması dikkat çekicidir. Bunda, yaşanan uzun süreli savaşlardan dolayı "Türk düşmandır" algısının yerleşmesi etkili olabileceği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ürettiği değerlerin aslında Asya ve Fars kökenli olduğunu düşünmeleri de etkili olabilir.

17

İsrail'in yıkılışı, kendi içinden ve kendi iç çekişmeleri yüzünden gerçekleşecektir. İsrail devlet aklı, dışarıya karşı saldırganlık ve savaşla bu akıbeti geciktirmeye çabalamaktadır.

İsrailoğulları, bugünkü Filistin topraklarında ilk devlet tecrübesini, Hz. Davud (M.Ö. 1030-960) ve oğlu Hz. Süleyman (M.Ö. 1010-930) peygamberler zamanında yaşadı. Kur'ân'ın açık beyanına göre her ikisi de aynı zamanda siyasî yönetici olan bu iki peygamber döneminde, İsrailoğulları büyük bir ihtişama ve zenginliğe nail oldular. Kur'ân, İsrailoğulları'nı o dönemin Müslümanları olarak tanıttıktan ve Filistin'in kendilerine "söz verilen topraklar" olduğunu ifade ettikten sonra, Allah'ın nimetlerine nankörlük ettikleri için Filistin ve çevresinden sürgün edilip kovulduklarını belirtir.

İslâmî tarih perspektifi, Filistin'de İsrailoğulları'nın yerleşip devlet kurdukları gerçeğini görmezden gelmez. Ama İsrailoğullarının o dönem Müslüman olduklarını bilhassa ifade ederek, "Kudüs Yahudilerindir" tezini yıkar. İslâm'dan ve Allah'ın emirlerinden vazgeçtikleri için, İsrailoğulları'nın Filistin topraklarında ilahî hakları da kalmamıştır.

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Allah tarafından gönderilmiş peygamberler olduğunu inkârla işe başlayan Yahudi tarih algısı ise, herhangi bir ilahî şarta bağlı olmaksızın, Kudüs ve Filistin topraklarının Yahudilere verilmiş mutlak, ezelî ve ebedî bir hak olduğunda ısrar eder. Tanrı onları seçmiş, herkese üstün kılmış, Filistin'i de yurt olarak onlara bahşetmiştir. Bu topraklara sahip olmak, onların en tabii hakkıdır. Bakış açısı budur.

Elimizdeki Yahudi tarih kaynakları, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ı, İslâm'ın vaz ettiği şekliyle peygamber olarak anmadığı için, kendilerine atfedilen bazı günahlar ve suçlar da vardır. Müslümanlar için "iftira" statüsünde olan bu yakıştırmalar, Yahudi inancının ve tarih algısının da temelini teşkil eder. Yahudi tarihi kaynaklarını, bu yönden temkinle ele almak gerekir. Ancak yine de, özellikle kronolojik akış bakımından, bu kaynaklardan istifade edilebilir. Kaldı ki, dönemsel başka kaynaklar, özellikle olayların akışı noktasında Yahudilerin verdiği bilgilerle genellikle örtüşmektedir.

Bu şerhi akılda tutarak, Hz. Süleyman'dan sonra neler olduğuna kısaca göz atalım:

Hz. Süleyman, Kur'ân'da da açıkça ifade edildiği gibi (Sâd, 38/35), Allah'a ettiği duanın kabul edilmesiyle, şimdiye kadar bir insanın ulaştığı ve ulaşacağı en muazzam iktidara sahip olmuştu. İnsanlar, cinler, kuşlar ve bizim mahiyetini bilemediğimiz başka canlılar, Hz. Süleyman'ın hükümranlığı ve kontrolü altındaydı. Onun Kudüs'te inşa ettiği devasa mescit (Beyt-i Makdis), Kâbe'ye dönük kıblesiyle, İslâm'ın yeryüzündeki en ihtişamlı mabediydi. 40 yıl tahtta kalan ve babasından devraldığı siyasî, ekonomik ve ilmî mirası zirveye taşıyan Hz. Süleyman, -yine Kur'ân'a göre- cinler tarafından yapımına devam edilen bir inşaatı uzaktan izlerken, asasına dayalı vaziyette vefat etti.

Yahudi tarihi, Hz. Süleyman'ın vefatından sonra, oğlu Rehoboam'ın onun yerini almasına karşı ülke içinde genel bir direnişin başladığından söz eder. Özellikle kuzeydeki kabileler ayaklanmış, başkent Kudüs'e itaat etmemek konusunda aralarında ittifak etmişlerdir. İç çatışmanın alevlenip yayılmasıyla, Hz. Süleyman'ın vefatının üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, kurduğu muhteşem devlet iki parçaya ayrıldı. Kuzeydekine "İsrail" adı verilirken, güneydeki "Yehuda" adını aldı. Kudüs, güney krallığının başkenti olarak kaldı.

Yaklaşık 200 yıl yan yana ama çatışma ve çekişme içinde yaşayan iki Yahudi krallığı, nihayet Asurlular ve Bâbiller tarafından ortadan kaldırıldı. M.Ö. 722'de Asurlular, İsrail Krallığı'nın istila ettiler. Ardından, iki aşamalı bir operasyon dâhilinde M.Ö. 586'da Bâbiller, güneyi işgal ederek Kudüs'ün altını üstüne getirdiler. "Süleyman Mabedi"nin (Beyt-i Makdis) tamamen yıkıldığı bu işgal, Yahudi tarihinin en trajik dönüm noktalarından birini oluşturur.

İsrail'i tesis eden akıl, en eski dönemlerden beri Yahudi toplumunu tehdit eden en büyük problemin iç çekişmeler ve klik kavgaları olduğunun farkındaydı. Hz. Süleyman'ın kurduğu krallık da yine bu sebeple kısa sürede dağılıp parçalanmıştı. Modern dönemde, aynı güçte bir devlet kurmak elbette imkânsızdı, ama makul bir ortak payda dâhilinde, "Yahudi milleti" kavramı üzerinde durulabilirdi. İsrail'in ilk başbakanı ve kuruluş sürecinin mimarı David Ben Gurion (1886-1973) bütün tezini bu kavram üzerine kuracak ve başarıya ulaşacaktı.

Eliezer Ben Yehuda (1858-1922) adlı Beyaz Rusya doğumlu bir Yahudi dilbilimci tarafından diriltilen ve mabetlerden sokağa taşınan İbranice, İsrail'in kurulduğu 1948 yılında çoktan yaygınlaşmış ve yüz binlerce kişi tarafından konuşulan bir dil haline gelmişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinden toplanıp gelerek Filistin'e yerleşen Yahudi gruplar, başlangıç aşamasında dil ortak paydasında buluştular.

Seküler bir ideoloji olan Siyonizm, Filistin'i ve Kudüs'ü hedef olarak gösterirken, Tevrat'tan ve Yahudilikten referanslar veriyordu. Ancak Siyonizm'in kurucu babalarının ve ilk temsilcilerinin ateist -veya en iyimser şekilde, agnostik- oldukları bugün artık biliniyor. Siyonizm, bu yönüyle, Filistin

topraklarının işgalini ve Arapların vatanlarından sürülüp çıkarılmasını Tevrat'la meşrulaştıran bir din sömürüsüdür.

Dışarıdan bakıldığında yekpare bir ülke gibi görünen İsrail, dünyanın bütün ülkeleri gibi çeşitli toplumsal katmanlardan, birbiriyle rekabet halindeki gruplardan ve çatışan menfaat odaklarından oluşur. Diğer birçok unsurun yanında, İsrail toplumunu derinden sarsan, birliğini tehdit eden ve yolun sonunda İsrail devletinin yıkılışını da -evet, bir gün olacaktır- hızlandıracak olan üç temel nokta vardır:

1) Yahudiler içindeki bölgesel ve dinî sınıflar arasında yaşanan ölümcül çekişme,
2) Dindar ve seküler Yahudiler arasındaki düşmanlıklar,
3) Yerleşimcilerin yarattığı gerilim ve terör.

Bu üç unsurun İsrail'in toplum ve devlet yapısını derinden sarstığını ve silkelediğini bilen yönetici akıl, "ortak düşman" olarak işaretlenen Araplar ve Filistinlilere odaklanmak suretiyle, ayrışma noktalarını gizlemeye çabalamaktadır. Özellikle iç siyasette sıkışan İsrail hükümetlerinin hemen etrafa saldırılar düzenlemeye başlamasının altında da bu sebep yatmaktadır. İsrail toplumu, "Arap korkusu ve nefreti" ortak paydası üzerinde birleştirilerek, ayrışma ertelenmeye çalışılmaktadır. Ancak bu taktiğin çok uzun süreli devam edemeyeceği, çok da uzak olmayan bir gelecekte, İsrail toplumunun kendi içindeki problemleri artık bastıramaz hale geleceği açıkça görülmektedir.

Bu üç maddeye, ayrı başlıklar halinde, daha yakından bakalım.

Yahudilik içindeki sınıfsal bölünmelerde karşımıza çıkan ilk kavram "Aşkenazi"dir. Ortaçağ Yahudi metinlerinde Almanya'yı tanımlamak için kullanılan bu kelime, zamanla Kuzey Fransa, Kuzey İtalya, Polonya ve Rusya'nın bir kısmını da içine alacak şekilde anlam genişlemesine uğradı. Kelimenin etimolojik kökeniyle ilgili ortaya atılan iddiaları bir kenara bırakırsak, "Aşkenaz Yahudiler" dendiğinde kastedilen şey, özellikle 20'nci yüzyılın başından itibaren seküler, Batılı, edebiyat ve sanatta yetkin, dil bilen Yahudilerdi. İçlerinden çok küçük bir kısım zengin olsa da, Aşkenazların siyasi girişkenliği ve 'görgüsü' diğer bütün Yahudi gruplardan daha fazlaydı.

Aşkenaz Yahudiler, kendilerini diğer Yahudi gruplardan daha üstün görürler, ki bu konuda bazı haklı ve somut gerekçeler de yok değildir. Aşkenazi mantığı böylece, kendilerini zaten diğer insanlardan üstün ve seçilmiş olarak değerlendiren Yahudilerin içinde bir iç kümeyi teşkil eder. Aşkenaziler adeta "seçilmişlerin seçilmişleri"dir. Aşkenaz Yahudiler, günümüzde bütün dünyadaki Yahudi nüfusun yüzde 80'den fazlasını, İsrail nüfusunun ise yaklaşık yarısını oluşturur. İsrail'de şimdiye kadar görev yapmış bütün başbakanlar Aşkenazi'dir. Cumhurbaşkanlarının ise -ikisi (Yitzhak Navon ve Moşe Katsav) hariç- hepsi Aşkenaz Yahudisi'dir.

Aşkenaz Yahudiler, hem yetiştikleri ve içinde eridikleri toplumların düzeyi, hem de yüzlerce yıldır alışageldikleri kültürel kodlar nedeniyle, bir diğer Yahudi grup olan Sefaradlar'dan oldukça farklıdır. İbadet usullerinden dinî yorumlara, konuşulan dilden (Aşkenazlar Almanca etkisindeki "Yiddiş" konuşurken, Sefaradlar İspanyolca ağırlıklı "Ladino" konuşur) coğrafya algısına kadar, bu en büyük iki Yahudi grubu arasında kıyasıya bir çekişme ve rekabet vardır. 1492'de İspanyollar tarafından Endülüs'ten sürgün edilerek Kuzey Afrika ve Balkanlar yoluyla Ortadoğu'nun merkezine ilerleyen Sefaradlar, geçtikleri bütün ülkelerde yerel kültürlere adapte

olmuşlar, dil ve gelenek anlamında Müslüman toplumlarla benzeşmişlerdir.

1700'lerin ikinci yarısından itibaren Doğu Avrupa, Polonya, Rusya gibi bölgelerden Filistin'e göç etmeye başlayan Aşkenaz Yahudiler, zaman içinde Filistin'deki Yahudiler içinde çoğunluğu oluşturdu. 1948'de Aşkenaz kökenli Yahudiler tarafından kurulan İsrail devleti, 1950'lerin ikinci yarısında yoğun bir Sefarad göçüne sahne oldu. Arap dünyasıyla İsrail arasındaki çatışmaların tetiklediği bu göç sürecinin sonunda, -örneğin 1958'de- Sudan, Yemen, Mısır, Cezayir, Fas gibi çeşitli Arap ülkelerinden Sefarad Yahudiler İsrail'e yerleştiler. 1960'larda, Sefarad Yahudilerle onları "cahil, köylü, Araplaşmış, gelişmemiş" olarak gören Aşkenazlar arasındaki gerilim, artık fiili çatışmaya dönüşmüştü. Aşkenaziler ülkenin en kritik makamlarında ve en gözde bölgelerde yaşamlarını sürdürürken, Sefaradlar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyordu. Bu ayrışma ve açık uçurum, etkilerini siyasette de gösterdi. 1970'lerde, Aşkenazi'lerin geleneksel olarak desteklediği İşçi Partisi'ne alternatif olarak Likud Partisi'ni iktidara taşıyan kritik Sefarad desteği, İsrail siyasetinde artık yeni bir dönemin başlangıcıydı. 1984'te İsrail'deki dindar Sefarad kökenlilere hitap eden Şas Partisi kuruldu. Şas her seçimde birkaç milletvekili ancak çıkarabilse de, temsil ettiği kitle itibariyle her zaman siyasette kilit konumunda oldu.

İsrail Yahudi toplumu skalasında Aşkenaz ve Sefaradlardan sonra, üçüncü sırada gelen sınıf "Mizrahim" veya "Mizrahiler" denilen, Doğu Yahudileri'dir. 1950'lerde, yerli Yahudilerle Arap dünyasından İsrail'e göç eden Sefaradları birbirinden ayırmak için icat edilen bu kavram, sıklıkla iki Yahudi grup için karşılıklı kullanılır: Bazı tanımlarda Sefaradlar da Mizrahim içinde ifade edilirken, iki grubun ayrı ayrı tam nüfusu hakkında kesin bir veri yoktur. Fas, Tunus, Cezayir, İran, Irak, Suriye, Mısır, Orta Asya gibi Müslüman yoğunluklu ülkelerden

İsrail'e göç eden -Sefarad olmayan- Yahudilerin hepsi Mizrahiler içinde mütalaa edilir. Keza Hint Alt Kıtası Yahudileri de bu sınıftadır.

1970'lerde Sefaradlar ve Mizrahiler, İsrail nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Fakat buna rağmen, İsrail yönetim kademelerinde dikkate değer bir temsilcileri hâlâ yoktu. Bunun üzerine, Kudüs başta olmak üzere birçok şehirde patlak veren protestolar, "Kara Panterler" isimli bir grubun doğmasına yol açtı. Sefarad ve Mizrahilerin hakkı için mücadele veren bu grup, 1977 seçimlerinde Likud Partisi'nin desteklenmesi için aktif kampanya yürüterek, Menachem Begin'in (1913-1992) İsrail tarihinin en yüksek oy oranıyla başbakanlık koltuğuna oturmasını sağladı. Günümüzde Sefaradlarla Mizrahiler, İsrail toplum düzeninde birbirine yakın ve geçişken iki grup olarak değerlendirilir. Dinî pratikler ve temel metinleri yorumlama usulü olarak da Mizrahiler Sefaradların uygulamalarına tabidir.

Mizrahilerden sonra, bir alt tabakada "Teymanim" yer alır, yani Yemen Yahudileri. Özellikle Arap Yarımadası'ndaki nüfusları ve bir zamanlar İslâm tarihinde oynadıkları roller nedeniyle, Teymanim ayrı bir sınıf olarak değerlendirilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Medine-i Münevvere ve çevresinde yaşayan Yahudilerin hepsinin anavatanı olan Yemen, bugün bile Yahudiler ve Yahudilik için oldukça önemlidir. 1950'lerin ilk yarısından itibaren İsrail'e yerleşen ve bugün sayıları 400 bin civarında tahmin edilen Yemenli Yahudiler ise, sadece sahip oldukları geçmiş nedeniyle değil, İsrail tarihinin en utanç verici skandallarından birinin nesnesi oldukları için de özellikle dikkate değer.

"Sihirli Halı Operasyonu" ismi verilen seri uçuşlarla, 1949 ve 1950'de 50 bin dolayında Yemen Yahudisi İsrail'e taşınmıştı. Bundan sonraki birkaç yıl içinde, yaklaşık 8 bin çocuk, hastane ve dispanserlerde ortadan kayboldu. Ailelerine öldüğü bilgisi verilen bu çocukların, İsrail içindeki ve dışındaki çocuksuz

Yahudi ailelere evlatlık olarak verildiği yıllar sonra ortaya çıktığında, büyük bir skandal patlak verecekti. Günümüzde, binlerce İsrailli hem çocuklarını hem de ana-babalarını aramaya devam ediyor. İsrail arşivlerinde yer alan konuyla ilgili belgelere erişim, 2071 yılına kadar resmen yasak. Ancak şimdiden, kendi çabalarıyla biyolojik ailesine kavuşan yüzlerce kişi mevcut.

Son olarak, İsrail toplumsal tabakasının en alt kısmında, Etiyopya'dan ülkeye transfer edilen siyahî Yahudiler yer alır. "Yabancılar, yurtsuzlar" anlamında "Falaşa" ismiyle anılan bu Yahudilerin İsrail'deki toplam nüfusu 120 bin dolayındadır. Falaşalar, kendilerinin, Hz. Süleyman'ın siyahî Sebe Kraliçesi (İsmi, İslâmî kaynaklarda "Belkıs" olarak geçer) ile evliliğinden doğan çocukların neslinden geldiğine inanır.

İlk kez 1769'da İskoçyalı gezgin ve kâşif James Bruce'un gözlemlediği ve dünyayı bilgilendirdiği Falaşalar, 1855'te Etiyopyalı haham Daniel Ben Hamdya'nın Kudüs'te Yahudi din adamlarıyla görüşmesinden sonra Yahudi toplumuna kabul edilmeye başlamıştır. 1908'de resmen "otantik ve asıl Yahudiler" olarak kabul edilen Falaşaların kitlesel olarak Ortadoğu'ya göçü ise, İsrail'in kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir. 1955'te Yahudi Ajansı'nın İsrail'e Etiyopya'dan öğrenci getirmeye başlamasını, 1970'lerde Etiyopya'ya açılan İsrail kültür merkezleri ve kurslar izlemiştir. 1977 ila 1984 arasında, 8 bin dolayında Falaşa, gizli operasyonlarla İsrail'e taşınmış, 1984'teki operasyonda bu sayıya 6 bin 500 Falaşa daha eklenmiştir. Etiyopya Yahudilerinin İsrail'e en hızlı ve kalabalık transferi ise 1991'in 24-25 Mayıs günlerinde gerçekleşmiştir. Eritreli isyancıların Etiyopya'nın başkenti Adis Ababa'ya yaklaşmaları üzerine, İsrail kabinesi hızlı bir karar alarak 34 uçakla tam 14 bin 324 Etiyopyalı Yahudi'nin 36 saat içinde ülkeye taşınmasını sağlamıştır. "Süleyman Operasyonu" ismi verilen bu harekâtın ardından, Etiyopya'da günümüzde 10 bin dolayında Falaşa'nın kaldığı tahmin ediliyor.

İsrail gibi ırka ve ırkçılığa dayalı bir anlayışın egemen olduğu ülkede, elbette Etiyopya'dan gelen siyahî Yahudilerin işi hiç de kolay değildi. Özellikle Aşkenazi hâkim sınıf tarafından "gerçek Yahudi" olarak kabul edilmedikleri belliydi. İsrail şehirlerinin en kenar mahallelerinde, en zorlu şartlarda yaşamaya çalışan Falaşalar, günlük hayatın her alanında ayrımcılıkla karşılaştılar. Ancak asıl skandal, 1996'da patlak verdi:

İbranice yayın yapan *Maariv* gazetesinin 24 Ocak tarihli nüshasındaki haberde, İsrail Kan Bankası'nın Etiyopya'dan gelen siyahî Yahudilerin kanını diğer örneklere karıştırmadan çöpe attığı belirtiliyordu. Bu uygulamanın neredeyse 15 yıldır sürdüğü vurgulanan habere bir de fotoğraf eşlik ediyordu. Fotoğrafta, üzerine şu not iliştirilmiş bir torba kan vardı: "Hiçbir şekilde kullanmayınız, Etiyopyalı kanı".

Haber, elbette bütün İsrail'de bomba etkisi yaptı. Ülkenin her şehrinde, birkaç saat içinde sokaklar protestocularla doldu ve gösteriler başladı. Kamuoyundan gelen baskılar üzerine İsrail Kan Bankası'nın durumu resmen teyit etmek durumunda kalmasıyla birlikte, protesto gösterileri çatışmaya dönüştü. Sonraki bir hafta içinde, İsrail'in bütün sokakları içten gelen bir öfke patlamasına esir olmuştu.

Aşkenazi, Sefarad, Mizrahi, Teymanim ve Falaşa... Tüm bu Yahudi grupların birbiriyle mücadelesi ve çekişmesi, İsrail'in iç bütünlüğünün ve toplumsal dengelerinin bozulmasının birinci nedeni olacaktır.

❋

İsrail'de 2014'ün ekimiyle 2015'in mayısı arasında yapılan geniş katılımlı bir anketin sonuçlarına göre, tüm nüfusun yüzde 40'ı kendisini "Seküler Yahudi" olarak tanımlıyor. "Geleneksel Yahudiyim" diyenler, yüzde 23. "Dindar Yahudi"ler yüzde 10

ve "Ultra-ortodoks" olarak tanımlanan aşırı dindarlar yüzde 8. İsrail'de Yahudilerin genel nüfusa oranı yüzde 81 olduğuna göre, bu anketin işaret ettiği en kesin sonuç, İsrail toplumunun yarısının seküler, diğer yarısının da -çeşitli tonlarda- dindar olduğu.

"Tevrat referanslı dinî metinlere dayalı bir din devleti" biçiminde kurgulanan İsrail, ilk sahneye çıktığı yıllarda çok daha yüksek bir seküler nüfusa sahipti. Zaman içinde seküler Yahudiler, ABD ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine göç etmeyi seçerken, İsrail'de kalanlar da doğurganlık oranı konusunda dindarlarla baş edecek durumda değildi. Bu iki ana nedenden dolayı başlangıçtaki dinsel dağılım oranı değişmiş oldu.

İsrail'de dindar Yahudiler, çok çocuk sahibi olmayı Araplara karşı mücadelenin bir parçası ve Filistin topraklarında yaşamaya devam etmelerinin bir garantisi olarak görmektedir. Bu, demografik açıdan da siyasi açıdan da mantıklı bir değerlendirmedir. Nüfus, böylesine kırılgan coğrafyalarda, etnik grupların en büyük silahıdır. Ancak, bu silah Filistinliler tarafından da çoktan fark edilmiş gibidir. İsrail'de dindar Yahudilerle Filistinli Araplar çocuk sayısı, doğurganlık oranı ve nüfus yoğunluğu bakımından kıyasıya bir yarış içindedir.

İsrail Parlamentosu'nda (Knesset) geçtiğimiz mart ayında düzenlenen bir oturumda, ülke içindeki demografik denge konusunda dikkat çekici bilgiler gündeme geldi. İsrail hükümetinin Batı Şeria ve Gazze ile ilgili faaliyetlerini koordine eden COGAT isimli kurumun başkan yardımcısı Albay Uri Mendes, "Batı Şeria'da 2,5 ilâ 2,7 milyon Filistinlinin yaşadığını tahmin ediyoruz. Filistin kaynaklarına göre bu rakam, 3 milyon civarında" derken, İsrail İç Güvenlik Servisi'nin (Şin-Bet) eski başkanı Avi Dichter, "Gazze'de yaşayan 2 milyon Filistinliyi de eklediğimizde, 1967'de elimize geçen topraklarda toplam 5 milyon Filistinli yaşıyor demektir" diyor. Bu

Arap nüfusa ilaveten, İsrail sınırları içinde de yaklaşık 1,8 milyon Arap'ın yaşadığı hesaba katılırsa, Akdeniz'le Şeria Irmağı arasındaki coğrafyada yaşayan Filistinli sayısı 7 milyona yaklaşıyor. İsrail Merkez İstatistik Bürosu'nun verilerine göre, bu sayı aynı coğrafyada yaşayan Yahudi nüfusla hemen hemen aynı. Arap cenahındaki nüfus artış hızı, birkaç 10 yıl içinde bölgedeki Arap nüfusun Yahudi nüfusun önüne geçeceğini gösteriyor.

Tüm bu rakamları önümüze koyduğumuzda, İsrail'in kendi içindeki seküler-dindar Yahudi oranıyla, bütün işgal edilmiş Filistin topraklarındaki Arap-Yahudi nüfus oranının birbirine denk olduğu gerçeğiyle karşılaşıyoruz. İsrail, böylece hem kendi içinde hem de çevresindeki dar coğrafyada -her ikisi de demografik temelli- iki büyük krizle karşı karşıyadır. Ve bunu atlatması da hiç kolay olmayacaktır.

İsrail içindeki seküler-dindar Yahudilerin çatışmasına dair haberler, türlü göstergelerle, ülke basınında sık sık yer almaktadır. Dindarların askere alınmasıyla ilgili kanunî düzenlemeden cumartesi ("Şabat") yasağının uygulanmasında yaşanan gerilimlere, kadının toplumsal konumundan eşcinsellik gibi mevzulara, iki kesim sürekli karşı karşıya gelmektedir. Siyaset ve devlet yönetimine kadar yansıyan bu gerilim, kapatılması ve telafi edilmesi mümkün olan noktayı çoktan geçmiş bulunuyor.

İsrailli siyasetçi Yitzhak Rabin, 1987'de patlak veren Birinci İntifada döneminde, savunma bakanlığı görevini yürütüyordu. Kudüs'ün 1967'deki işgali sırasında genelkurmay başkanı olan Rabin, 1974-77 arasında başbakanlık yaptıktan sonra, 1984'te Şimon Peres başkanlığındaki kabineye savunma bakanı olarak girmişti. İsrail ordusunun askerî doktrinini kaleme alan isimlerden biri olan Rabin'in

savunma bakanlığı, Filistinliler açısından oldukça talihsiz bir dönemdi. Sürekli operasyonlar, baskınlar, hapisler ve işkencelerle özgürlük talepleri bastırılan Filistinli gençler, tüm bu aşağılamalara, 1987'de ruhlarının derinliklerinden gelen bir patlama ("intifada") ile cevap verdiler.

Sapan taşlarının tanklara direnişiyle dünya basınının da manşetlerine tırmanan Birinci İntifada sırasında Rabin, askerlerine Filistinli çocukların kollarını ve bacaklarını kırma emri vermişti. Gazete ve televizyonlara bol bol yansıyan vahşi görüntülerden sonra, Batı medyası Rabin'e "bone-breaker" lakabını takmıştı, yani "kemik kıran".

Birinci İntifada sadece Filistinlilerin direniş potansiyelini ortaya çıkarmakla kalmamış, Filistin içindeki en güçlü ikinci siyasî ve askerî akımın da sahneye çıkışına yol açmıştı. Hareketu'l-Mukâvemeti'l-İslâmiyye, -meşhur ismiyle Hamas- halktan büyük bir destek almasının yanında, "İslâmcı" kimliğiyle dikkat çekiyordu.

1990'ların başında İntifada ateşi artık söndüğünde, İsrail yeni bir Filistin manzarasıyla karşı karşıyaydı: 1965'ten bu yana Filistinlileri temsil iddiasıyla meydanda boy gösteren ve Yaser Arafat'ın "efsanevi" liderliğiyle bütün dünyada tanınır hale gelen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ), artık Filistinli gençliğin heyecanlarına ve umutlarına karşılık veremediği ortaya çıkmıştı. İsrail yönetimi, FKÖ'yü "terörist" olarak tanımlayıp muhatap bile almazken, Filistin içinden FKÖ çizgisini de "yetersiz" bulan yeni akımlar türemeye başlamıştı. Halk desteklerine ve sokakları harekete geçirme güçlerine bakılırsa, İsrail açısından, Filistin'de iplerin elden kaçması an meselesiydi.

Aynı durum, tamamen aynı gerekçelerle, Yaser Arafat ve ekibi için de geçerliydi. Yaklaşık 30 yıldır "Filistin davası" dillerindeydi, ama Filistinlilerin hayatını kolaylaştırma noktasında pratik bir ilerleme kaydedilememişti. Özellikle İslâm'ın siyasî

iddialarına duyarlı, dindar ve mağdur genç Filistinli nüfus için, Arafat'ın sahip olduğu karizma ve şöhret, artık karın doyurur olmaktan çıkmıştı. İsrail'in işgali ve sürekli aşağılamaları Birinci İntifada'yla beraber Hamas'ı da doğurmuştu. Hamas hem İsrail hem de FKÖ için aynı derecede tehdit ve endişe sebebiydi.

10 Eylül 1992'de, Norveç Dışişleri Bakanı Jan Egeland'ın Tel Aviv'e gerçekleştirdiği gizli ziyaret, işte böyle bir atmosfere denk geldi. Aynı yılın nisan ayında Norveçli bir araştırma enstitüsünün başkanı olan Terje Rod Larsen'in İsrailli politikacı Yossi Beilin'e yaptığı bireysel teklifi resmi bir inisiyatife dönüştürmek isteyen Norveçli Bakan, İsrail'le FKÖ arasında kalıcı bir barış için arabuluculuk teklif ediyordu. İsrail de FKÖ de bu öneriye dört elle sarıldılar.

Taraflar artık "barışma" zamanının geldiğine ikna olsalar da müzakereler oldukça zorlu ilerledi. 1992'nin kasım ayı ila 1993'ün nisan ayı arasında Londra'da ve Norveç'te tam 14 toplantı yapıldı. Üzerindeki derin anlaşmazlık sebebiyle müzakere sürecinde ele alın(a)mayan Kudüs konusu hariç, 19 Ağustos 1993'te taraflar anlaşma metni üzerinde mutabakata vardı. Nihayet 13 Eylül 1993 günü, ABD'nin başkenti Washington'da bir araya gelen İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin ve FKÖ Lideri Yaser Arafat, ABD Başkanı Bill Clinton'ın gözetim ve himayesinde Beyaz Saray'ın bahçesinde el sıkıştılar. Resmi adı "Geçici Yönetim Düzenleme İlkelerinin Bildirgesi" olan Oslo Anlaşması, 1979'da İsrail Başbakanı Menachem Begin ile Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Enver Sedat'ın Camp David Anlaşması'nı imzaladığı ahşap masanın üzerinde imzalanmıştı.

Oslo Anlaşması'nın en vurucu yanı, Batı Şeria ve Gazze'de bir "Filistin Yönetimi"nin kuruluyor olmasıydı. İsrail, şimdiye kadar savaştığı ve düşman kabul ettiği FKÖ'ye iktidar vermekle kalmıyor, artık onu resmi olarak da tanıyıp muhatap kabul ediyordu. Sonraki yıllarda, Oslo'nun doğurduğu "barış

umudu" hızla yok olsa da, ilk zamanlarda bu durumun İsrail kamuoyunda bir tür hezimet algısı yarattığı kesindi.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra geçen haftalar ve aylarda, İsrail sokakları yoğun protesto gösterilerine sahne oldu. Özellikle aşırı sağcıların ve yerleşimlerde yaşayanların başını çektiği bu protestolarda, Başbakan Yitzhak Rabin'in Siyonizm'e ihanet ettiği ve "Filistinli teröristlere" büyük tavizler verdiği teması işleniyordu. İsrail toplumu, kısa zaman içinde "barış yanlıları" ve "barış karşıtları" olarak ikiye bölünmüştü.

Yerleşimcilerin sokaklarda İsrail polisiyle çatıştığı bu zorlu süreç devam ederken, 25 Şubat 1994 sabahı, ABD'nin New York kentinden gelerek El Halil'e yerleşen Baruch Goldstein adlı bir Siyonist yerleşimci, otomatik silahla Halîlurrahmân Camii'ne girerek namaz kılmakta olan cemaatin üzerine ateş açtı. 29 Filistinlinin katledildiği bu korkunç olay, barış tartışmalarının sürmekte olduğu İsrail için yeni bir şok dalgasına sebep oldu. Katliamdan sonra El Halil'i altı ay boyunca giriş-çıkışlara kapatan İsrail yönetimi, nihayet Halîlurrahmân Camii'ni sinagog ve mescit olarak ikiye böldü.

Sokak gösterilerinde başı El Halil ve çevresinde yaşayan Yahudi yerleşimcilerin çekiyor olması sürpriz değildi. Oslo Anlaşması'na göre Filistin Yönetimi'nin kontrolüne terk edilecek olan şehirde yaşayan Yahudiler, Hz. İbrahim'in kabrinin yer aldığı bu kutsal kentin yönetiminin Filistin'e bırakılmaması gerektiğini savunuyordu. Başbakan Rabin hükümeti ise, 1967'den beri işgal altında tutulan Batı Şeria'nın diğer kentleri gibi El Halil'in de Filistinlilere bırakılmasıyla, İsrail'in daha güvenli hale geleceğini dile getiriyordu.

Rabin ve hükümetine yönelik protestolarda, tanıdık bir siyasetçi de öne çıkıyordu: Benyamin Netanyahu. O dönemde Likud Partisi lideri olan Netanyahu, Rabin'in posterlerinin ateşe verildiği kalabalık gösterilere öncülük ediyor, yaptığı konuş-

malarla Yahudileri hükümete karşı kışkırtıyordu. Tel Aviv'in kuzeyindeki Raanana kentinde düzenlenen bir gösteride, Netanyahu'nun hemen arkasında taşınan bir tabutun üzerinde "Siyonizm" yazıyordu. Ve Siyonizm'i öldüren isim de elbette Başbakan Yitzhak Rabin'di. Netanyahu'nun ağzından Rabin'le ilgili "ölüm" sözcüğü çıkmasa da, İsrail'de bir başbakanın ölümü hak ettiğiyle ilgili söylemlerin en çok dile getirildiği bir döneme girilmişti.

Derken, 4 Kasım 1995 akşamı, İsrail'i ve bütün dünyayı şok edecek o gelişme yaşandı:

Başbakan Yitzhak Rabin, Tel Aviv'in merkezindeki Malkey Yisrael Meydanı'nda tertip edilen barış mitinginden ayrılırken vurularak öldürüldü. 25 yaşındaki katil Yigal Amir, yerleşimci bir Yahudi'ydi ve -tahmin edilebileceği gibi- El Halil'deki Siyonist gruplardan besleniyordu. Oslo Anlaşması'nın Yahudiliğe, Tevrat'a ve Siyonizm'e ihanet olduğuna inanan Amir, aylarca Rabin karşıtı gösterilere katıldıktan sonra, kendi dinine mensup Yahudi bir başbakana ateş edecek kadar şirazeden çıkmıştı.

İsrail tarihinde ilk kez bir başbakan suikasta uğramıştı. Ve ilk kez bir başbakan, bir Yahudi tarafından öldürülmüştü. Neresinden bakılırsa bakılsın sıra dışı, ürkütücü ve düşündürücü bir vakıa idi yaşanan. 1967'deki işgalden sonra Filistin topraklarını kolonileştirmek için uygulamaya konan yerleşim projesi, aradan 30 yıl bile geçmeden katil üreten bir zemine dönüşmüştü. Rabin'in başına gelenler, yerleşimcilerin işi nereye kadar götürebileceğinin bir işaretiydi.

Rabin suikastından sonra düzenlenen ilk seçimlerde onun koltuğuna oturan Benyamin Netanyahu, selefinin trajik akıbetini aklından hiç çıkarmayacak, terörist yerleşimcilere kapıları sonuna kadar açacaktı.

Herhangi bir yerleşim biriminin zorla boşaltılmaya çalışılması durumunda neler yaşanacağının bir örneği ise 2005'te görüldü.

Dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un kararıyla, Gazze topraklarında yaşayan 8 bin 500 dolayında yerleşimci, 15 Ağustos 2005'ten itibaren tahliye edilmeye başladı. Askerlerle çatışan yerleşimcilerin direnişi öylesine güçlü ve sert oldu ki, onlarca Yahudi gözaltına alındı. Dünya medyası, yaşanan sıra dışı görüntüleri "Yahudi İntifadası" başlığıyla verdi. Ariel Şaron gibi Filistinlilere yönelik düşmanlığıyla ün salmış bir siyasetçinin, "İsrail'in güvenlik öncelikleri için" diyerek savunduğu geri çekilme, bugün bile İsrail toplumunun hafızasındaki tazeliğini korumaya devam etmektedir.

Yakın tarihte yaşanan bu örnek vakalarda, yerleşimci prototipinin mantığını ortaya koyacak üç temel yaklaşım göze çarpmaktadır: 1) Namaz kılan Müslümanların üzerine ateş edebilecek kadar ırkçı, 2) Yahudi bir başbakanı dinî gerekçelerle öldürebilecek kadar fanatik, 3) İşgal ettiği yeri, ne pahasına olursa olsun, terk etmemek için fiziki çatışmaya girebilecek kadar inatçı ve bağnaz.

Günümüzde İsrail işgali altında bulunan Batı Şeria'da 500 binden fazla yerleşimci yaşıyor. Buna Doğu Kudüs ve çevresindeki 200 binlik nüfusu da eklediğimizde, toplam yerleşimci sayısının, İsrail'deki Yahudi nüfusun neredeyse altıda birini oluşturduğu görülüyor. Kâhir ekseriyeti yukarıda zikredilen yaklaşımlara sahip olan yerleşimcilerin, her türlü senaryoda, İsrail'in geleceğinde olumsuz ve yıkıcı bir rol oynayacağı aşikâr biçimde görülüyor.

Yahudi toplumu içindeki ayrışmalar, seküler-dindar kavgası ve yerleşimcilerin oluşturduğu gerilim... Dışarıdan bakılınca görülemeyen, ancak bakışlar odaklandığında ve tarihsel serüven de dikkate alındığında fark edilebilen bu üç büyük çatlak, İsrail toplumunun ana zaaf noktalarını göstermektedir. Dikişler buralardan patlayacaktır.

18

İsrail'i kontrol altına almanın yolu 'topyekûn savaş' veya 'topyekûn barış'tır. İslâm dünyası, her iki yolu da henüz tam anlamıyla tecrübe etmemiştir.

Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Enver Sedat, 9 Kasım 1977 günü parlamentoda yaptığı konuşmayla bütün dünyada büyük şaşkınlık yaratmıştı. "Tek bir Mısırlı askerin yaralanmasını bile önleyebileceksem" demişti Sedat, "dünyanın sonuna kadar giderim. Hatta onların evlerine, parlamentolarına bile giderim. Bunu duymak İsraillileri çok şaşırtacak biliyorum, ama ben hazırım!"

Sedat'a yakın isimler, özellikle son beş aydır, Mısır'la İsrail arasında bir dizi gizli temasın sürdürülmekte olduğunu zaten biliyordu. Romanya ve Fas'ın arabuluculuk ettiği, sonu kapsamlı bir barış anlaşmasıyla bitecek olan bir müzakere maratonuydu bu. O zamana kadar olan-biten hakkında kamuoyuna herhangi bir açıklama yapmayan Sedat, görüşmeler somut bir noktaya geldiği için, İsrail'i ziyaret planını artık parlamentoda yüksek sesle dile getirebilirdi. Öyle de yaptı.

1948'de, 1956'da, 1967'de ve nihayet 1973'te İsrail'le savaşmış bir ülkenin cumhurbaşkanı olarak, Sedat'ın İsrail'i ziyarete karar vermesi, Mısırlılar için kolay hazmedilebilir bir durum değildi. Ancak Sedat, Cemal Abdunnâsır'ın 1970'teki ölümünden itibaren, Mısır'ın yönünü Sovyetler Birliği'nden ABD'ye çevirmek için kararlı adımlar atmayı sürdürüyordu. Kudüs'ü ziyaret ederek İsrail'le barışa giden yolu adımlamak kendisi

için zor değildi. Yakın çalışma arkadaşlarının protestolarına -Dışişleri Bakanı İsmail Fehmi, öfkeyle istifasını vermiştirağmen, Sedat kararından dönmeyecekti.

19 Kasım 1977 Cumartesi akşamı, Yahudilerin kutsal Şabat günü sona erer ermez, Sedat ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak Tel Aviv'e indi. Bu, Ortadoğu'nun yakın tarihindeki en sıradışı sahnelerden biriydi. Sedat, İsrail'i ziyaret eden ilk Arap devlet başkanı olarak kayıtlara geçmişti. Şüphesiz, bunun devamı da gelecekti.

Geceyi Kudüs'teki ünlü King David Hotel'de eski şehrin manzarasına karşı geçiren Enver Sedat, sabah ve bayram namazını -o gün kurban bayramına tesadüf etmişti- Mescid-i Aksâ'da kıldı. Kahvaltının ardından, İsrail'i ziyaret amacı olan asıl programa sıra gelmişti: Öğlen İsrailli yetkililerle buluşan Sedat, kendisine eşlik eden heyetle birlikte İsrail Parlamentosu'na (Knesset) geçerek uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Yahudilerin ayağına gelme sebebini, bölgede barışı tesis etme niyeti olarak açıklayan Sedat, "Size elimi uzatıyorum, hep birlikte barış içinde yaşayalım" diyordu.

Arap dünyasının ve siyaset aktörlerinin büyük öfkesine yol açan bu ziyaretten iki yıl sonra, 1979'da İsrail'le Mısır arasında Camp David Anlaşması resmen imzalandı. Anlaşmayla birlikte Mısır, yıllarca savaştığı İsrail'i "dost ülke" olarak tanırken, İsrail de 1967'de işgal ettiği Sina Yarımadası'ndan çekilme sözünü veriyordu.

❋

6 Ekim 1981'de Enver Sedat'ın kendi ordusundaki bir yüzbaşı (Hâlid Şevkî el İslâmbûlî) tarafından öldürülmesine yol açacak olan Camp David Anlaşması'nın en pratik ve önemli sonucu, Mısır ordusunun artık Filistin'le ilgili temel meselelerde sahada bulunmayacak olmasıydı. Arap dünyasının en caydırı-

cı ve kalabalık ordusunu böylece devre dışı bırakan İsrail, bölgede dilediği gibi at koşturabilecekti. 1982'de yaşanan Beyrut kuşatması, bunun en bariz ve yakın örneğiydi. Sedat'ın öldürülmesinden birkaç ay sonra, Mısır ordusunun güneyden saldırmayacağının garantisi içinde, İsrail Lübnan içlerine ilerlemiş ve başkenti ateş altına alabilmişti. Camp David Anlaşması imzalanmamış olsaydı, bu pervasızlık da mümkün olmazdı.

Meseleye Enver Sedat açısından bakılınca net bir pragmatizm görülür. Cemal Abdunnâsır döneminde Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki üssüne dönüşen Mısır, 1970'den sonra Sedat tarafından ABD istikametine çevrilmişti. Sedat bunu yaparken ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî şartları göz önüne almış, Amerikan kampına dâhil olmanın Mısır'ı birçok konuda rahatlatacağını hesaplamıştı. Bölgede İran ve Suudi Arabistan çoktandır bu kamptaydı. Mısır'ın da burada yerini alması durumunda Ortadoğu'nun daha istikrarlı bir siyasi manzaraya kavuşacağını düşünen Sedat, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturur oturmaz ABD ile temas kurmanın yollarını aramaya başladı.

1956'daki Süveyş Krizi'nden bu yana Amerikan karşıtı bir çizgi izlemiş olan Mısır'ın, sadece cumhurbaşkanının değişmesiyle yıllardır sürdürdüğü politikadan vazgeçmesine anlam veremeyen Amerikan yönetimi ilk önce Sedat'ı ciddiye almadı. 1972'den itibaren, Mısır'daki binlerce Sovyet danışman ve uzmanı sınır dışı eden Sedat, bu adımıyla da ABD'yi ikna edemeyince Amerika'nın Mısır'a hem güvenmediğini hem de Mısır'ı muhatap alınacak kadar güçlü bulmadığını fark etti. 1967'de Mısır ordusunun muharebe kabiliyeti, İsrail tarafından neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştı. ABD ve İsrail, Mısır'ı artık "caydırıcı bir tehlike" olarak görmüyordu. Bu nedenle ciddiye de almıyordu.

6 Ekim 1973'te Mısır ordusunun İsrail ateşkes hattına ani saldırısıyla başlayan Yom Kipur Savaşı, işte bu atmosferde planlandı. Sedat'ın amacı, ABD ve İsrail'e Mısır ordusunun

tükenmediğini ve saldırı gücünü kaybetmediğini göstermek, böylece tarafları müzakere masasına çekmekti. Mısır ordusunun Sina Yarımadası'nda ilerlemeye başlamasından kısa bir süre sonra ateşkes ilân edildiğinde, Sedat amacına fazlasıyla ulaşmıştı. 1977'deki Kudüs ziyareti ve arkasından imzalanan barış anlaşması, 1973'teki savaşın ABD ve İsrail cephesinde doğurduğu etki sayesinde mümkün olabilmişti.

Tel Aviv'deki bir tiyatro salonunda, 14 Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşunun ilanını takip eden gün Arap ülkelerinin İsrail'e açtığı savaş, yakın tarihe "Arap-İsrail Savaşları" adıyla geçen uzun çatışma sürecinin ilk adımıydı. 1979'da Mısır'ın, 1994'te de Ürdün'ün resmen savaştan çekilmesiyle, Arap-İsrail Savaşları, artık günümüzde İsrail'in sürekli işgalinin Arap ülkeleri tarafından cılız sesle kınandığı diplomatik bir çekişmeye dönüşmüştür. Nokta atışlar ve küçük taarruzlar dışında, İsrail'e karşı İslâm ülkelerinden "devlet düzeyinde" bir saldırı artık görülmemektedir. "Neden böyle oldu?" sorusuna cevap bulabilmek için, Arap-İsrail Savaşları'nın serencâmına daha yakından bakmak gerekir:

15 Mayıs 1948'de Araplar toplu olarak çiçeği burnunda İsrail devletine savaş açtıklarında, Arap kamuoyunda özellikle Mısır ve Ürdün ordularının bu problemi kolayca halledeceğine dair bir beklenti vardı. Mısır ordusu Arap dünyasının en güçlüsüydü, Ürdün'ün elinde de oldukça eğitimli ve donanımlı "Arap Lejyonu" vardı. Ateşli sloganları sıcak çatışmalar takip etti, tepeler alındı-verildi, ordular Kudüs'e ilerledi... Derken, birkaç ay sonra ateşkes ilân edildiğinde ortaya çıkan netice şuydu: İsrail, yeni kurulmuş bir devlet olmasına rağmen, üzerine toplu halde hücum eden Arap ülkelerini püskürtmeyi başarmış, "bağımsız bir devlet" olarak Ortadoğu'daki varlığını tescillemişti. Mısır ordusu, beklenenin aksine savaşta varlık

göstememiş, Arap Lejyonu ise Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü kontrol altına aldıktan sonra daha fazla ilerlememişti. Ürdün Kralı Abdullah, tıpkı 1973'te Enver Sedat'ın yapacağı gibi, savaşı ağırdan almış ve başında bulunduğu minik krallığın uluslararası düzeyde kabul görmesine yardımcı olacak bir zaferle yetinmişti.

Mescid-i Aksâ gibi sembolik bir mekânı eline geçirdikten sonra, Kral Abdullah'ın Batı Kudüs'e doğru ilerlememesinin sebebi basitti: Diğer Arap ülkeleri ve liderleri gibi İsrail'i yok etmek düşüncesi yoktu. Yahudilerin ve Siyonistlerin Filistin topraklarındaki varlıklarını benimsemiş, onları "bölgesel partner" olarak gözüne kestirmiş ve İsrail'le yan yana, barış içinde yaşayacak bir Ürdün'ü oluşturmak hedefine odaklanmıştı. Sonradan bütün resmî belgeleriyle ve yazışmalarıyla da ortaya çıkacak olan bu dostluk, 20 Temmuz 1951'de Kral'ın hayatına mal olacaktı. 30 yıl sonra ise, onunla benzer bir siyaseti izleyen Sedat da aynı kaderi yaşayacaktı.

Sadece altı gün sürdüğü için tarihe "Altı Gün Savaşı" olarak geçen, 1967'deki ikinci büyük çatışma, İsrail tarafından Mısır ordusuna ait uçak ve helikopterlerin henüz havalanmaya vakit bulamadan vurulmasıyla sonuçlanmıştı. Savaş bittiğinde İsrail, Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Lübnan'dan Şeba Çiftlikleri'ni, Ürdün'den de Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü almayı başarmış, 1948'deki sınırlarının 3,5 katı büyüklüğündeki topraklara sadece bir hafta içinde tamamen el koymuştu.

Önce Mısır ve Ürdün üzerine yoğunlaşan İsrail, bu ülkelerin ordularını etkisiz hale getirdikten sonra, bu defa Golan Tepeleri'ne yönelmiş, Suriye ordusunu savaşın adeta son saatlerinde mağlup etmişti. Suriye ordusunun İsrail'e Golan'ı vermeme ihtimali elbette vardı, ama Arap dünyasındaki genel moral bozukluğundan etkilenen ve kendi içinde de şiddetli bir fraksiyon çatışmasına sahne olan Suriye ordusu, adeta

savaşa odaklanamamıştı. İşin ilginç yanı, Suriye jetleriyle İsrail jetleri arasındaki "it dalaşı" Altı Gün Savaşı'nın ana sebeplerinden biriydi.

8 Mart 1963'te Baas Partisi'ne mensup subayların darbeyle iktidara geldiği Suriye'de, 23 Şubat 1966 günü parti içi askerî darbe yaşanmıştı. İçlerinde Hâfız Esed'in de bulunduğu partinin radikal kanadı böylece yönetimi ele geçirmişti. Altı Gün Savaşı'na bu karmaşada giren Suriye ordusu, Golan Tepeleri'nin kaybından sonra yeniden çalkalanacak, nihayet 1970'in aralık ayında Hâfız Esed'in tertiplediği -yine- parti içi darbeyle Baas'a mensup askerler iktidarı tümüyle ve on yıllarca bırakmayacak şekilde ellerine alacaktı.

Arap-İsrail Savaşları'nın üçüncüsü, Yahudilerin dini bayramları Yom Kipur'a denk geldiği için bu isimle anılan, Yom Kipur Savaşı'ydı. 6 Ekim 1973'te Mısır birliklerinin Sina Yarımadası'ndaki Bar Lev Hattı'nı yarmasıyla başlayan savaşta, yine Araplar hep birlikte hareket ediyor görünüyordu. Ancak Ürdün'ün savaşa gönülsüz girdiği sır değildi. Suudi Arabistan, ekonomik desteği artırmak suretiyle savaşa dâhil olmuştu. Suriye ise, Hâfız Esed'le Enver Sedat arasındaki kişisel çekişmenin etkisiyle, savaş koalisyonuna girerken büyük kararsızlıklar ve şüphelerle doluydu.

Savaştan sonra, özellikle Sina Yarımadası'nı geri alabilmek için kapsamlı bir diplomatik atak başlatan Enver Sedat, İsrail'le barış yolunda doludizgin ilerlerken, Hâfız Esed -ABD ile kısa bir balayının ardından- yönünü tamamen Sovyetler Birliği'ne çevirmişti. İsrail konusunda Suudi Arabistan Kralı Faysal bin Abdulaziz kadar "radikal" düşünmeyen Sedat, Hâfız Esed gibi Sovyetler'e meyilli de değildi. Böylece, aynı koalisyonda yer alan üç Arap ülkesinin liderleri, ayrı amaç ve hedeflerle çatışmaya girmiş oluyordu. 25 Mart 1975'te Kral Faysal'ın bir suikasta kurban gitmesiyle eli daha da rahatlayan Sedat, İsrail'le barış konusundaki düşüncelerini hızla hayata geçirmeye

girişirken, Hâfız Esed de bu sırada Suriye'ye Sovyet yardımlarını yığmaya başlamıştı bile. 1979'da İran'da Şah Muhammed Rıza Pehlevî'nin devrilmesinden sonra Suriye'nin İran'a daha da yaklaşmasıyla, Mısır-Suriye çatlağı, kapanması epey zor bir uçuruma dönüşecekti.

Arap-İsrail Savaşları'nın bize öğrettiği üç ana gerçek var: 1) Araplar, İsrail'e karşı savaşlarında her zaman farklı amaç ve hedeflerle hareket etmişlerdir, 2) Arapların birlik olamamaları, İsrail karşısında her seferinde yenik düşmelerinin ana nedenidir, 3) İsrail'i mağlup edebilmenin yolu, Arap (ve İslâm) dünyasının aynı hedef uğruna ve topyekûn mücadelesinden geçmektedir.

Bugün elimizde bulunan neticeye, Arap (ve İslâm) dünyası İsrail'le topyekûn savaşmayı başaramadığı için ulaştığımıza göre, tarihsel sürece bir de farklı bir alternatif üzerinden bakalım. Sorumuz da şu olsun: Arap (ve İslâm) dünyası, ta başından beri İsrail'le topyekûn barış yapmış olsaydı, sonuç ne olurdu? Doğrusu bu, üzerinde biraz kafa yormaya değer bir alternatif okuma gibi görünüyor. Bu bağlamda, yakın tarihte özellikle iki dönüm noktası bilhassa dikkat çekiyor:

> 29 Kasım 1947 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oylamaya sunulan Filistin topraklarının Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmesi konulu tasarı, sadece Arapların değil Yahudilerin de tepkisine neden olmuştu. Araplar, yüzyıllardır yaşadıkları vatanlarından zorla ayrılmalarına isyan ederken, Yahudiler kendilerine verilen payın "yetersiz" olduğunu düşünüyordu. ABD yönetiminin ve Siyonist liderlerin taksim yönündeki yoğun kulislerine rağmen, Filistin topraklarındaki Yahudilerin lideri David Ben Gurion, tasarıya mesafeliydi. Araplarla savaşacak ve topraklarını genişletecek durumda olduklarını

savunuyor, taksim planını kabul etmeleri halinde, küçük bir toprak parçasına sıkışıp kalacaklarını dile getiriyordu. Ben Gurion'un, "Umarım Araplar bu planı kabul etmez. Eğer ederlerse, hiçbir zaman bir devlete sahip olamayız. Ama planı kabul etmeyip bizimle savaşmayı seçerlerse, onları yenip egemenliğimizi ilân edebiliriz" sözü, oldukça şöhret kazanmıştı.

Sonuçta, David Ben Gurion'un korktuğu şey gerçekleşmedi. Araplar, 33 oyla kabul edilen tasarıyı protesto ederek durumu kabullenmediklerini duyurdular. Oylamadan yalnızca altı ay sonra kurulan İsrail devletiyle yaptıkları ilk savaştan da mağlup ayrıldılar. Sonraki savaş ve çatışmalar da, her seferinde Arap dünyası içindeki ayrılıklar ve düşmanlıklar nedeniyle yenilgiyle neticelendi.

Peki, Araplar (ve Müslümanlar), 1947'deki taksim planını kabul edip, Siyonist yayılmayı o noktada hep birlikte ve ortak bir plan dâhilinde durdurmayı hedeflemiş olsalardı ne olurdu? Muhtemelen, David Ben Gurion'un kehaneti bire bir gerçekleşir, Yahudiler çepeçevre sarılmış olarak bir toprak parçasına sıkışıp kalırdı. Nasıl "topyekûn savaş" düşmanı yenmenin yoluysa, "topyekûn barış" da böylece bir çözüme dönüşür, Arap (ve İslâm) dünyası, Filistinliler üzerinde garantör güç olarak hem İsrail hem de dünya tarafından dikkate alınırdı.

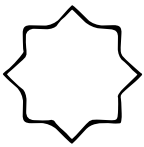
Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, 1977'de Kudüs'ü ziyaret ederek İsrail'i resmen tanıdığında, Arap (ve İslâm) dünyasındaki politik karmaşadan kaçıp, ülkesini sağlama almayı denemişti. Mısır ekonomisine pompalanan Amerikan dolarları ve Sina Yarımadası'nın İsrail tarafından Mısır'a iadesiyle "peşin zafer"ini ilân eden Sedat, Filistin davasını satmakla suçlanıp nihayet öldürülmüş de olsa, kendi dünya görüşü çerçevesinde bir çıkış yolu icat etmişti.

Peki, sadece Sedat değil, o dönemin bütün Müslüman devlet ve hükümet başkanları toplu halde Kudüs'ü ziyaret edip, İsrail'le masaya otursalardı ve işgal edilen bütün toprakların geri verilmesi şartıyla, İsrail'i tanıyıp "barış çemberi" içine alsalardı ne olurdu? Muhtemelen, Ortadoğu'nun yakın tarihi bambaşka biçimde yazılırdı. Öncelikle yakın çevresindeki ülkelere saldırma imkânından ve lüksünden mahrum kalan İsrail, zaman içinde kendi bünyesindeki çatışmaların içine sürüklenirdi.

❄

Arap (ve İslâm) dünyası, İsrail'le çatışma ve gerilim dolu 70 yılı geride bıraktı. Ortak savaş veya ortak barış vizyonundan yoksun, herkesin kendi menfaatlerini önceliediği, her ülkenin kendini kurtarmaya çalıştığı, günümüzün paramparça İslâm dünyasındaki bu karmaşa, İsrail'in ömrünün uzamasındaki en büyük etkendir.

Yakın ve uzak tarihin verdiği bütün derslerin ışığında şunu söylemek de yanlış olmaz: "Ne tam savaş, ne tam barış" durumu, Arap (ve İslâm) dünyasının İsrail karşısında aldığı ve almaya devam ettiği yenilgilerin ana sebebidir.

19

Bölgenin tabiatı gereği, Filistin topraklarında “iki devletli çözüm” mümkün değildir. Kudüs, farklı yönetimler arasında paylaştırılamaz.

Tarih birbirinden ilginç sürprizler ve bazen de tatsız hadiselerle doludur. Bu nedenle, yakından ve derinden bir okuma, insanı bilgilendirip ufkunu açtığı gibi, bazen de huzurunu kaçırıp onu rahatsız eder. Salahaddîn Eyyûbî'nin 1187'de Kudüs'ü fethinden kısa bir süre sonra yaşanan aşağıdaki süreç, bu ikinci türe örnektir.

Ömrünün son dönemini Şam'da inziva halinde geçiren Salahaddîn, 4 Mart 1193'teki ölümünden önce, hükmettiği toprakları oğulları arasında paylaştırmıştı. Efdal Şam'ı, Zâhir Halep'i ve Aziz de Mısır'ı yönetiyordu. Kısa süre içinde kardeşler arasında ihtilaf ortaya çıkınca, amcaları Âdil hakem sıfatıyla araya girdi. Birkaç yıl boyunca devam eden bu iç gerilimin sonunda Âdil, Mısır'a geçerek yeğeni Aziz'le ittifak kurma yolunu seçti. 1198'de Aziz'in ölümüyle, Âdil de Mısır'daki gücünü pekiştirdi ve 1200'de Kahire'de "Eyyûbî sultanı" olarak tahta çıktı. Şam'a düzenlediği bir seferle burayı kontrolü altına alan, daha sonra da Irak ve Diyarbekir bölgesini tümüyle ele geçiren Âdil, kısa zaman içinde hükmettiği coğrafyayı Ortadoğu'nun o dönemdeki en büyük devleti haline getirdi. Salahaddîn'in örnekliğini takip ederek ülkeyi çocukları arasında bölüştüren Âdil, Mısır'ı Kâmil'e, Şam'ı Muazzam'a, Irak'ı Eşref'e, Diyarbekir'i de Evhad'e verdi.

Âdil'in Haçlıların tam da coğrafyaya yeni bir akın düzenlediği sırada, 1218'de ölümüyle birlikte, yerine oğlu Kâmil geçti. Elbette, o dönemin yaygın siyasî gelenekleri çerçevesinde, Kâmil'le kardeşlerinin arasının açılması çok sürmedi. Bölgesel isyanlar ve riskler, Kâmil'le Muazzam'ın yakınlaşmasına yol açarken, ikisi Eşref'e karşı birleşti. Çok uzun süreli olmayan bu ittifak dağılınca, bu defa Eşref ve Muazzam güçlerini birleştirdi. Suriye ve Anadolu topraklarında kaosun hâkim olduğu bu dönemde, doğudan bir başka tehlike daha yaklaşıyordu: Harzemşahlar. 1226'da Ahlat'ın Celâleddin Harzemşah tarafından kuşatılması üzerine, Eşref ve Muazzam, Kahire'ye haber göndererek Kâmil'e, askerî ve siyasî ittifak kurmayı teklif ettiler. Kâmil, kardeşlerinin niyetlerinden şüphelenerek sürpriz bir müttefike yöneldi: Sicilya Kralı ve Alman İmparatoru Friedrich von Hohanstaufen. Yeni Haçlı Seferleri'nin bütün şiddetiyle devam ettiği bir dönemde, bu oldukça ilginç bir tercihti. Ama bundan daha ilginci, Alman İmparatoru'nun bizzat kendisiydi.

Kutsal Roma İmparatoru Altıncı Henry ve Sicilya Kraliçesi Constance'ın oğlu olarak 1194'te doğan Friedrich, Palermo'da büyümüştü. Araplar, Müslümanlar ve Yahudilerle iç içe bir çocukluk geçiren Friedrich'in en büyük merakı doğuya dair hikâyelerdi. Ailede konuşulan Almanca, Fransızca ve İtalyancanın üzerine Latince, Yunanca ve Arapça da ekleyen genç prens, 1197'de ölen babasının yerine imparator ilân edilmiş olsa da, naipler heyeti devleti onun yerine yönetiyordu.

Nihayet genç imparator büyüyüp de kendisi bizzat yönetime geçince, 1227'de Papa Üçüncü Honorius, Friedrich'in "Kutsal Topraklar"a sefere çıkarak Kudüs'ü "işgalden" kurtarması gerektiğini bildirdi. Ortadoğu'ya dair hiçbir heyecan duymayan Friedrich, gönülsüz bir şekilde Brindisi limanından yola çıktıktan sonra salgın hastalıkları bahane edip geri dönünce Kilise tarafından resmen aforoz edildi.

Kilise ile bağların kopması siyasi anlamda kendisini yalnızlaştıran İmparator, 1228'in haziran ayında kendi kendine Kudüs'e doğru yola çıktı. Bu tercihinde, Sultan Kâmil'in kendisine gönderdiği elçinin ilettiği teklif etkili olmuştu. Kâmil, Şam hâkimi olan kardeşi Muazzam'a karşı kendisine siyasî ve askerî yardım karşılığında, Kudüs'ü İmparator'a teslim etmeyi öneriyordu. Bu, çılgınca bir teklifti. Birkaç temastan sonra Kâmil'in ciddiyeti anlaşılınca, İmparator Kudüs'e hareket etmişti.

21 Temmuz 1228'de Kıbrıs'ın Limasol limanına çıkan İmparator Friedrich, sonbaharda -bugünkü Lübnan topraklarında yer alan- Sur'a geçti. Sultan Kâmil'le gizlice sürdürülen uzun pazarlıkların ardından, 18 Şubat 1229'da Kudüs, Nâsıra ve Beytullahim'in İmparator'a teslim edilmesini öngören anlaşma resmen imza edildi.

İmparator Friedrich von Hohenstaufen'in, 1187'de Salahaddîn tarafından Haçlılardan geri alınan Kudüs'ü, sadece 42 yıl sonra kansız biçimde ele geçirmesi, İslâm dünyasında ciddi bir şok etkisi yarattı. Kardeşine karşı siyasî mücadeleyi kazanmak için Kudüs'ü feda eden Kâmil "hain" ilân edilirken, Müslüman kamuoyunda büyük bir tepki oluştu.

Hıristiyan dünyada da duygular karmaşıktı. Arapçaya ve İslâm kültürüne düşkünlüğünden dolayı "şüpheli" bulunan İmparator Friedrich'in savaşmaksızın Kudüs'ü elde etmesi, bir tür utanç olarak değerlendirildi. Üstelik dört bir tarafı Müslüman toprağıyla çevrili olan Kudüs'ü elde tutmaya devam edebilmek ve savunmak da imkânsızdı. İmparator'un "afarozlu" olmasını da bu denkleme ekleyince, Kudüs'ün geri alınması Hıristiyanların ağzında kekre bir tat bırakmıştı.

17 Mart 1229'da Kudüs'e giriş yapan İmparator, civardaki Hıristiyan soyluların ve baronların boykotuyla karşılaştı. Kıyâme Kilisesi'ndeki taç giyme töreni protokolün katılımından öylesine uzaktı ki, tacını başına kendisi yerleştirmek zorunda kaldı. Kudüs'ü ele geçirmesinin Hıristiyanlar arasında

uyandırdığı antipatiyi fark eden İmparator, birkaç ay şehirde kaldıktan sonra Akkâ limanına geçti. Orada da bir süre vakit geçirip 1230'da Sicilya'ya geri döndü. Kudüs, bundan ancak 14 yıl sonra, 1244'te yeniden Müslümanların eline geçecekti.

Tarihi genellikle üstünkörü ve seçmeci bir bakışla okuduğumuz için, Kudüs ve Filistin'le ilgili bilgilerimiz de yüzeysel ve kulaktan dolma. Oysa sadece Kudüs'e odaklandığımızda bile, bu kutsal şehri elde etmek ve elde tutmak için verilen mücadelelerin uzun tarihinde -yukarıdakine benzer- birbirinden ilginç ve dikkat çekici binlerce anekdot var.

Günümüzde de, "Filistin sorunu" olarak isimlendirilen problemler yumağının çözümü adına ortaya konan birçok öneri mevcut. Bu önerilerden bazıları, gelecek yüzyıllarda gelecek nesiller tarafından şok içinde okunmaya aday. Mesela:

ABD'nin en önemli gazetelerinden *The New York Times*'ın 21 Ocak 2009 tarihli nüshasında, dönemin Libya Lideri Muammer Kaddafi'nin imzasını taşıyan bir makale yayımlanmıştı. İsrail-Filistin gerilimine kendisince bir çözüm getiren Kaddafi, daha önce oğlu Seyfülislam tarafından Londra'daki ünlü Chatham House'da dünya kamuoyuna duyurulan "İsratin Projesi"ni biraz daha açıklığa kavuşturuyordu. İsrail ve Filistin kelimelerinin baş ve son kısımlarının birleştirilmesiyle oluşan "İsratin", Araplarla Yahudilerin birlikte yaşayacakları siyasi yönetimin adıydı. Beş idari bölgeye ayrılacak olan Filistin toprakları, "İsratin" çatısı altında birleşecekti. Kudüs ise, tıpkı Vatikan gibi bir şehir devletine dönüştürülecekti. Kaddafi, Kudüs'ün statüsünün BM'nin kontrolünde olmasını öneriyordu, ama pratikte elbette böyle bir teklifin hayata geçirilmesinin imkân ve ihtimali yoktu.

Bunun gibi, çokça atıf yapılan ve uluslararası kamuoyunun dilinden hiç düşmeyen bir başka kavram da "iki devletli

çözüm"dür. Kastedilen şey ise, İsrail ve Filistin'in kendilerine ait topraklar üzerinde hâkimiyetlerini kurmaları, Kudüs'ün ise "ortak başkent" olarak kullanılmasıdır. Doğu Kudüs Filistinlilere, Batı Kudüs ise İsraillilere…

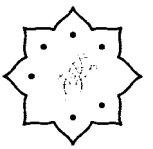
1970'lerden bu yana sürekli duyduğumuz bu "iki devletli çözüm", hayalden öteye gidemeyecek bir tekliftir.

Kudüs'ün tarihsel ve manevî kıymeti, bu şehri paylaşılamaz ve aynı anda iki yönetimin kontrolüne bırakılamaz kılmaktadır. "Doğu Kudüs", "Batı Kudüs" gibi ayrımlar sunidir ve kısa ömürlüdür. Kudüs'süz bir Filistin devletinin ise, Ortadoğu'da herhangi bir ağırlığı olmayacağı gibi, coğrafî açıdan da anlamı bulunmayacaktır.

Alman İmparatoru Friedrich von Hohanstaufen'den yaklaşık 700 yıl sonra, 1948'de Ürdün Hâşimî Krallığı, "Doğu Kudüs"ü ele geçirmişti. İsrail'in resmen sahneye çıkmasıyla neticelenen Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda silahlar sustuğunda, Kudüs doğu ve batı olmak üzere resmen ikiye bölündü. Doğu-Batı Almanya ayrımına benzer bir şekilde, şehrin iki yakasının arasına duvarlar ve dikenli teller çekildi. Bugün Lefkoşa'da gördüğümüz gibi, şehrin bir yanından diğer yanına geçmek kolay da değildi üstelik.

Ürdün Kralı Abdullah, bu gerilimin çok uzun süre devam edemeyeceğini ve nihayet İsrail'in Doğu Kudüs'ü de yutacağını öngördüğü için -fazlasıyla emare mevcuttu çünkü-, İsrail'le diplomatik münasebetleri sıklaştırmıştı. İki ülke arasında kapsamlı bir barış anlaşması imzalanmaya doğru gidilirken, Kral, 20 Temmuz 1951'de Mescid-i Aksâ'da bir Filistinli tarafından vurularak öldürülecekti.

Gerilim, soğuk savaş ve yoğun şüphe içinde geçen 29 yılın ardından, İsrail gerçekten de Doğu Kudüs'ü yuttu. Kudüs'ün paylaşılamayacağı, paylaşılsa bile bunun çok uzun sürmeyeceği böylece bir kere daha anlaşılmış oldu.

20

Suudi Arabistan'ın en az üç parçaya bölünmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu bölünmenin ilk adımı, 'kurucu ideoloji'nin ortadan kalkmasıdır.

Ortadoğu'nun yakın tarihi üzerine okuma yapanlar, "İhvân" kelimesiyle sıkça karşılaşırlar. Sadece Mısır değil, bölgenin diğer tüm ülkelerinin tarihlerinde de illa ki "İhvân"a atıf vardır. Ancak, projektörü Suudi Arabistan üzerine çevirenler bir "İhvân"la daha karşılaşır ki, bunun Mısır'daki adaşıyla herhangi bir alakası ve bağlantısı yoktur.

Modern Suudi Arabistan'ın kurucu lideri Kral Abdulaziz bin Abdurrahman Âl-i Suûd (1876-1953), Arap Yarımadası'nı tek yönetim altında toplama çalışmalarını sürdürürken, hem dinî hem de askerî bir yapılanma olan "İhvân"dan yardım almıştı. 1912'den itibaren, Kral Abdulaziz tarafından bizzat oluşturulan İhvân kuvvetleri, hem şehir şehir dolaşarak Selefî ideolojiyi yayan vaizlerden, hem de Abdulaziz'in vurucu gücünü teşkil eden askerî birliklerden oluşan kompleks bir yapıydı. "Hicre" adı verilen minik sosyal üniteler oluşturan İhvân mensupları, özellikle kırsal alanda ve kabileler üzerinde derin etkiler yarattı. Suudi Arabistan'ın bugünkü dinî manzarasını kazanmasında İhvân'ın kritik bir rolü vardır.

Arabistan'ı birleştirirken Kral Abdulaziz'in çok işine yarayan İhvân askerî birlikleri, 1919'dan itibaren Irak ve bugünkü Ürdün topraklarına baskınlar düzenlemeye başlayınca Kral, İhvân'ı kontrol altına almak gerektiğini fark etti.

Ancak henüz Hicaz'ın yönetimi kendisinde değildi ve bu coğrafyayı Şerif Hüseyin'den alabilmek için İhvân'ın vurucu gücüne ihtiyacı vardı.

Hicaz mıntıkası, 1925'te İhvân birliklerinin de destek verdiği operasyonlar sonucu Kral Abdulaziz'in kontrolüne girdi. Güneydeki Asîr bölgesi de aynı şekilde İhvân'ın yardımıyla alındı. Zaferler kazanıldıkça ve topraklar elde edildikçe İhvân kadrolarının denetimsizliği de artıyordu. Osmanlı'daki yeniçeri örneğine benzer şekilde, Kral Abdulaziz artık kendi iktidarına ve egemenliğine zarar vermeye başlayan bu askerî yapılanmayı lağvetmeyi planlıyordu. 1926'dan itibaren, Suudi Arabistan topraklarına ulaşmaya başlayan telefon, otomobil, telgraf gibi bazı modern araç-gereçlere İhvân'ın açtığı savaş, Kral açısından geçerli bir mazeret oluşturdu. Nihayet, 1927-28'de İhvân birlikleri Irak-Suudi Arabistan sınırında İngiltere'nin oluşturduğu hudut hattına saldırı düzenleyince Kral Abdulaziz, İhvân'ı ortadan kaldırmak için ilk adımı attı. 29 Mart 1929'da Arabistan'ın kuzeyindeki Sebile'de İhvân birlikleriyle Kral'ı destekleyen kabile ittifakı karşı karşıya geldi. Hızlı ve kesin bir hezimete uğrayan İhvân dağılırken, liderleri Faysal bin Duveyş ve Sultan bin Bicâd, sonraki süreçte yakalanarak ortadan kaldırıldı. 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nın resmen kuruluşuyla birlikte, İhvân'dan geri kalan birlikler de kraliyet muhafız alayı ve milli orduya adapte edilerek, kontrol altına alındı.

İhvân'ın en dikkat çekici özelliği, savaş zamanındaki bütün ustalık ve gözü pekliğe rağmen, barış döneminde ortaya koyacak bir şeyinin olmamasıydı. İnandığı ideolojiyi savunma ve saldırıdan koruma adına sonuna kadar gidebilen İhvân kadroları, barış dönemlerini de savaş mantığıyla yaşıyorlardı. Zihin ve düşünce dünyası "militarize" olmuş, "çatışmasız hayat" lügatlerinden silinmişti. Önleri açıldığında ilerledikleri mesafeyi sınırsız zannetmeleri, nihayet bizzat kendilerini büyüten siyasi idare tarafından ortadan kaldırılmalarıyla sonuçlanmıştı.

Suudi Arabistan'ın yakın tarihindeki bu İhvân tecrübesi, ilginç bir şekilde, aradan yaklaşık 50 yıl geçtikten sonra -bu defa dünya çapında- tekrarlanacaktı.

25 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etmeye başladığında, İslâm dünyasının dört bir tarafından on binlerce Müslüman, Afganların yanında savaşmaya koşmuştu. Birçok kişi kendi imkânlarıyla ve içten gelen bir samimiyetle "Afgan cihadı"na katılırken, perde arkasından bu akışı profesyonel biçimde organize eden ve kolaylaştıran ülkeler de vardı. Suudi Arabistan bunlardan biriydi.

ABD'nin yönlendirmesi ve önayak olmasıyla, kendi içindeki "radikal"lerden kurtulma yöntemi olarak onları savaşta ön cepheye sürme siyasetini benimseyen Suudi Arabistan, "mücahit"lerin yol paralarını karşılıyor, onların Afganistan'a kadar ulaşmasını adım adım planlıyordu. Daha sonra Ürdün ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin de iştirak edeceği bu organize faaliyette hedef ortaktı: Potansiyel iç tehlikeleri, yani "radikal cihatçılar"ı bertaraf etmek.

Savaşın sonucu ise, planlanandan daha farklı tecelli etti. "Ölüp gitsinler diye" cepheye gönderilen on binlerce kişi, 1989'da "Sovyetler'in Afganistan'dan mağlup şekilde çekilmesine yardımcı olmuş kahramanlar" olarak ülkelerine döndüler. Üstelik savaşı her yönüyle yaşamış, bombardımana rağmen ayakta durmayı ve direnmeyi öğrenmiş, ciddi bir çatışma tecrübesi kazanmışlardı. "Mücahitler"in "Afgan cihadı"na dair anlattıkları İslâm dünyasında kulaktan kulağa yayılarak destanlaşadursun, tüm bu sürecin ABD tarafından incelikle planlandığı, genellikle gözden ırak tutulan bir gerçeklikti. Sovyetler'e duyulan nefret ve komünizmin Müslüman zihinlerde çağrıştırdığı "dinsizlik" korkusu, o dönemde savaşın destekçilerine

odaklanmayı imkânsız kılıyordu. Dahası, perde arkasından habersiz, binlerce samimi Müslüman da "sırf Allah rızası için" cepheye koşmuş, can vermiş, yaralanmıştı.

Usame bin Ladin (1957-2011) başta olmak üzere çok sayıda -kendi ifade biçimleriyle- "Selefî-cihâdî" hareket mensubunu yetiştirip olgunlaştıran "Afgan cihadı", günümüzde hâlâ varlıklarını güçlü biçimde devam ettiren silahlı "Selefî-cihâdî" hareketlerin doğuşu açısından bir dönüm noktasıdır.

Daha önce ilgili bölümde de işlendiği üzere, onca ABD karşıtı retoriğine rağmen, 11 Eylül Saldırıları'nı düzenleyip uygulayanların içinde tek bir İranlının bile bulunmaması, yine Afganistan tecrübesinin sonraki süreçlere uzanan sonuçlarından biridir.

"Sovyetler Birliği tehlikesi"ne karşı, ABD'nin istek ve yol göstermesiyle, "Selefî-cihâdî" ideolojiyi dünyaya pazarlayan, destekleyen ve finanse eden Suudi Arabistan, 1990'ların başından itibaren kademe kademe ipin ucunu elinden kaçırmaya başladı. Usame bin Ladin'in bir tür "ordu komutanı" olarak Afgan cephesinden dönüşünden sonra, El Kaide ve diğer silahlı hareketlerin İslâm dünyasının dört bir yanında pıtrak gibi bittiği bir sürece girildi. Arkasından da, karşılıklı çeşitli saldırılarla birlikte Afganistan ve Irak'ın işgaline gelindi.

2011'de patlak veren "Arap Baharı"nda asıl gündemin kısa süre içinde "silahlı radikal hareketler"e ve "yabancı savaşçılar"a evrilmesi de, geçmişten gelen bu söz konusu birikimdi. Savaşmayı bilen ve zaten savaş tecrübesi bulunan kadrolar, yine çeşitli şekillerde önlerinin açılmasıyla kendilerini Irak, Suriye ve diğer sıcak savaş cephelerinde buluverdiler. Bundan sonra, içlerinden IŞİD türü yapılanmaları devşirmek, bölge ve dünya istihbarat örgütleri için artık çocuk oyuncağıydı.

❁

Kur'ân ve Sünnet'teki cihad ve savaş ahkâmından hareket ettikleri için İslâm dünyasında oldukça rahat ve kolay taraftar

toplayan "Selefî-cihâdî" hareketlerin en büyük zaafı, tıpkı Suudi Arabistan tarihindeki İhvân tecrübesinde olduğu gibi, iyi savaşmaları ama barış zamanları için uygulanabilir ve sürdürülebilir sosyal, ekonomik ve siyasal projelerinin bulunmamasıydı.

Sovyetler Birliği'nin 1989'da Afganistan'dan çekilmesinden hemen sonra "mücahitler"in kendi aralarında çatışmaya ve savaşa tutuşması, işte bu "savaş sonrası toplumsal ve siyasal düzen" fikrinin yokluğundan ileri geliyordu. Düşman varken ölümüne savaşanlar, düşman gittikten sonra ne yapacaklarını şaşırıyorlardı. Zihinler çatışmaya odaklanmış, hayatın ana cevheri savaş olarak kodlanmıştı. Hal böyle olunca, barış için çalışmanın "fuzuli bir çaba" olarak değerlendirilmesi gayet normaldi.

"Selefî-cihâdî" hareketlerin ikinci zaafı, "halka rağmen, halk için savaşmak" handikapına savrulmalarıdır. Savaş kabiliyetleri bulunduğu için toprak kazanımlarına yardımcı olan ve mevzi kazanan bu hareketler, bir noktadan sonra kendisi için savaştığı halkın irade ve eğilimlerini hiçe sayan bir çizgiye sürüklenmektedir. Birçok savaş coğrafyasında, "yabancı savaşçı" olarak çatışmalara iştirak eden bu insanlar, savaşın sonucunda hükmettikleri bölgelerde oraların örfüne ve bünyesine tamamen yabancı yöntemler ve usuller yerleştirmeye çalışmaktadır. Kılık kıyafetle ilgili dayatmalar, bu kabildendir. Ortak düşmanı yendikten sonra patlak veren böylesi iç sürtüşmeler, "Selefî-cihâdî" savaşçıların genellikle o toplumlardan dışlanmalarıyla sonuçlanmaktadır. Afganistan'a dışarıdan gelen savaşçıların (Afgan-Araplar) yaşadıkları yabancılaşma, daha sonra Çeçenistan ve Bosna'da yaşanan diskalifiye süreçleri, tamamen bu durumun örnekleridir.

Şiîliği, onu parlatmak ve teşvik etmek suretiyle İslâm dünyası için bir tür "blender"a dönüştüren dünya sistemi, "Selefî-cihâdî" akımları da İslâm'ın temel kavramlarının zihinlerde

yıpranması için kullanmaktadır. Suriye'de özellikle IŞİD'in ihdası ve İslâm'ın emir ve yasaklarıyla ilgili olarak IŞİD üzerinden başlatılan uluslararası medya kampanyası, tamamen buna hizmet etmiştir. "Selefî-cihâdî" hareketlerdeki bu "aşırılık" potansiyelinin (IŞİD, bu potansiyel üzerine bina edilmiş bir projedir) Batı tarafından keşfedilmesi ve körüklenmesi, bu hareketleri, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinin işgaline zemin hazırlamak için kullanılan malzemelere dönüştürmektedir.

Günümüzde Suudi Arabistan, kurucu ideolojisini yitirmiş bir devlete dönüşmüştür. Kabaca "Vehhâbîlik" denilen Selefî düşüncenin önce politize olması, ardından kralların elinde siyasal oyuncağa çevrilmesi, derken dünya sistemi tarafından keşfedilip maymuncuk haline getirilmesiyle, Suudiler yönlerini şaşırmış, nereye gideceklerini bilemez hale gelmişlerdir.

Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın, ülkeyi içine yuvarlandığı çıkmazdan ve bataktan kurtarabilme adına, son sürat Batılılaşma projesini sahneye sürmesi ise, Suudi Arabistan'ın parçalara ayrılma sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Din adamlarının, insan hakkı savunucularının, itidal tavsiye eden kanaat önderlerinin tutuklandığı veya ortadan kaldırıldığı bir ülkenin, sadece kadınlara kamusal alanda özgürlük vererek, şarkı-türkü gibi eğlencelere konan yasakları kaldırarak, sahillerine turistik resortlar açarak yıkımdan kendisini kurtarabilmesi mümkün değildir. Üzerine bastığı zemin kaybolan, halkına ve çevresine aktaracak düşünsel ve ideolojik derinliği kalmayan, üstüne üstlük bir de kendi içinde dünyevîleşmeyi körükleyen bir ülkenin ömrünün kısalması ise tarihte çokça rastlanan bir hadisedir.

Kuruluş yıldönümünü tesettürü çıkarıp atmış sanatçıların söylediği şarkılarla kutlayan Suudi Arabistan, 2032'de 100'üncü yılını doldurmuş olacak. Ancak ülkedeki gelişmelerin biçimi-

ne ve yöntemine baktığımızda, 100'üncü yılı kutlanacak bir ülkenin ortada olmaması da ihtimal dâhilinde. Bunu imkânsız görenler, çok değil sadece 100 yıl önce, Ortadoğu'da bugünkü mevcut devletlerin hiçbirinin bulunmadığı gerçeğini akıllarına getirebilir.

Gelecek yıllara ve dönemlere dair "uğursuz" bir tahmin yapmak gerekirse, Suudi Arabistan'ın patlamaya hazır üç dikiş yerinden söz edilebilir: Hicaz, Necd ve Şarkiyye.

1925'te Şerif Hüseyin'in mağlup edilmesiyle Suudilerin kontrolüne giren Hicaz, aslında oldukça kozmopolit ve kendine has kültürü olan bir coğrafyaydı. Kılık-kıyafetten lehçeye kadar, Hicazlılar diğer bölgelerden kolaylıkla ayırt edilirdi. Ancak zaman içinde "Suudileştirme" akımından Hicaz da nasibini aldı, bölgeye devlet yönetiminin hâkim ideolojisi damgasını vurdu. Hicaz'ın demografik hareketliliğinin de etkisiyle, Suudi Arabistan'ın siyasal istikrarını yitirmeye başlaması durumunda, bunun somut göstergelerinin ilk fark edileceği yerlerden biri Hicaz olacaktır. Ülkenin geleceğine dair yapılan tahmin ve projeksiyonlarda, zaten Hicaz'ın "otonom" bir bölgeye dönüştürüleceğine dair bir atıf hep vardır.

Suudi Arabistan'ın kurucularının geldiği bölge olan Necd, çöllerle kaplı bir bedevî yurdudur. Silah gücünü de kullanarak, Necd'in bedevî kültürünü Arabistan'ın tamamına dayatan Suudiler, "devlet macerası" sona erdiğinde, yeniden o coğrafyaya doğru çekilme ve küçülme sürecine gireceklerdir.

Şarkiyye, Suudi Arabistan'ın doğu kıyılarına verilen isimdir. Petrol zengini olan bu bölge, aynı zamanda Şiî nüfusun da yoğunlaştığı yerdir. İran'ın etkisine açık, ama aynı zamanda Araplık şuuruna da sahip olan Şarkiyye Şiîleri, Suudi Arabistan'ın istikrarsızlık emareleri göstermeye başlamasıyla birlikte kendi yollarını çizerek, ana yapıdan ayrılmanın çarelerine bakacaklardır.

Seçilmiş Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008.

Adayle, Nidal Muhammed, *Târîhu'l-İğtiyâli's-Siyâsî fi'ş-Şarki'l-Evsat*, Dâr-u Veradi'l-Urduniyye, Amman, 2011.

Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-II*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

Benison, Amira K., *The Great Caliphs: The Golden Age of the Abbasid Empire*, Yale University Press, 2009.

Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.

Cezâirî, Saîd, *Harbu'l-Muhaberât*, Dâr-u Dimaşk, Şam, 1988.

Cleveland, William, *A History of the Modern Middle East*, Routledge, Londra, 1993.

Çubukçu, Asri, "*Muiz-Lidînillâh el-Fâtımî*", DİA, XXXI, 96-98.

Collins, Larry - Lapierre, Dominique, *Kudüs Ey Kudüs*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

Dale, Stephen F., *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids and Mughal*, Cambridge University Press, 2010.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Terc: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, Basic Books, New York, 2006.

Goldschmidt, Arthur Jr., *Modern Egypt: The Formation Of A Nation-state*, Westview Press, Colorado, 2004.

Güney, Zehra Betül, *Hasan el Benna'yı Yeniden Okumak*, Açılım Kitap, İstanbul, 2017.

Halliday, Fred, *Beyond Irangate: The Reagan Doctrine and the Third World*, Amsterdam Transnational Institute, 1987.

Har-El, Shai, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-91*, Brill, Leiden, 1995.

Heykel, Muhammed Hasaneyn, *Avâsifu'l-Harb ve Avâsifu's-Selâm*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2010.

Howard, Roger, *The Oil Hunters*, Bloomsbury Publishing PLC, Londra, 2008.

Öz, Mustafa, *"Ubeydullah el Mehdi"*, DİA, XLII, 23-25.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2018.

Kaya, Mahmut, *"Dârülhikme"*, DİA, VIII, 537-538.

Kienle, Eberhard, *Baath Versus Baath: The Conflict Between Syria and Iraq*, I.B.Tauris, Londra, 1993.

Kimenyi, Mwangi S - Mbaku, John Mukum, *Governing the Nile River Basin: The Search for a New Legal Regime*, The Brookings Institution, Washington D.C., 2015.

Kinzer, Stephen, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of the Middle East Terror,* John Wiley & Sons, New Jersey, *2004.*

Kinzer, Stephen, *Ezber Bozmak*, (Terc: Sulhiye Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Lane-Poole, Stanley, *Saladin and the Fall of Jerusalem*, Putnam's Sons, Londra, 1898.

Leacock, Stephen, *The British Empire: Its Structure, Its Unity, Its Strength,* Dodd, Mead and Company Inc., Londra, 1940.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri,* (Terc: Mehmet Ali Kılıçbay), Telos Yayınları, İstanbul, 1998.

Mansfield, Peter, *A History of the Middle East*, Penguin Books, Londra, 1991.

Meyer, Karl Ernest, *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, W. W. Norton, New York, 2008.

Mitchell, Collin P., *The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*, I.B.Tauris, Londra, 2011.

Oz-Salzberger, Fania – Stern, Yedidia, *The Israeli Nation-State: Political, Constitutional, and Cultural Challenges*, Academic Studies Press, Brighton, 2014.

Pehlevi, Farah, *Anılar*, (Terc: Rukiye Öke), Dünya Kitap, İstanbul, 2004.

Roosevelt Jr., Kermit, *Arabs, Oil and History: The Story of the Middle East*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1949.

Sâfî, Mahmud, *Sûriye Min Feysal el Evvel ilâ Hâfız el Esed, 1918-2000*, Dâru't-Tekaddumiyye, Beyrut, trz.

Saîd, Emîn, *es-Sevratu'l-Arabiyyetu'l-Kubrâ*, Dâr-u Muesseseti'r-Raslân li'n-Neşr, Şam, 2015.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2007.

Schwerin, Ulrich von, *The Dissident Mullah: Ayatollah Montazeri and the Struggle for Reform in Revolutionary Iran*, I.B.Tauris, Londra, 2015.

Shlaim, Avi, *Filistin'i Bölüşmek*, (Terc: Muttalip Tütüncü), Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Siavoshi, Sussan, *Montazeri*, Cambridge University Press, 2017.

Şakiroğlu, Mahmut, *"Cem Sultan"*, DİA, VII, 283-284.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (I-II)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Yinanç, Refet, *"Dulkadıroğulları"*, DİA, IX, 553-557.

Zeyn, Hasen Muhammed, *er-Rabîu'l-Arabî*, Dâru'l-Kalemi'l-Cedîd, Beyrut, 2014.

Dizin

A

ABD, 16, 24, 25, 26, 29, 30, 32, 42, 65, 67, 68, 105, 114, 115, 138, 142, 143, 144, 150, 151, 157, 158, 159, 174, 177, 178, 183, 185, 186, 189, 198, 205, 206
Âdid li-dinillâh, 86
Afganistan, 16, 59, 66, 87, 143, 150, 151, 205, 206, 207
Afşarlılar, 134, 135
Akkoyunlular, 49, 132
Alfred Thayer Mahan, 15
Ali Hamaney, 138, 139
Ali Recâî, 138
Altı Gün Savaşı, 102, 125, 187, 188
Amr bin Âs, 85
Arap Baharı, 31, 97, 99, 103, 104, 141, 143, 151, 206
Ariel Şaron, 179
Arthur James Balfour, 110
Aşkenazi, 169, 170, 172, 173
Ayetullah Ebu'l-Kâsım Kâşânî, 159
Ayetullah Hüseyin Ali Muntazerî, 139, 140
Ayetullah Muhammed Behbehânî, 160
Ayetullah Muhammed Beheştî, 138

B

Baas Partisi, 77, 140, 151, 188
Bahreyn, 16, 115, 116, 144
Barack Obama, 151
Baruch Goldstein, 178
Benito Mussolini, 101
Benyamin Netanyahu, 178, 179
Beyaz Devrim, 136
Birinci Dünya Savaşı, 16, 36, 97, 107, 110, 135
Birinci İntifada, 175, 176
Birleşik Arap Emirlikleri, 16, 67, 114, 116, 150, 205
Bizans İmparatorluğu, 25, 83, 84
Burton Berry, 157

C - Ç

Camp David Anlaşması, 177, 184
Celâleddin Harzemşah, 196
Cemaat-i İslâmî, 77, 122
Cemal Abdunnâsır, 67, 74, 78, 125, 183, 185
Cem Sultan, 50, 51, 52, 212
Cezayir, 24, 76, 124, 142, 170
Chirol, Valentine Ignatius, 15
CIA, 157, 158, 159
Çin, 15, 24, 25, 37, 65, 87, 144

D

Daniel Ben Hamdya, 172
David Ben Gurion, 167, 189, 190
Davûdî Buhra, 111
Donald Wilber, 158
Dwight David Eisenhower, 157

E

Ebû Abdullah, 52
Ebû Ubeyde bin Cerrâh, 83
Eliezer Ben Yehuda, 167
El Halil, 178, 179
El Kaide, 151, 206
Emir İdrîs, 101
Endonezya, 24
Enver Sedat, 75, 177, 183, 184, 185, 187, 188, 190

Eşref Kayıtbay, 50, 51
Ezher, 78, 86, 130, 131

F

Falaşalar, 172
Fas, 24, 71, 72, 170, 183
Fâtımîler, 78, 85, 130, 149
Faysal bin Abdulaziz, 188
Fazlullah Zahidî, 158, 159
Filistin, 16, 25, 42, 43, 47, 56, 72, 76, 77, 83, 84, 86, 87, 110, 111, 113, 115, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 149, 165, 167, 169, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 184, 187, 189, 190, 193, 198, 199, 212
Franklin Delano Roosevelt, 65
Friedrich von Hohanstaufen, 196, 199

G

Gertrude Margaret Lowthian Bell, 108
Gırnata, 47, 52

H

Haçlılar, 83, 131
Hâfız Esed, 140, 141, 188
Hâkim bi-emrillâh, 130
Halîlurrahmân Camii, 178
Hâlid Nezzâr, 124
Hâlid Şevkî el İslâmbûlî, 184
Hama Katliamı, 141
Hamas, 73, 77, 124, 176
Harzemşahlar, 196
Hasan el Bennâ, 74, 121, 122, 123, 203
Hıttîn Savaşı, 83
Hindistan Ofisi, 15
Hoşkadem, 49, 50, 51
Humeynî, 136-143, 150, 161
Hür Subaylar, 67, 102
Hüseyin bin Ali, 57
Hüsnü Mübarek, 104
Hz. Ömer, 65, 83, 84, 95

I-İ

Irak, 15, 16, 18, 64, 67, 76, 86, 101, 109, 113, 122, 124, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 150, 152, 170, 195, 203, 204, 206
Irangate Skandalı, 142, 143
Islâh Hareketi, 77
IŞİD, 151, 206, 208
İbn Tulun, 117
İbrahim Yezdî, 137
İhvân, 74, 76, 77, 121-123, 140, 203-205, 207
İkinci Bâyezid, 48, 50, 52, 53, 54
İkinci Ferdinand, 52
İmam Rıza, 134, 135
İngiltere, 16, 30, 32, 35, 36, 65, 72, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 132, 136, 157, 159, 204
İran, 10, 15, 16, 18, 24, 29, 30, 35, 43, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 87, 113, 115, 124, 126, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 170, 185, 189, 209
İslâmî Cumhuriyet Partisi, 138
İsrail, 16, 26, 42, 67, 102, 115, 124, 125, 142, 144, 151, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 198, 199
İsratin Projesi, 198
İstanbul, 47, 48, 49, 55, 77, 103, 104, 210, 211, 212

J

James Bruce, 172
Jan Egeland, 176
Jimmy Carter, 142
Joseph Nye, 30

K

Kaçar Şahı Ahmed, 135
Kansuh el Gûrî, 50, 55
Kara Panterler, 171
Kasr-ı Şîrîn Anlaşması, 57
Katar, 16, 77, 114, 116
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 57, 74
Keşf-i Hicâb Kanunu, 136
Kızılbaş, 53, 133
Kral Abdulaziz bin Abdurrahman Âl-i Suûd, 65, 203
Kral Abdullah, 187
Kral Faruk, 67, 76
Kudüs, 18, 25, 38, 39, 42, 43, 56, 83, 84, 85, 86, 124, 125, 130, 131, 137, 138, 165, 166, 167, 171, 172, 175, 177, 180, 183, 184, 186, 187, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 210
Kudüs Günü, 137
Kuveyt, 16, 76, 113, 114, 116
Küçük Asya, 16

L

Libya, 18, 47, 67, 71, 76, 100, 101, 102, 103, 104, 198
Likud Partisi, 171
Lionel Walter Rothschild, 110
Lord Robert Peel, 110
Lübnan, 16, 47, 76, 140, 142, 143, 150, 151, 185, 187, 197

M

Mahmud Ahmedinejad, 160
Malezya, 24
Mâvera-i Ürdün, 16
Mehdî Bâzergân, 137
Memlûklar, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54
Menachem Begin, 171, 177
Mercidâbık, 55
Mısır, 10, 16, 18, 43, 47, 50, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 85, 86, 101, 102, 104, 114, 116, 121, 122, 124, 125, 130, 131, 144, 149, 150, 170, 177, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 195, 203
Millî Görüş, 122
Mişel Aflak, 122
Mizrahiler, 170, 171
Muammer Kaddafi, 102, 103, 198
Muâviye bin Ebî Sufyan, 85
Mueyyed, 49
Muhammed bin Selman, 208
Muhammed Buazîzî, 99
Muhammed Cevad Bahonar, 138
Muhammed Enver Sedat, 177, 183
Muhammed Musaddık, 157, 158, 160, 161
Muhammed Rıza Pehlevî, 136, 150, 157, 189
Muhammed Sıddık Benyahya, 124
Muizz li-dinillâh, 130

N

Nadir Şah, 134
Nahda-Nahda Hareketi, 77, 122
Napolyon Bonaparte, 57
Nimetullah Nasırî, 158
Nûreddin Zengî, 85

O-Ö

Ortadoğu Departmanı, 16
Oslo Anlaşması, 177, 178, 179
Osmanlı İmparatorluğu, 16, 43, 47, 56, 57, 63, 78, 103, 117, 126, 133, 161
Ömer Muhtar, 100

P

Patrik Sophronius, 83
Peel Komisyonu, 110

R

Refah Partisi, 77
Rıza Şah, 135, 136
Ridâniye, 56
Roma İmparatorluğu, 25
Ronald Reagan, 142
Rusya, 24, 25, 26, 29, 30, 65, 167, 169

S-Ş

Saddam Hüseyin, 124, 137, 140
Safevîler, 53, 54, 55, 87, 134, 149
Safeviyye, 132
Salahaddîn el-Bitâr, 122
Salahaddîn Eyyûbî, 78, 83, 84, 85, 95, 131, 195
Salah Gudcil, 124
Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi (RMAS), 116
Sâsânî İmparatorluğu, 25, 84
SAVAK, 136
Sebe, 18, 41, 172
Sefaradlar, 169-173
Selefî-cihâdî, 206, 207, 208
Seyyid Kutub, 122
Sihirli Halı Operasyonu, 171
Sinan Paşa, 55
Siyonizm, 167, 177, 178, 179
Soft power, 30, 31
Sultan Eşref Seyfuddin İnal, 48
Suriye, 16, 29, 47, 48, 55, 56, 66, 67, 76, 84, 86, 87, 122, 129, 130, 140, 141, 143, 151, 152, 170, 187, 188, 189, 196, 206, 208
Suudi Arabistan, 10, 16, 24, 29, 35, 61, 65, 67, 68, 76, 114, 115, 116, 125, 144, 150, 185, 188, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210
Süleyman Operasyonu, 172
Sykes-Picot Anlaşması, 31, 110
Şadlî Bincedîd, 125
Şah Abbas, 133, 134
Şahbudak, 50, 51
Şah İsmail, 53, 54, 132, 133
Şahkulu İsyanı, 53
Şas Partisi, 170
Şehsuvar Bey, 50, 51
Şerif Hüseyin, 109, 110, 204, 209
Şeyh Cüneyd, 132
Şeyh Haydar, 132
Şeyh Safiyyuddîn Erdebîlî, 132
Şimon Peres, 175

T

Tahmasb, 133
Tel Aviv, 177, 179, 184, 186
Terje Rod Larsen, 177
Teymanim, 171, 173
Thomas Edward Lawrence, 109
Tony Blair, 115
Tumanbay, 56

U-Ü

Ubeydullah el Mehdî, 129, 211
Umman, 16, 114, 116
Uri Mendes, 174
Ürdün, 16, 76, 114, 116, 124, 186, 187, 188, 199, 204, 205
Ütopik ümmetçilik, 119, 122, 123

V

Valentine Ignatius Chirol, 15
Velâyet-i Fakih, 137

W

William D'Arcy, 35
Winston Churchill, 16

Y

Yavuz Sultan Selim, 43, 45, 47, 48, 50, 53, 55, 56, 58, 64, 83, 84, 86, 95, 133
Yemen, 16, 18, 42, 47, 56, 76, 77, 114, 125, 130, 143, 170, 171
Yeni Osmanlılar, 126
Yigal Amir, 179
Yitzhak Rabin, 175, 177, 178, 179
Yom Kipur Savaşı, 185, 188
Yossi Beilin, 177
Yûsuf el Karadâvî, 123, 124

ORTADOĞU'YA DAİR YİRMİ TEZ

TAHA KILINÇ

Tarihin ve coğrafyanın merkezini teşkil eden Ortadoğu, -hepsi de gayet somut ve gerçek- birçok nedenden ötürü, dünyanın en önemli bölgesidir. Bu bölgede yaşayan insanlar olarak, bizlerin birinci sorumluluğu, Ortadoğu'yu gerçekçi, makul ve derinlikli bir bakışla kavramaktır.

"Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez", ismindeki 'tez' sözcüğünün de ifade ettiği şekilde, iddia barındıran, çıkarımlar yapan, bazı noktalarda neticelerin ancak istikbalde ortaya çıkacağı tahminler içeren 20 ayrı bölümden oluşuyor.

Bölgeye neden ve ne zamandan beri 'Ortadoğu' dendiğinin açıklamasıyla başlayan anlatım, Türkiye'nin de içinde yer aldığı coğrafyanın tarihindeki çeşitli dönemleri, tarihten günümüze taşınan unsurları, bugün ilk bakışta belki fark edemediğimiz ama kesinlikle aktüel hayatın tam ortasına denk düşen somut gerçeklikleri gözler önüne seriyor.

Ortadoğu'nun belkemiğini oluşturan dört ülkenin (Türkiye, Mısır, İran ve Suudi Arabistan) tarihine sıklıkla atıfların yapıldığı kitabın temel hedefi, coğrafyanın kendi iç dinamiklerine işaret etmek. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri genellikle "dış güçler"e hamleden genellemeci ve kolaycı bakıştan kaçınmaya çalışarak, "dış güçler" dediğimiz ülkelerin aslında içerideki bazı dengeler ve yerli unsurlar yardımıyla iş gördüklerini izah çabası, kitabın ana fikrini oluşturuyor.

KETEBE

ORTADOĞU'YA DAİR YİRMİ TEZ
TAHA KILINÇ

KİTAP NO	DİZİ ADI
90	SİYASET

9 786057 949097